

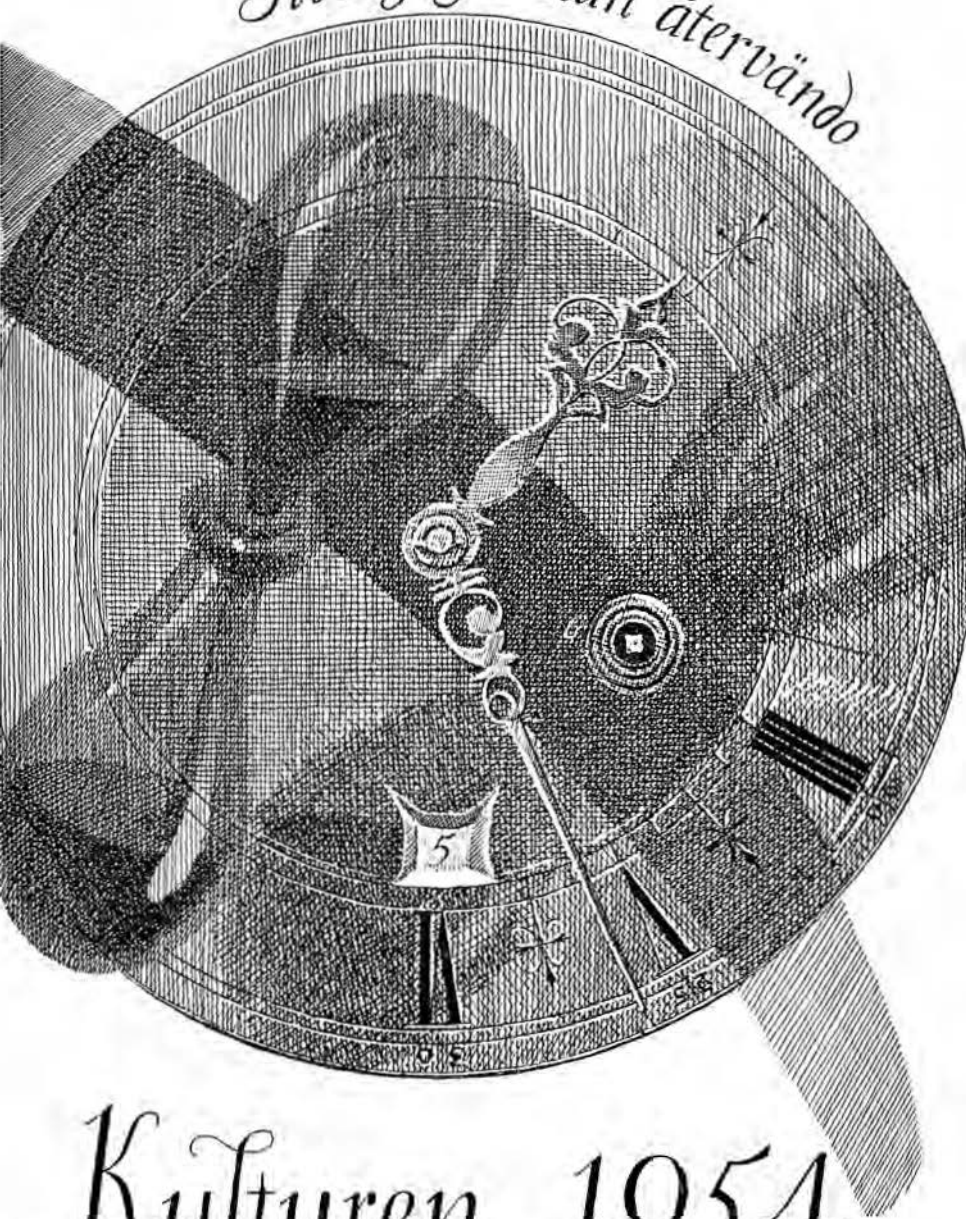
KULTUREN

EN ÅRSBOK

1954

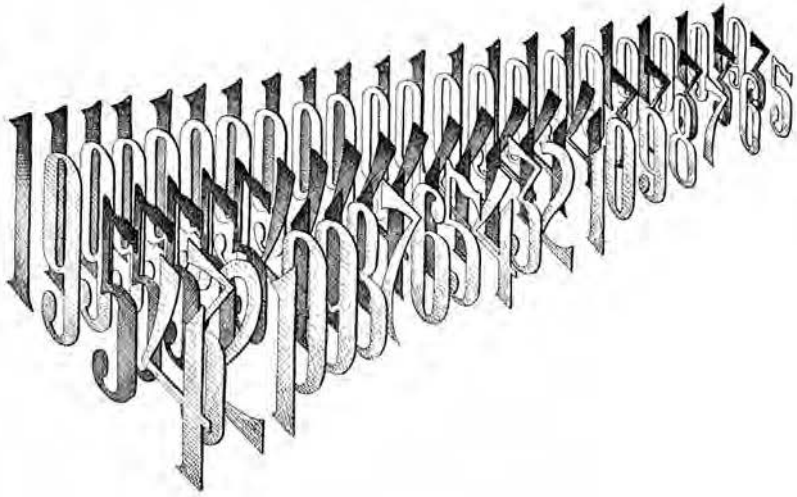

Tiden flyr utan återvändo

Kulturen 1954
20:de årgången

LUND 1955

Detta är den 20:de årgången.

Jämna årtal uppfordrar till återblickar. Kan man påvisa någon framgång, blir man särskilt hågad för detta. Årsboken kan det.

Dess ändamål angavs i det första företalet vara tvåfaldig — att genom ökande av Kulturens medlemsantal söka säkerställa museets fortlöpande verksamhet och att genom publicering ge våra medlemmar kunskap om de rika samlingar museet äger. Har årsboken kunnat fylla sin uppgift i dessa avseende?

Medlemsantalet har under de tjugo åren stigit från 703 till mer än 23.000. Vår förening är i sitt slag landets största. I runt tal har medlemsavgifter, försäljning av årsboken och annonser inbragt en summa av 1,5 milj. kronor. Såsom ekonomisk behåll-

ning sedan alla omkostnader frändragits kvarstår ett belopp av 680.000 kronor. Detta innebär att föreningen lämnat museet ett årligt stöd av 34.000 kronor. Storleken av detta bidrag från medlemmarnas sida framgår vid en jämförelse med årsanslagen från staten, landstingen och Lunds stad, vilka under samma tid fram till 1951 utgått med sammanlagt 49.100 kronor.

Särskilt kännbar var denna insats från medlemmarnas sida under krisåren 1940—43, då de allmänna anslagen till museet sjönk till 31.000 kronor per år och då andra inkomster samtidigt minskades. Vi fruktade en nedgång även i medlemsantalet — så skedde ej. Det handtag medlemmarna då gav oss var oskattbart.

Årsboken har utgått i mer än en kvarts miljon exemplar och fått spridning över hela landet. De tjugo årgångarna omfattar över 4.100 sidor. Museiföremålen har behandlats i 120 större och 330 mindre artiklar samt återgivits i 3.300 illustrationer. Årsboken har blivit ett fortlöpande kulturhistoriskt uppslagsverk.

En innehållsförteckning 1935—1954 lämnas i denna årgång.

Vid en återblick väckes känslor av livlig tacksamhet. Denna går från redaktören och hans medarbetare till våra många trofasta medlemmar. Samtidigt knytes därvid förhoppningar om fortsatt framgång för vår förening till båtad för den gamla kära institution, som fått bära hedersnamnet KULTUREN.

Sven T. Kjellberg.

Toppeladugårds slott, donerat till Kulturen av advokaten Rolf Nordenstedt att förvaltas som en stiftelse med kulturellt syfte. Se årsredogörelsen.

SKÅNSKT ADERTONHUNDRATAL I BILD

På sommaren 1939 startades en insamling under dåvarande Kronprins Gustaf Adolfs beskydd i avsikt att skaffa Kulturen medel för en projekterad tillbyggnad av museet.

I en artikel om insamlingen i årsboken 1938 skrevs vid detta tillfälle: »De stora samlingar, som tillhör Kulturhistoriska föreningen, fyller museets byggnader från golv till tak. Knappast någon vrå finnes, som icke redan är upptagen med föremål av olika slag, på vindar och i källare är trängseln stor. I många av våra utställningssalar står föremålen praktiskt taget på varandra. Någon ändring häruti kan icke ske, ty museet har mycket inskränkta magasineringsmöjligheter. Men vi har tröstat oss med, att det är bättre att ha stora samlingar och små lokaler än stora och tomma hus. Ty hus bör det väl alltid finnas möjligheter att få i framtiden medan samlingarna blir svårare och dyrare att anskaffa för varje år som går.»

Världskriget bröt ut vid den tidpunkt insamlingen började. De just utsända teckningslistorna måste dragas in. Sedan dess har fjorton år gått till ända. Den utrymmesbrist, varöver museet klagade 1939, har blivit ännu större. Samlingarna har ständigt ökats och omfattande grupper, sådana som de enastående medeltida jordfynden från Lund, skolväsen och läkekonst, är helt magasinerade. De lider av detta tillstånd och undandrages forskning och beskådan.

Efter den genomförda upprustningen av museets äldre byggnader under efterkrigsåren har Kulturens styrelse nu funnit tid vara att återupptaga byggnadsfrågan. De gamla planerna avsåg att förena Vita Huset och Allmogehallen med en envåningslänga utefter Stora Algatan. Denna skulle kunna utföras i tre etapper. Tanken är nu att till föreningens 75-årsjubileum 1957 söka lösa en första etapp i programmet — den del av längan, som utgår från Vita Husets baksida.

För att erhålla medel härtill vädjar Kulturen till alla sina vänner om bidrag. Sådana kan insättas på bilagda postgirokort — även de minsta bidrag mottagas med tacksamhet.

18

Skånska skolebyggnaden i Lund, 1817. Uppförd av J. W. Sjöstrand på uppdrag av K. M. Sjöstrand. Byggnaden är byggd av trä.

25

Den till riksdagen förklarade riksdagsbyggnaden i Rindögård, Lund, 1787. Den är byggd av trä. Byggnaden är byggd av J. W. Sjöstrand på uppdrag av K. M. Sjöstrand. Byggnaden är byggd av trä.

134

Skånska skolebyggnaden i Lund, 1817. Uppförd av J. W. Sjöstrand på uppdrag av K. M. Sjöstrand. Byggnaden är byggd av trä.

139

Skånska skolebyggnaden i Lund, 1817. Uppförd av J. W. Sjöstrand på uppdrag av K. M. Sjöstrand. Byggnaden är byggd av trä.

Uppslag ur Skånskt adertonhundratals bild, utgiven till förmån för en planerad nybyggnad vid Kulturen i Lund.

För samma ändamål har utgivits en bok, SKÅNSKT ADERTONHUNDRTAL I BILD, varav försäljningens avkastning skall tillföras byggnadsfonden. Det är ett verk om 200 sidor i stor kvart med över 600 bilder i utsökt ljustryck. Dessa lämnar jämte den medföljande texten en krönika över vad som tilldragit sig i Skåne under det förflutna århundradet, hur där såg ut, hur livet tedde sig i staden och på landet, hur folk levde och bodde och hur utvecklingen fortskred på livets olika områden.

Bokens första exemplar har överlämnats till Kulturens Hög beskyddare Hans Maj:st Konungen, som givit uttryck åt sin önskan om framgång för bokens försäljning, varav avkastningen skall komma museet till godo.

Kulturen vågar därför vädja till medlemmarna att köpa den intressanta och vackra boken. Rekvisition kan ske på bifogade kort, då boken sändes portofritt mot postförskott från AB Malmö Ljustrycksanstalt, som utfört verket. Rekvirentens namn utbedes tydligt skrivet, helst textat. I boken kommer nämligen ägarens namn att införas i samband med ett av Kulturens ordförande och intendent undertecknat personligt tack.

I en »Gyllene bok» kommer varje bidragsgivares namn att införas för att bevaras i byggnaden såsom ett vittnesbörd om 1950-talets skåningars offervilja och intresse för sin provins kulturhistoria.

Programmet för Kulturens arbete under de närmaste åren är sålunda — en nybyggnad för museet till jubileet 1957. Hjälp oss därtill.

Sven T. Kjellberg.

Av C. G. LEKHOLM

För tidmätningen lämnar naturen själv en given enhet, soldygnen, d. v. s. ett varv av jordklotets rotation, eller om man vill uttrycka sig enligt den antika uppfattningen om jorden som universums medelpunkt, den tid solen behöver för att fullborda ett varv runt jorden från sann middag ena dagen till sann middag följande dag. Den moderna tidmätningens enhet är emellertid ej detta soldygn utan ett korrigerat dygn beroende på, att man kommit under fund med, att soldygnets längd varierar under året. För att kunna indela dygnet i tjugo-fyra lika långa timmar har man infört begreppet medelsoltid, hänförande sig till en tänkt sol rörande sig i ekvatorsplanet med solens medelhastighet. För oss, som praktiskt taget lever vårt liv med klockan i handen, förefaller måhända denna dygnsindelning i timmar och timmarnas indelning i minuter och sekunder lika självklar, som att dag följer på natt, och att det

mekaniska uret, som snällt visar oss vad tiden skrider fram, är en produkt av århundradens för att inte säga årtusendens trägna arbete och skarpsinne, reflekterar vi väl knappast någonsin över. Det kan kanske därför vara befogat, att här ge några glimtar ur tidmätningens konstens och urets långa historia.

Soluret

Behovet av ett instrument för tidmätning måste ha gjort sig gällande i samma stund, som människan skaffade sig en högre kultur, d. v. s. började odling i stället för att enbart ta vad naturen själv bjuder. I de länder, där denna högre kultur först började blomma, finner man också rötterna till tidmätningens vittgrenade träd. Det är känt, att redan de gamla babylonierna och egyptierna indelade dagen i 12 timmar från soluppgång till solnedgång. Likaså vet man, att det är babyloniska matematiker och astronomer, som uppfann det första tidmätningssinstrumentet, *soluret*. De byggde på erfarenheten, att solskuggans längd varierar under dagens lopp, och mätte till en början längden på skuggan av ett torn, en pelare eller liknande. Den kurviga linje, som skuggspetsen rör sig i från soluppgång till solnedgång, och som de troligen avritade i sanden, delade de i 12 delar, timmarna. Av lättförståeliga skäl kunde denna tolvtimmarsindelning endast gälla dagen. Natten delade de i tre väkter, en indelning, som troligen har mycket hög ålder. I sammanhanget kan erinras om, att även romarna långt senare bibehöll en väktindelning av natten. De delade den dock inte i tre utan i fyra väkter, som å sin sida möjligen kan ha något samband med en t. o. m. på nordiskt område spårad, forntida fyrväktindelning av dygnet.

Att beräkna tid med hjälp av en enkel skuggkastare var säkert en ytterst krävande sysselsättning, kroppsligen under själva mätningarna, då avläsaren fick springa omkring med sina måttpinnar på en stor plan, andligen under de efterföljande omfattande beräkningarna. Hur han än snodde på både med det ena och det andra, hann han naturligt nog aldrig ifatt tiden. Inte heller vill man kalla den enkla skuggkastaren för tidmätningssinstrument. Den var endast ett embryo till ett dylikt. Men

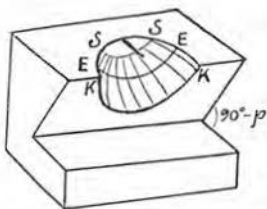

Bild 1. Hemicyclium, schematisk bild efter C. Viksten.

Bild 2. Hemicyclium från Medayin Salih i Transjordanien, efter H. Th. Bosser. Allsyrien.

babylonierna visade sig vuxna uppgiften, att ur dessa primitiva förhållanden även kunna skapa fram ett riktigt instrument. Det var *skaphe-uret*. Detta hade formen av en halvsfärisk skål med ett på insidan ristat linjesystem med måttangivelser. Som skuggkastare fungerade en liten stav, placerad så att spetsen befann sig i sfärens centrum. Skuggans längd kunde direkt avläsas på linjesystemet.

Från Babylon spred sig *skaphe-uret* till de andra folken i östra Medelhavsområdet. Även grekerna lärde sig att mäta tiden med detta instrument. De blev för övrigt namngivande för denna viktiga gren av astronomien. Konsten att använda solur kallas nämligen *gnomonik*, efter *gnomon*, den stav, stundom försedd med ett litet ljushål i spetsen, som grekerna nyttjade som skuggkastare. I Grekland träder för första gången urmakaren fram ur anonymitetens dunkel. Den grekiske filosofen Anaximander, som levde omkring år 600 f. Kr., lär ha gjort så genomgripande förbättringar på soluret, att han t. o. m. senare har nämnts som dess egentlige uppfinnare. Att den äran till-

delats honom oförskyllt torde framgå av vad här ovan antytts. Även den närmaste fortsatta utvecklingen av soluren lämnar ringa plats för europeisk uppfinnarhögfärd. En kaldeisk astronom, *Berosus*, lämnar omkring år 300 f. Kr. sitt bidrag till utvecklingen i form av *hemicyclium*, ett förbättrat solur, som han skapat genom att skära bort främre hälften av skaphe-urets skål. Förbättringen innebar bl. a. lättnader vid avläsningen av solskuggan. Av kaldeiskt ursprung är också indelningen av timmen i 60 minuter, dennas indelning i 60 sekunder och t. o. m. den nu ej längre brukliga indelningen av sekunden i 60 tertier. Av skäl, som senare skall nämnas, kunde denna indelning icke göras med hjälp av solur utan med vattenur.

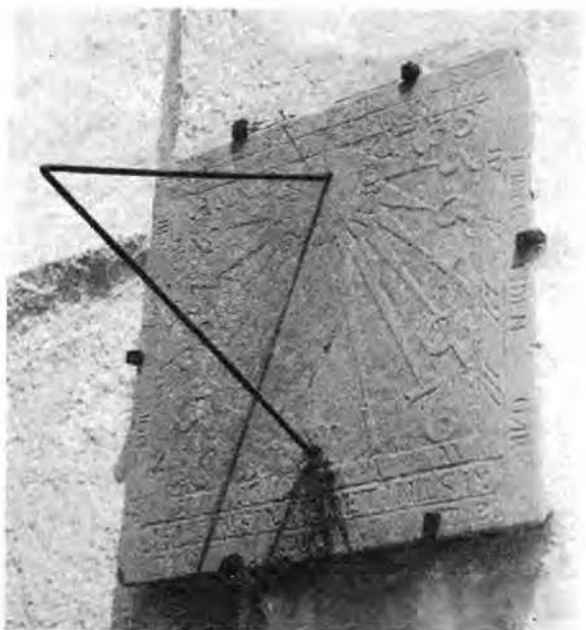

Bild 3—4. Vertikaluret på Burlövs kyrkas vapenhusgavel, uppsatt år 1735, visar ännu kyrkogårdsbesökaren tiden. I textbandet runt tavlan läses: Tu som här står — Tänk Tiden går — Bered Dig wähl — Så dör Tu sähl. Givarnas namn och hemort anges också. Det är Jep. Jönsson och Bereta Nilsson från Sunnanå nr 8. Ytterligare ett namn över urtavlan låter oss veta, att dåvarande kyrkoherden var H:r Malthe Textorius P. L. (Pastor loci).

Romarna, som också så småningom marscherade in i tidmätningens historia, förnekade sig som vanligt inte, när det gällde att plocka frukterna av andras möda. Under krig och erövringar skaffade de sig ett första solur år 297 f. Kr. och ett andra år 263. Detta senare, som de lade sig till med under puniska krigen, ställdes upp på Forum, och trots att det ej var konstruerat för Roms polhöjd, fick det stå där och visa tiden, felaktigt, i nära hundra år, förrän någon kunde korrigerat det. Om romarna i fortsättningen, sedan de hunnit att slå under sig hela den då

kända världen och därmed ansåg sig som kulturens främsta banérförare, lämnade mera positiva bidrag till utvecklingen av soluret, förmåler icke historien. Under det romerska skedet dyker det emellertid också upp solur med plan tavla både i form av *vertikal-* och *horisontalur* med respektive vågrätt och lodrätt ställd gnomon.

Den tidiga romersk-katolska kyrkan, som efter det romerska världsväldets fall, framträdde som närmaste sörjande med anspråk på det västerländska kulturarvet, visade mycket ringa förståelse för folk, som bedrev så världsliga övningar som matematik och astronomi. Den sysslade endast med en snart stundande evighet, som varken var mätbar med solur eller andra tidmätare av jordiskt ursprung. Om inte traditionerna från Antiken i detta stycke fortfarande hållits vid liv i Främre Orienten, nu med de lärda araberna som främsta vårdare, är det fara värt, att längre fram, när en omsvängning skedde med återvaknat intresse för världsligt vetande, de europeiska vetenskapsmännen hade fått börja från grunden. I och med att astronomien åter fick anseende, kom soluret i blickpunkten igen, eftersom detta alltjämt räknades till de astronomiska instrumenten. En revolutionerande förändring i solurets konstruktion fr. o. m. 1400-talets början kan man tolka som en återspeglning i smått av den nya, helt förändrade världsbild, de europeiska astronomerna nu presenterade för en häpen mänsklighet. De degraderade Jorden, Universums förut stolta centralpunkt, till en ynkelig liten följesven åt Solen. De rörde sig också med nya begrepp sådana som ekvator, jordaxel, nord- och sydpol och liknande. För solurets vidkommande innebar förändringen, att den förut käckt upprättstående gnomon ersattes med en parallellt med jordaxeln ödmjukt lutande *polos*, som den nya skuggstaven eller skuggskivan kallades. Fördelen med nykonstruktionen var, att solstrålarna kom att falla vinkelrätt mot skuggstaven, och man kunde därför iakttaga ej blott skuggan av stavens spets utan hela stavens skugga. Denna solurstyp har döpts till *polos-ur*. En annan, mycket väsentlig förbättring vid själva tidmätningen tillhör också detta skede. Man började använda den fortfarande brukliga indelningen i *ekvinoktial-*

Bild 5. Vertikalur från Vemmenhögs hd år 1670. Urtavlan flankeras av två symbolfigurer i relief, den ena med ett draget svärd, den andra hållande i högra handen en bok, i vänstra en svanpena. KM: 18551.

timmar i stället för *temporaltimmar*, som varit den förhärskande ända från babyloniernas tid, med andra ord man övergick från soldygnet med dess varierande timlängder till medelsollid med alltid lika långa timmar.

I det föregående har omtalats, att det redan under Antiken fanns såväl *vertikal-* som *horisontalur*. Under 1600-talet, då solurstillverkningen upplevde en verklig glansperiod, var det framför allt dessa två solurstyper, naturligtvis inrättade som polosur, som voro de vanligaste. I likhet med de äldre soluren avläses tiden även på dessa ur efter solskuggans fall på ett

Bild 6. Östur från Bohuslän, kalksten. Urtavlan med inristade tinstreck och timsiffror visar tiden fr. 3 f. m.—11 f. m. KM: 15487.

system av tidslinjer. Vertikalur från denna tid kan man ännu finna både på kyrkotorn och profana byggnaders väggar. Deras urtavlor äro merendels decimetertjocka stenskivor med kvadratisk eller rektangulär form. Ofta äro de vackert huggna med rik ornamentik, då de inte blott satts upp för att visa tiden utan även i avsikt att ingå som element i muryornas övriga dekorer. Till tjänst för vägfarande har det åtminstone i vårt land i Mellansverige även funnits en märklig kombination av milstolpar och vertikalur. En resenär kunde både avläsa vägsträckan och samtidigt avgöra hur mycket tid, som förbrukats eller var disponibel. Vertikaluren kunna vara placerade både i söder,

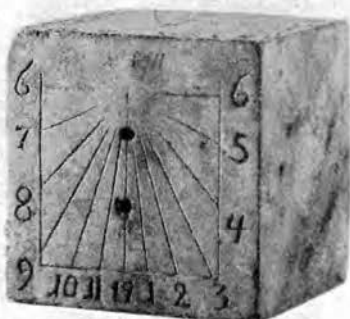

Bild 7—10. Kombinerat horisontal- och vertikalarur med syd-, öst-, väst- och nordur, kalksten. Horisontalaruret (Bild 7) visar tiden 3 f. m.—11 e. m., syduret (Bild 8) 6 f. m.—6 e. m., östuret (Bild ej medtagen) 3 f. m.—11 f. m., västuret (Bild 9) 1 e. m.—9 e. m., norduret (Bild 10) 3 f. m.—7 f. m. och 5 e. m.—9 e. m. KM: 6.711.

öster och väster och indelas därför i syd-, öst- och västur, vilket innebär väsentliga skiljaktigheter i tidslinjernas placering på urtavlan. Vanligen visa syduren tiden från kl. 6 fm till 6 em, östuren tiden från solens uppgång till kl. 12 och västuren från denna tidpunkt till solnedgången. På syduren är alltid 12-strecket lodrätt ställt och pekande från polos nedåt. Förmiddagstimmarnas linjer stråla ut till vänster om och eftermiddags-

Bild 11—12. Kombinerat horisontal- och vertikaltur från 1735, kalksten. De halvcirkelformade urtagen runt den ekvatoriskt ställda urtavlan hyser öst-, väst- och nordur. KM: 38.517.

timmarnas till höger om 12-strecket. Högst upp på urtavlan på ömse sidor sitter givetvis 6-strecken. På öst- och västuren, som äro spegelbilder av varandra, äro alla tidslinjer parallella och deras riktnig mer eller mindre lutande mot lodlinjen beroende på ortens polhöjd.

Horisontalurens urtavlor ha också vanligen varit kvadratiska stenskiivor. Men även tavlor av järn och metall ha förekommit. Timindelningen markeras även på dessa ur av linjer, som stråla ut från polos fästpunkt, gärna formade som stiliserade solstrålar från en solcirkel. Horisontaluren äro uppställda så att 12-strecket pekar rakt i norr. Övriga timlinjer gruppera sig med förmiddagstimmarna i väster, eftermiddagstimmarna i öster. Timlinjernas inbördes avstånd äro olika med hänsyn till solskuggans rörelse. På de flesta horisontaluren utgår polos från en punkt på radien från centrum till sydkanten av urtavlan. Det finns emellertid en typ av horisontalur, de s. k. *ekvatorialuren*, där polos är placerad i centrum. Dessa ur ha en 24-timmars gradering med tidslinjerna på inbördes lika avstånd från varandra och utgående i alla riktningar runt om polos, en gradering, som återfinnes på många av de större mekaniska medeltidsuren. Det är kanske något oegentligt att kalla ekvatorialuren för horisontalur, ty urtavlan ligger inte horisontellt utan har samma lutning som jordens ekvatorsplan mot horisontalplanet. Horisontaluren ha mera än vertikaluren varit att betrakta som privathusens tidmätare. Om vertikaluren kunna sägas motsvara tornuren bland de mekaniska urens typgalleri, äro horisontaluren i viss utsträckning bordsurens motsvarigheter. De ha dock ställts upp både utomhus och inomhus. Inomhusurens plats var oftast fönsterkarmen eller ett burspråk mot söder. Utomhus är det inte ovanligt att finna dem på låga pelare, centralt uppställda i park- eller trädgårdsrabatter.

En tredje typ av polosuren, *solvisaren*, bibehåller denna ställning som trädgårdsprydnad ännu i våra dagar. Då det dekorativa synes vara huvudsaken numera, kan det kanske vara skäl att framhålla, att detta solur, som räknar sina anor från ett under renässansen mycket viktigt astronomiskt instrument, den s. k. *armillarsfären*, rätt placerad och rätt avläst under gynn-

samma väderleksförhållanden kan vara en utmärkt klocka. Karakteristiskt för denna solurstyp är en polos formad som en pil och ett parallellt med ekvatorsplanet lutande timringsband, på vilket innersida timstrecken äro angivna. Dessa erhållas genom att timringen delas i 24 lika delar. Solvisaren är dessutom utrustad med *meridianring*, fästad på stativet och bärande timring och polos. Timringens fästpunkt på meridianringen är vid 12-strecket, och instrumentet inriktas i norr—söderlinjen efter meridianringen. Ytterligare ringar, som kunna förekomma, tillhöra ej själva tidmätningfunktionen utan ingå i den bärande konstruktionen. Föregångaren, armillasfären, var ett betydligt mera komplicerat instrument med ett flertal graderade och ställbara ringar, lod för inställning på underlaget o. s. v. Kulturen äger en solvisare, som kan betraktas som en mellanform. Den är ställbar för olika polhöjd. Den kan även riktas efter horisontalplanet och har ett på en mässingstavla inristat diagram, som visar solens middagställning under årets månader i förhållande till borgerlig middagstid. Detta diagram är givetvis till tjänst för beräkning av rätt tid. Tyvärr är denna solvisares ålder och proveniens okänd. Den kan möjligen ha använts av någon gammal urmakare för korrigering av mekaniska ur. Det är inte så länge sedan urmakaren hade svårigheter att stå kunderna till tjänst med en för tidmätningen så fundamental detalj som rätt tid, om han inte var bevandrad i solvisarens handhavande. Bara för något hundratal år sedan voro de mekaniska uren i allmänhet ännu ganska opålitliga i detta hänseende.

Till nyskapelserna under renässansen räknas också de små portativa *kompassuren*, som ofta tillverkades av elfenben. De hade samma form som den moderna lådkompassen. Polos utgjordes av en mellan locket och botten spänd silketråd, och i botten fanns förutom kompassnålen en timstrecksgredering liksom på horisontaluren, d. v. s. syduren. Även locket kunde ha timstrecksgredering, i vilket fall dessa ur även fungerade som vertikalur. Vid avläsning inriktades de i norr—söder efter kompassnålen, så att polos pekade rakt i norr. Dessa kompassur hade sin huvudsakliga användning som reseur. De äro emel-

lertid inte de första portativa soluren. De s. k. *cylindrarna* och *solringarna* anses vara tidigare och enklare former, vilkas konstruktion bygger på de antika solurens princip.

Särskilt solringarna är det anledning att uppmärksamma, då de ännu på 1870-talet voro i bruk på sina håll här i landet. Som rena hemslöjdsprodukter tillverkades de i Småland och såldes på marknader för 6 skilling stycket. De voro av mässing och bestod av en bred ring, vars ena sida mitt i var genombruten av en långsmal skåra. Mitt emot denna fanns på insidan ingraverat två jämnlöpande sifferrader. Den ena angav förmiddagstimmarna från kl. 4,00—12,00, den andra eftermiddagstimmarna från kl. 12,00—8,00. I en ränna på ringens utsida löpte ett smalt mässingsband med ett hål över skåran stort som ett nålsöga. På ringens utsida, flankerande skåran, var månadsnamnens begynnelsebokstäver ingraverade, så att de sex första månaderna kom på den ena sidan och mitt för på den andra de sex sista. Tiden avlästes på så sätt, att man vred mässingsbandet, så att hålet kom att sitta mitt för den löpande månads bokstav, eller om det var närmare månadsskiftet, mitt emellan två månadsbokstäver. Ringen, som hängde i en kedja, hölls vänd mot solen och klockslaget kunde direkt avläsas på sifferraden, där den lilla ljusstrålen från hålet träffade. Solringen var på sitt sätt solurets fickursvariant, och eftersom den i en tid, då de mekaniska fickuren ännu voro dyrbara hantverksprodukter, kunde erhållas för en ringa penning, blev den framför andra småfolkets och tjänstehjonens speciella tidmätare.

Västficksformat hade ytterligare en solurstyp, som ursprungligen bestod av endast en rund metallskiva, vid vars ena kant timmarna voro angivna i två parallella rader. Vid den motsatta kanten voro månadernas begynnelsebokstäver angivna, och ett centralt placerat stift användes som skuggkastare. Uret upphängdes i en ögla vid skivans överkant och riktades mot solen, så att skuggan från stiftet föll på någon av siffrorna, då man ville avläsa tiden. Dessa solur användes under 1700-talet. Den fasta ögla torde emellertid ha gjort dem svårhanterliga, om man önskade en noggrannare tidsangivelse. På en förbättrad variant, som också tillhör 1700-talet och tidigt 1800-tal var upp-

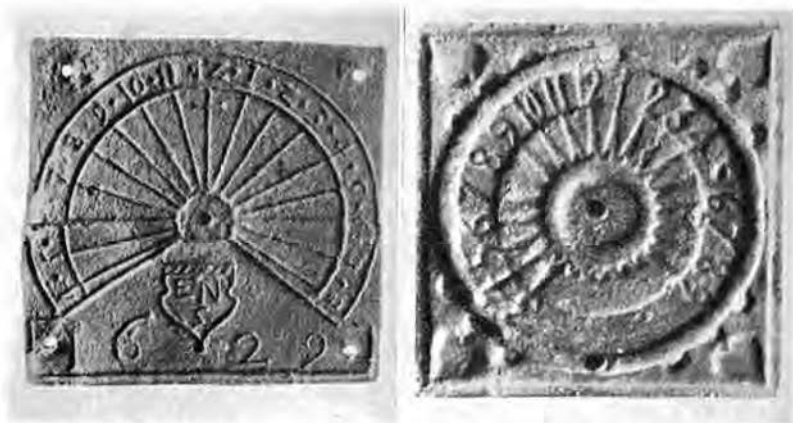

Bild 13—14. Horisontalur med urtavlor av gjutjärn från tidigt 1600-tal.
KM: 21.881 o. 8.194.

Bild 15—20. Horisontalur från 1600- och 1700-talen, kalk- och sandsten. Urtavlorna med polos utgående från centrum synas typologiskt vara äldre än de där polos är excentriskt, sydligt placerade. KM: 9.108, 22.556, 19.866, 44.397, KM: Om, och 23.067.

hängningsögla fäst på en kring en mittaxel rörlig skiva på baksidan. Det skuggkastande stiftet hade flyttats till den kant, där månadsbokstäverna på den äldre typen hade sin plats. Månadsbokstäverna voro i stället placerade på baksidan utanför den rörliga skivans kant. Med ledning av dessa månadsbokstäver och siffror, vilka angåvo timmarna för solens uppgång, kunde skivan med ögla inställas, så att uret fick den för årstiden riktiga vinkeln vid avläsningen. Även denna solurstyp, både i sin ursprungliga skepnad och den förbättrade upplagan med rörlig ögla, torde i likhet med solringen få räknas till allmogeinventariet.

Man kan för övrigt inom allmogekulturen finna solur, som inte äro direkt hänförliga till någon av de här beskrivna mera allmänt spridda typerna. Förutom av metall äro de ofta tillverkade av trä. De ha inom skilda landskap ibland fått en ganska omfattande spridning och användning. Deras upphovsmän tillhör som regel skaran av ofta helt oskolade tekniska genier, som

Bild 21. Horisontalur från Bara hd år 1730, marmor. Textfälten utanför urtavlan innehåller tänkespråk. Det övre lyder: Med blytung sorgelod — min lefnads klocka går — men största glädien blir — när sidsta timen slår. Den troskyldiga versen är lånad från ett mekaniskt ur, där uttrycken om lod och timgång passar bäst. KM: 3.476.

vårt land under alla lider synes ha varit rikligt begåvat med. Soluren liksom många andra konstruktioner av samma ursprung visa naturligtvis upp ett varierande typgalleri beroende på, att de äro skapelser efter vars och ens eget huvud. De bidrar till att belysa en mycket intressant sida av vår kultur, som fortfarande väntar på psykologers och etnologers närmare studier. Då Kulturhistoriska museets samlingar av tidmätare ännu icke räknar något solur hänförligt till denna kategori, är det kanske bäst att vi tills vidare nöja oss med blotta omnämmandet.

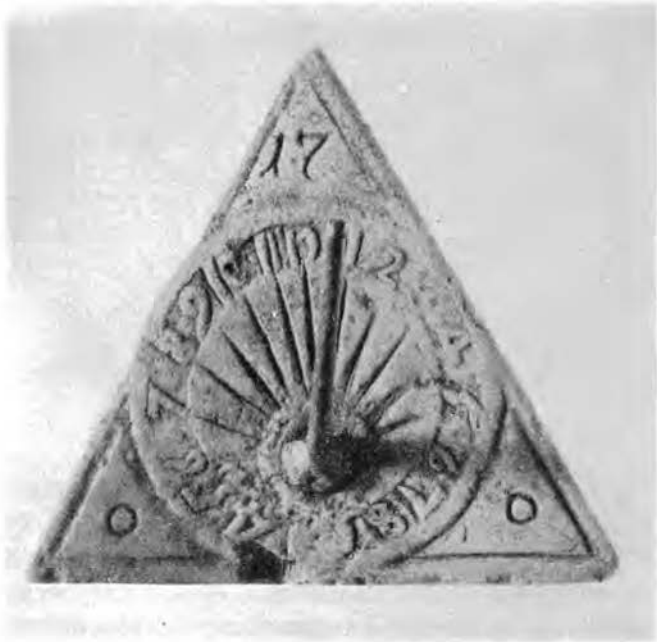

Bild 22. Horisontalur med triangulär form från år 1700, sandsten. Formen sällsynt. KM: Om.

Vattenuret

Hur noggrant ett solur än är inrättat och utfört, är dock dess användning alltid begränsad till dagen, och man kan ej med enbart ett solur nå fram till en tillförlitlig uppdelning av timmen i mindre tidsenheter. Då emellertid timmen såsom minsta tidsmått är något ohanterlig, särskilt med hänsyn till astronomiska beräkningar, är det knappast ägnat att förvåna, att det redan i de gamla kulurländerna runt Medelhavet även prövades andra vägar för att få reda på tidens gång. *Vattenuret*, som i ålder kan mäta sig med soluret och stammar från samma håll, är en urtyp lämplig för mätning av kortare tidsenheter. I sin äldsta form bestod vattenuret av ett enda kärl med ett hål i bottnen, genom vilket vattnet på en viss bestämd tid kunde

rinna ut. Ett sådant kärl, som stammar fr. omkr. 1400 f. Kr., finns på museet i Kairo. Det är funnet i Karnak i Egypten år 1904. Det har konisk form. På insidan sitter rader av stift med en indelning i tolv olika skalor, en för varje månad. Det är således själva den sjunkande vattenytan, som anger tiden. Trots det hydrauliska tryckets successiva avtagande betingar den koniska formen ett jämnt sjunkande av vattenytan för varje timme. Den finessen tyder på, att Karnakuret har haft många äldre och enklare föregångare. Man känner till, att vattenuur förutom i Egypten varit i bruk även i Assyrien, där särskilda tjänstemän hade hand om deras skötsel. De fyllde dels på vatten, när kärlden runnit tomma, och hade dels till uppgift att utropa tiden för den kringboende befolkningen.

Under namn av *Klepsydra* användes enkla vattenuur av en något förbättrad typ i Grekland och Rom. De bestod av två öppna kärl över varandra. Ur det övre med spetsad botten och gradering på sidorna droppade vattnet ned och uppsamlades i det undre. Vattnet tillvaratogs således och kunde hållas tillbaka för att användas på nytt. På sitt sätt är klepsydran därför om inte en föregångare till så dock en förelöpande idéfrände till sanduret, vilket vi senare kommer att behandla. På Ciceros tid (106—43 f. Kr.) användes klepsydran bl. a. vid rättsförhandlingar som kontroll av den åt parterna anslagna tiden. Kärnan-

Bild 23—25. Horisontalur av bränd lera från 1700-talet. Det mittersta är jämte ett lerkärl, som också tillhör Kulturens samlingar, de enda bevarade föremålen från en under 1700-talet i Sönnarslöv, Gärds hd verksam lerkärlsfabrik. KM: 23.068, 64, 30.188.

den fick tala under en tredjedel av tiden, svaranden under en tredjedel, medan sista tredjedelen var domarnas. På försvararens rop: »Aquam sustinere!» sattes uret ur funktion, och vittnesförhören tog sin början. Dessa fingor nämligen ej inkräkta på den åt parterna beviljade tiden.

Redan under Antiken gjordes förbättringar i vattenurets konstruktion, och av särskilt intresse är tillkomsten av sådana för de mekaniska uren utmärkande detaljer som urtavla, visare, kuggjul och lod. De vattenur, som begåvades med en dylik utrustning, voro emellertid kärl, där tiden angavs av en genom konstant vattentillflöde stigande vattenyta, en från de äldre vattenuren helt avvikande princip. Vitruvius har beskrivit ett dylikt av egyptiern *Ktesibios* omkr. år 250 f. Kr. konstruerat vattenur, som var försett med åtskilliga mycket sinnrika, mekaniska anordningar. Uppenbarligen ha de varit allt för sinnrika för Vitruvius, ty hans beskrivning är så oklar, att senare forskare, som sökt göra rekonstruktioner, kommit till vitt skilda resultat. Urets hjulsystem lär ha drivits av ett lod, vars fallande reglerades av en flottör. En liten mansfigur på en stång från flottören pekade ut tiden på en cylindrisk timskala, och dessutom sattes andra småfigurer, hornblåsare och slagverk i rörelse vid bestämda tidpunkter.

Tillverkningen av komplicerade vattenur av antytt slag fort-

Bild 26. Ännu på 1800-talet tillverkades horisontalur av kalksten. Detta ur stammar från S:t Olofs socken. Någon ornamentik offrades ej längre på urtavlan. KM: 22.235.

satte även under Medeltiden och t. o. m. senare. Karl den Store fick t. ex. ett vida berömt ur år 807 i present av kalifen i Bagdad, Harun al Raschid, och ännu så sent som på 1700-talet har nya ur kommit till. Efter det mekaniska urets framträdande hade dock vattenuren förlorat sin praktiska betydelse, och de under nyare tiden konstruerade äro endast att betrakta som kuriositeter.

Sanduret

När *sanduret*, den tredje typen av icke-mekaniska ur första gången dyker upp i historien kan inte med bestämdhet anges, ty meningarna tycks gå starkt isär. Vissa författare anse, att

Bild 27. Horisontalur av brons med polos i form av en triangulär skiva. Förutom timlinjer och siffror har tavlan ingraverade en fransk lilja och ett Horatiuscitat: *Fugaces labuntur anni*. KM: 33.377.

detta hände redan före Kristi födelse, andra däremot hålla före, att det är en renässanstidens uppfinning. En sak äro alla överens om; Sanduret är inte lika gammalt som de två redan beskrivna typerna av ur. Då sanduren huvudsakligen varit avsedda för angivande av kortare tidsmått, timmen och därunder, äro de mera allmänt kända under benämningen *timglas*.

Urtypen behöver väl knappast någon närmare beskrivning. Dess siamesiska tvillingflaska i sitt träfordral har i den bildande konsten ända sedan 1500-talets början framställts som Dödens speciella attribut. Det dekorativa timglaset med sin utrunna sand är förvisso också mera än ett tickande gökur eller varje annat mekaniskt ur ägnat att väcka den syndigt sorglösa mänsklig-

hetens eftertanke. I varje fall kan som sagt målarkonsten men även väckelse- och uppbyggelselitteraturen ge talrika exempel på motivets användbarhet. Oftast äro de två glasflaskorna fästade samman med en glas- eller metallskiva mellan myningarna. I denna skiva får sanden rinna genom ett hål, större eller mindre beroende på den kortare eller längre tid som uret är avsett att mäta. Det finns även exempel på timglas, som äro blåsta i ett stycke och således helt slutna. På dessa är själva halsens förträngning måttgivande.

Timglasen voro allmänt i bruk både i privathus och offentliga lokaler. Till predikstolarnas utrustning hörde undantagslöst ett, ibland två eller fyra timglas, ofta i ett rikt snidat träställ, upphängt och vridbart kring en axel, fästad vid en platta på väggen eller buren av ett fristående stativ eller en symbolisk figur, och på en plats väl synlig för såväl predikant som åhörare. Troligt är att det är dessa sandur i kyrkorna, som först fått bära benämningen timglas. Predikan skulle begränsas till en timma. Då två eller fyra timglas användes, angav de i ena fallet halv- och hellimma, i andra en, två, tre och fyra kvart. Timglasets har för övrigt bibehållit denna kyrkliga funktion långt in på 1700-talet, och ännu kan man finna dem sitta kvar på väggen i en eller annan sockenkyrka. Som reseur och t. o. m. som dräktur har timglasets även använts. Det uppges t. ex., att det i Augsburg omkring 1550 var »modernt» att bära ett timglas vid knäet. Även inom sjöfarten har detta ur gjort tjänst både som skeppsur och kanske längst som logg-glas, då inställt på så korta tidsmått som 30 eller stundom 15 sekunder. En av de termer som brukas vid tidsberäkning på sjön, är ett minne från den tid då timglasets var skeppsur. Vakten, som omfattar fyra timmar, räknas i åtta »glas». Benämningen hör samman med det glas, som rann ut på en halvtimma, och som därför fick vändas åtta gånger under varje vakt. Ännu har inte timglasets helt spelat ut sin roll. Som »äggkokare» har det fortfarande en plats i köken, och på sistone har t. o. m. den moderna tekniken tagit det i anspråk för att kontrollera det för tidiga avbrytandet av rikstelefonsamtal. Det har kanske utsikter att kunna få vara med länge än.

Bild 28. Ekvatorialur från
Ö. Kärrstorps sn, Färs hd.
Efter teckning i LUF nr
3876.

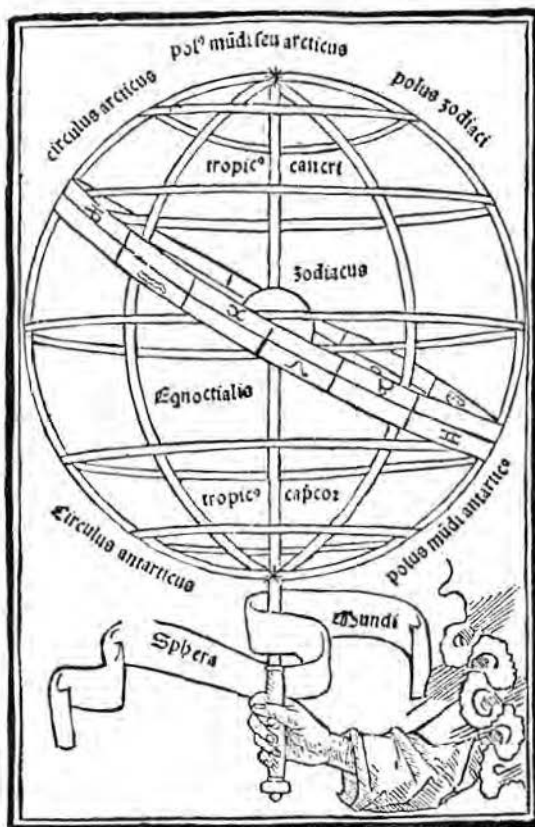
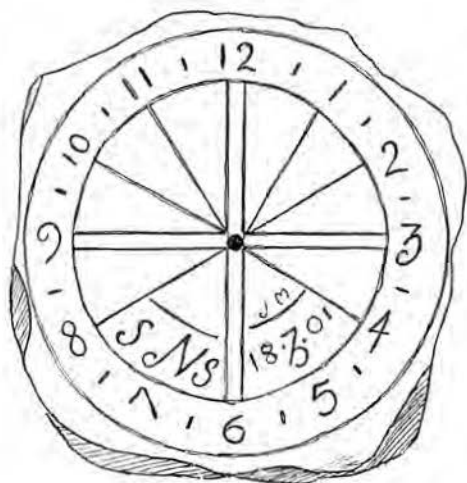

Bild 29. Armillarsfär.
Ur Sacrobosco: Sphae-
re mundi compendium.
Venedig 1513.

Bild 30. Solsvisare av järn med vingskruvar i stativhörnen för inställning i horisontalplanet. Mellan stativbenen hänger lodstiftet i en kedja. Timringen är upphängd och vridbar kring skruvar i ändarna på den halvcirkelformade stativbågen. På skärningspunkten mellan timring och meridianbåge vilar en diagramplatta. Se bild 31. KM: 33.378.

Till de icke-mekaniska uren hör slutligen ytterligare ett antal urtyper, exempelvis *stjärnuret*, *oljeuret*, *kvicksilveruret* m. fl. Då dessa ha varit av mindre praktisk betydelse och i varje fall knappast haft en allmännare spridning, skall utrymmet här inte tas i anspråk för en genomgång. Vi skall i stället övergå till att behandla några av de former, som mer eller mindre berättigat ensamma få bära benämningen mekaniska ur. Som redan nämnts, har det funnits åtskilliga vattenur, vilka i realiteten varit i hög grad mekaniska.

Mekaniska ur

I många avseenden äro solur, vattenur och sandur mycket ofullständiga, och behovet att skapa en säkrare och över större tidsmått spännande tidmätare gjorde sig allt mera gällande efter hand som samhällslivets utveckling skred framåt. Att i smått direkt efterbilda det stora världsuret, vars tavla är himmelen, och vars visare äro solen, månen och stjärnorna var den djärva tanke, som Medeltidens konstruktörer ville förverkliga. Det skulle vara ett ur, som gick oberoende om det var dag eller natt, om det var varmt eller kallt, ett ur, som man inte en gång

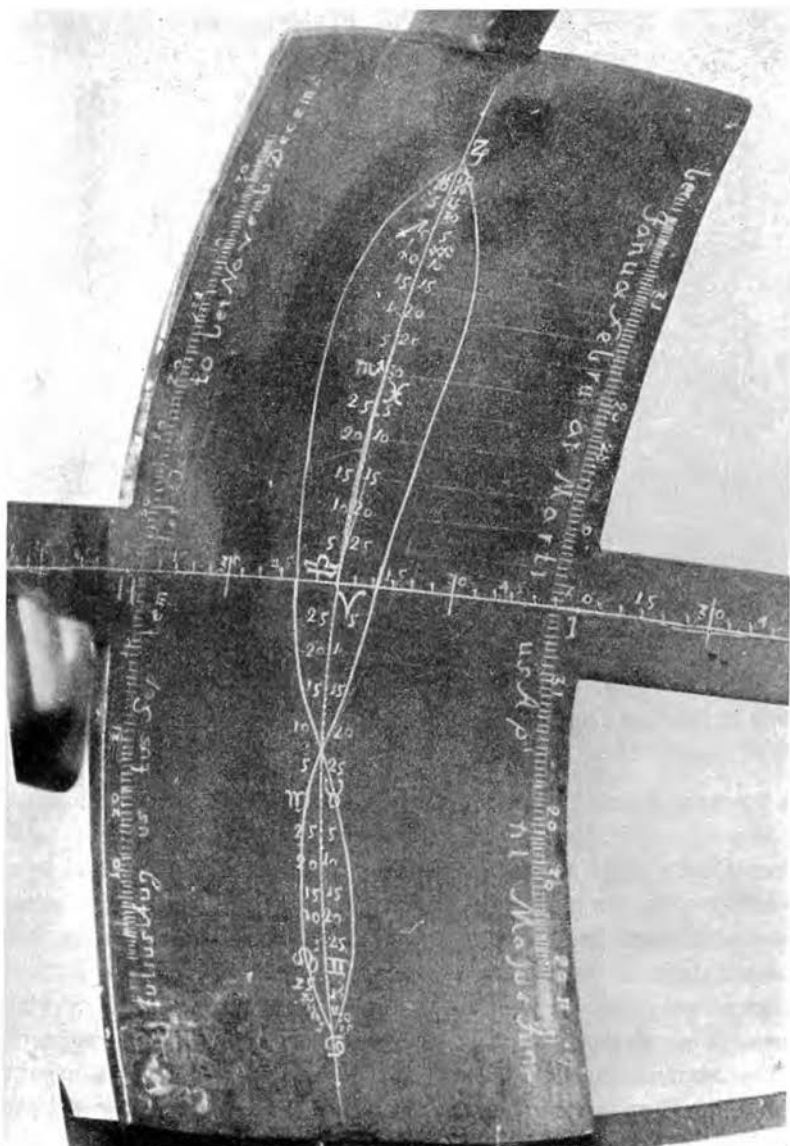

Bild 31. Diagramplattans ristning visar solens middagställning i förhållande till den borgerliga middagstiden.

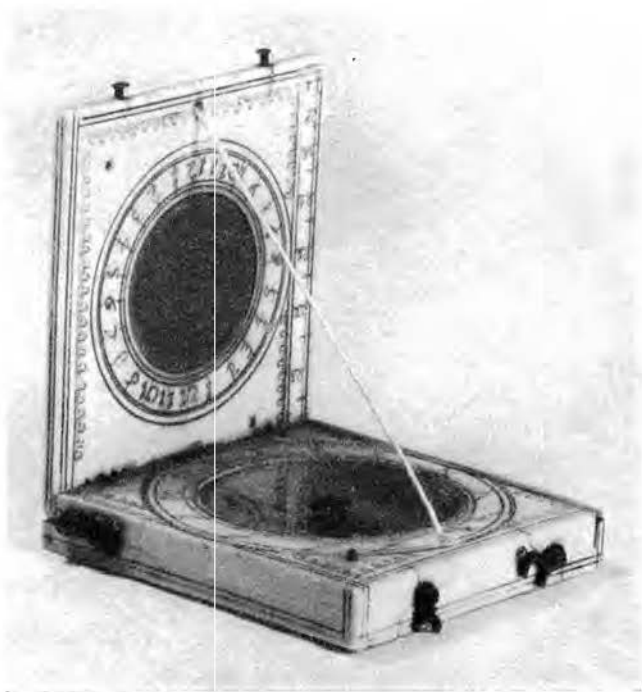

Bild 32. Hopfällbart kompassur av elfenben. Reseur av 1600-talstyp. KM: 14.830.

i timmen eller till och med oftare måste passa, ett ur, som dessutom visade lika rätt tid som sin väldiga förebild. Redan Antikens lärde hade närt den tanken, men tekniken hade då inte varit mogen för så himlastormande projekt. Vikten eller lodet, som driver ett hjulverk hade de likväl kunnat finna upp. Det som felade för att utnyttja denna drivkraft, var en pålitlig mekanism, som kunde reglera rörelsens hastighet. Då uppfinningen av denna, den s. k. *gången* i uren liksom senare uppfinningen av *urfjädern* och uppfinningen av *pendeln* utgöra grunden för det mekaniska uret och dess utveckling till ett mångskiftande gestaltat tidmättningsinstrument, är det denna treenighet, som vi närmast ha anledning att befatta oss med. Inte minst av hänsyn till utrymmet måste dessutom framställningen begränsas till några huvudpunkter.

Bild 33. Hopfällbart kompassur av mässing, använt som reseur. Urtavlan kan inställas efter en graderad skala, svarande mot breddgraden för uppehållsplatsen. Uret är tillverkat i Paris av Baradette. Sannolikt 1700-tal. KM: Om.

I en monter på South Kensington-museet i London står en skranglig, gammal järnkonstruktion. En visare, några kugghjul och valsar, lod och spakar klargör även för den fåkunnige betraktaren, att detta måste vara ett gammalt urverk. Det är det och därtill världens äldsta, i ursprungligt skick bevarade mekaniska ur, en klenod, vilken forskare och urmakare betraktar nästan med samma vördnad som araberna den heliga stenen i Mecka. Man har ännu inte riktigt kunnat enas om, hur gammalt detta urverk verkligen är. Högsta budet är 1348, lägsta 1548. Den inristade dateringens hundratalssiffra är tyvärr svårtydd. Det spelar mindre roll, hur det dateras. Viktigast är, att man har giltiga skäl att förmoda, att det är konstruktivt en re-

Bild 34—35. Solringar. Se sid. 21. KM: 32.840, 42.100.

presentant för de allra första mekaniska uren. Det är ett viktur, d. v. s. drivkraften levereras av ett lod. Dess hjulverk har endast ett gånghjul och ett valshjul. Det anses ha haft en mycket lång draglina eller också uppdragits ofta. Själva uppdragningen har utförts medelst fyra spakar på valsen. Uret har också slagverk, som har kunnat dragas upp med en nyckel genom en drevutväxling. Hela verket är av järn och har inte en enda skruv, utan allt sammanhålles med pinnar och bultar. Gången består av en stångbalans, med påhängda vikter, på en vertikal, vridbar axel och ett steghjul i förbindelse med hjulverket. Regleringen sker därigenom, att när lodet strävar att dra hjulverket tillika med steghjulet runt med accelererad hastighet, stöta steghjulskuggarna emot en på balansaxeln i höjd med steghjulets överkant fästad vinge. Härvid bromsas steghjulets rotation och balansaxeln med stångbalansen börjar vrida sig runt. I höjd med steghjulets underkant är en andra vinge fästad på balansaxeln. Denna vinge är riktad i 90 graders vinkel mot den övre. När balansaxeln vridit sig ett kvarts varv, når den undre vingen

Bild 36—37. Portativt solur med skuggkastare i centrum, fram- och baksida. Till vänster synes månadernas initialer, till höger timsiffrorna. Uret är avsett att hänga i bygeln, så att skuggan faller utesfter urtavlan mot siffrorna. Uret kan utan beräkningar endast visa soltid. KM: 8.7118.

Bild 38—39. Portativt solur med sidoställd skuggkastare och vridbar urtavla, fram- och baksida. På bakstycket sitter mitt emot upphängningsbygeln en visarspets, vilken pekar på en gradering på den rörliga urtavlans baksida. Graderingen anger solens uppgångstider under året. Avläsaren måste således känna till tidpunkten för solens uppgång avläsningsdagen för att kunna få rätt tid. KM: 22.681.

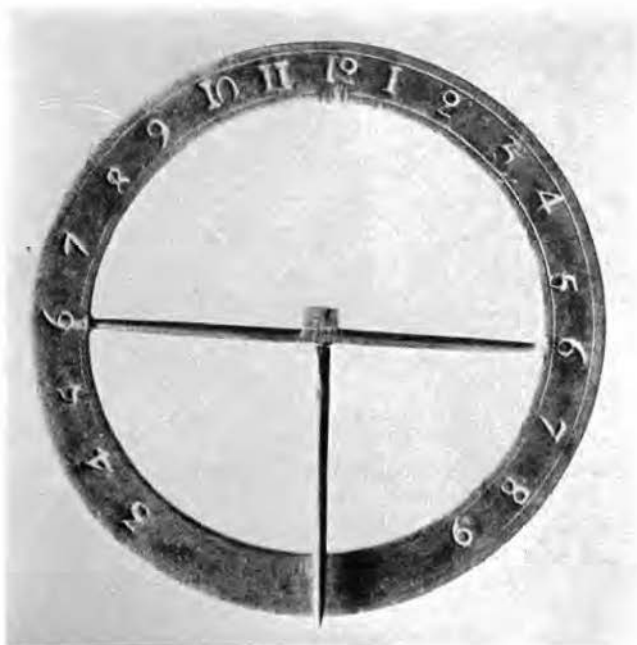

Bild 40. Spänneformat solur med vridbar polos avsett att användas som portativt horisontalur. KM: 13.453.

in mellan steghjulets kuggar, och då dessas rörelse i underkanten är den rakt motsatta mot balansaxelns, stöter vingen med kraft emot och bromsar åter upp steghjulets rörelse. Den större dragkraften från lodet övervinner den mindre från stångbalansen. Vingen tvingas tillbaka, och balansaxel och stångbalans får följa med, till dess den övre vingen åter träffar en steghjuls-kugg. Så länge drivkraften verkar på hjulverket, kommer sålunda stångbalansen att kasta om vridningsriktning ideligen och samtidigt genom trögheten att, varje gång den måste ändra vridningsriktning, momentant bromsa upp hjulverkets rotation. Stångbalansens vridningshastighet kan ökas eller minskas genom att vikterna flyttas närmare eller längre ut från axeln, och i sin tur regleras därigenom även hjulverkets rörelsehastighet. Detta är den s. k. *spindelgången* i sin ursprungligaste utform-

Bild 41. Egyptiskt vattenur från tiden omkring 1400 f. Kr. Efter Wåhlin.

ning. Kollisionerna mellan kuggar och vingar sker inte ljudlöst utan med kraftiga knäppar, vilket upprepat blir till ett hackigt tick-tackande, de mekaniska urens genom senare förbättringar allt mjukare och jämnare signaturmelodi.

För blott några årtionden sedan kunde man med stor bestämthet ange årtalet för det första mekaniska urets tillkomst och även uppge namnet på dess konstruktör och uppfinnare. Det var den franske munken *Gerbert*, senare som påve kallad *Sylvester II*, som år 990 i Magdeburg utförde bragden. Då man inte har kunnat forska fram någon direkt beskrivning av *Gerberts* ur lika litet som någon av mekaniska ur över huvud taget från de närmaste efterföljande århundradena, har forskarna numera blivit försiktigare i sina tidsangivelser. Röster ha t.o.m. höjts för en uppflyttning av det mekaniska urets tillkomstdatum till någon gång under 1300-talet, det århundrade, från vilket man har de första säkra uppgifterna. Diskussionen pågår

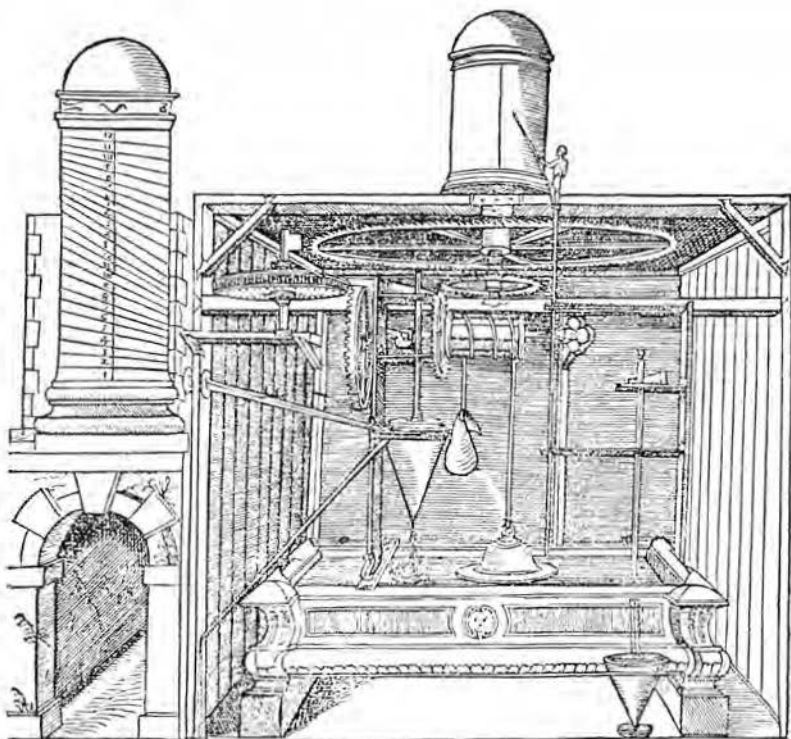

Bild 42. Ktesibios vattenuhr från omkring år 250 f. Kr. Daniele Barbaros rekonstruktion 1567. Efter Wählin.

som bäst, och framtiden kanske kan lämna ett riktigt datum-besked. De äldsta mekaniska uren, som man hittills känner, ha alla varit stora och uppställda i kyrkor eller andra offentliga byggnader. Under Medeltiden gick de allmänt under benämningen *Horologier*, d. v. s. timvisare, en benämning, som knappast rimmar med, vad de i verkligheten kunde visa. Urtavlornas linjesystem kunde representera himmelsgloben. Mot tavlorna rörde sig ett flertal visare föreställande solen, månen och planeterna, på samma tider som sol, måne och planeter skenbart röra sig omkring jorden. På omfattande kalendarier kunde både dag, månad och år avläsas. Rörliga figurer, klockspel och liknande fungerade som slagverk. En del av detta hade redan de

Bild 43. Karl den Stores vattenur år 807. Kopparstick fr. 1600-talet. Efter Hammarlund.

gamla vattenuren kunnat visa upp, men en väsentlig skillnad var, att nu fungerade allting på ett tillförlitligare och bättre sätt. Bland de tidigaste horologierna räknas ett slagur i San Gotthardkyrkan i Milano från 1336, S:t Paulskatedralens ur i London år 1344, Johan Dondi l'Orologias ur i Padua från samma år, det äldsta Strassburguret 1352, det här beskrivna Dover Castleuret och inte minst »Horologium mirabile Lundense» från omkring 1380, vilket utan tvivel under Medeltiden var ett av de mera berömda. Uppräkningen skulle kunna fortsättas ytterligare, det skall emellertid i sammanhanget endast tilläggas, att Sverige först 1507 fick ett större astronomiskt ur,

Bild 44. Sandur med 4 glas på predikstolen i Simrishamns kyrka från tiden omkring 1720. Efter Wählin.

konstruerat av vadstenamunken Peter astronomen och uppställt i Uppsala domkyrka.

Vid slutet av 1400-talet eller vid 1500-talets början, var tiden inne för den nästa stora uppfinningen inom urmakeriet. *Urfjädern* kom till. Under mellantiden hade utvecklingen långt ifrån stått stilla. Förbättringar hade gjorts på skilda områden. Det fanns nu inte bara stora horologier i världsmetropolerna. Genom förbättrad teknisk utrustning kunde även ur av mindre format, bords- och väggur, framställas. Balansen var inte längre en stor stång med tunga järnvikter, som gjorde kastvridningar så våldsamma, att urverken skakade i sina fogar. Den hade bantats ned åtskilligt, och därigenom mjukat upp den alltför hackiga gången. Även om uren minskat i storlek, voro de inte bärbara, och en person, som ville hålla reda på tiden på resor och promenader utom synhåll för de stora tornuren i städerna,

Bild 46. Helgjutet 3-minuters glas,
s. k. »ägghokare», från 1800-talet.
KM: 30.351.

Bild 45. Logglas från Skanör, be-
stående av två flaskor sammanfäs-
tade med en perforerad metall-
skiva emellan. KM: 6.633.

var fortfarande hänvisad till sol- och sandur. Så länge drivkraften endast var lodet i de mekaniska uren, kunde man överhuvudtaget ej tänka på att framställa ett användbart, bärbart ur, hur gärna man än önskade det. Det var på denna punkt, urfjädersn fick sin stora uppgift. Lika litet som forskarna hittills kunnat enas om uppkomsttiden av det mekaniska uret självt, äro de överens om tidpunkten för urfjädersn tillkomst. Det bärbara urets skapare kan man i alla fall namnge. Han hette Peter Henlein och erhöll år 1509 burskap som klensmedmästare i Nürnberg. — För den, som väntat sig att finna titeln urmakare, kan nämnas, att under Medeltiden var i Tyskland liksom här i landet titeln »Seghiaramästare» (sägare=ur), en yrkeskategori, vilken räknades till klensmederna. Annaberg i Sachsen fick 1543 som första ort ett urmakareämbete. Här i

landet dröjde det ända till slutet av 1600-talet, förrän urmakarna bröt sig ut ur klensmedernas skrå. — Omkring 1510 levererade Henlein sitt första, bärbara ur. Varken detta eller något annat av hans produktion är bevarat, men man har ändå gott reda på det genom beskrivningar. Det var en liten dosformig tingest. Den viktiga nyheten, drivfjädern, betingade naturligtvis vissa förändringar och tillägg till urmekanismen. Fjädern var direkt fästad i de s. k. verkplåtarna och förhindrades att rusa tillbaka, när den dragits upp, av en annan kraftig, bågformig fjäder, som fick verka på en excentrisk skiva, fastsatt på ett större hjul. Skivan var excentrisk för att reglera den slappnande kraften i drivfjädern, efterhand som den gick tillbaka. Uppdragningen skedde med urnyckel, och uppdrags-tappen satt på ett litet, åttatandat hjul, som i sin tur var fäst på fjäderaxeln och gående i kugg med det större reglerings-hjulet med excenterskivan. Balansen var en miniatyruoplaga av stångbalansen. Balansarmarna hindrades dock att göra för kraftiga utslag av ett svinborst, placerat så att den ena balansarmen kunde slå emot detsamma.

Det vore orimligt att begära, att Henleins ur skulle vara en skapelse av större fullkomlighet. En av dess största svagheter var fjäderns minskade kraft och verkan på gånghjulen, när den rullades upp. Det felet blev emellertid snart avhjälpt, ty idén med dessa bärbara miniatyrklockor spred sig som en löpeld över Europa, och på skilda orter gjordes förbättringar. Drivfjädern sattes t. ex. in i ett fjäderhus, och år 1525 försåg böhmaren Jacob Tjechen ett ur med en kägelformad trumma med ett urfräst »snigelspår». Det var det första uret med *snäckgång*. En tarmsträng var fästad på trumman, *snäckan*, och lindad i snigelspåret. Med sin andra ända var den fästad i fjäderhuset, som på detta sätt drog snäckan runt. Förbättringen bestod däri, att radien i snäckgångens stigning stod i ett bestämt förhållande till den avtagande fjäderkraften. När uret var uppdraget, och kraften störst, fick den genom tarmsträngen verka på snäckans smalaste del, och efter hand som den avtog på en allt större radie. Därigenom blev urets gång reglerad och jämn.

De första bärbara uren hade ett metallock över urtavlan.

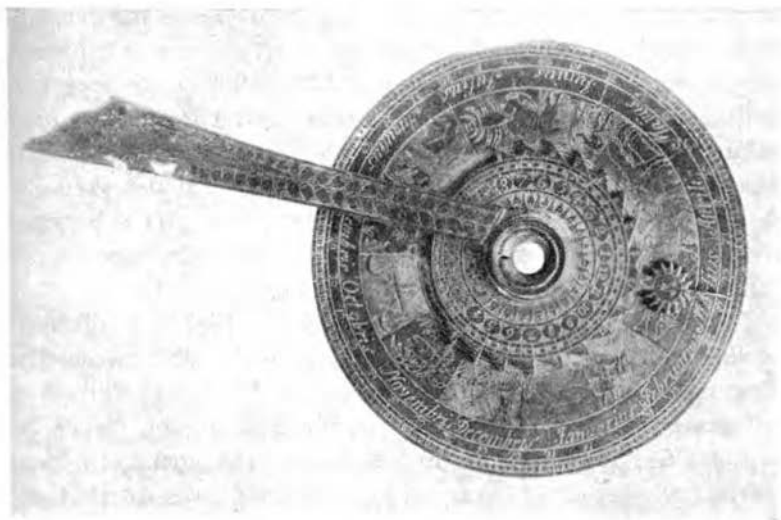

Bild 47—48. Ett lundensiskt stjärnur, som är tillverkat omkring 1700 och har tillhört Dr Carl Schweder. KM: 3.491.

som också var av metall. I övrigt var urverket av järn, en naturlig följd av att urmakarna tillhörde klensmedernas yrkesgrupp. Urglasen till en början av bergkristall kom inte förrän omkring 1550. Det fanns inte mera än en visare, timvisaren. Minutvisaren lät vänta på sig ända till 1691. På en del större ur hade den då funnits i ungefär 30 år. I och med att dräkturen, som dessa småur till en början kallades, omkring 1600 fick namnet fickur, hade de slagit in på den väg, som kantad av ytterligare konstruktiva och formala förbättringar skulle leda fram till de moderna fick- och armbandsuren. Någon gång mellan 1630—70 omvandlades t. ex. balansen till ett balanshjul, vars utslag dämpades och gavs en jämn rörelse av en balansfjäder. Det var *oron*, en utomordentligt betydelsefull urverksdetalj, som därmed hade skapats. Ungefär samtidigt började emaljerade urtavlor att användas. År 1704 tog en schweizare ut patent på en metod att borra hål i ädelstenar till att använda som lagerstenar i fickuren. Elva år senare uppfann G. Graham i London *cylindergången*, som också skulle bli av stor betydelse för den fortsatta utvecklingen. Det är givet, att uppfinningar och förbättringar, som gjordes på fickuren, i tillämpliga delar även kom andra urtyper till godo och vice versa. Att här fortsätta upp-räkandet skulle emellertid leda till, att vi spårade in på en punkt på den allmänna utvecklingslinjen förbi det skede, då den tredje för de icke bärbara uren betydelsefulla och grundläggande uppfinningen gjordes. Även den är nämligen en produkt av det urmakeritekniskt så livaktiga 1500-talet.

Den välkända sägnen om hur Galileo Galilei som nittonårig student fick impulsen till studiet av pendeln, då han såg ljuskronans svängningar i domen i Pisa, kan lika mycket räknas till urmakeriets som till fysikens historieskrivning. I varje fall var det Galilei, som förutom att han i sina lärda »Dialoges» påvisat pendelsvängningarnas likformighet, även förstod pendelns användbarhet i uret. Det finns alltså en teckning i behåll, som visar hur han tänkte sig ett pendelur. Denna teckning är daterad 1583. Genom att det den gången endast stannade på papperet, kan man inte förmena holländaren Kristian Huyghens rätten att betrakta sig som pendelurets egentlige kon-

struktör. Oberoende av Galilei fick han år 1656 efter långt experimenterande färdigställt ett pendelur. Pendeln ersatte stångbalansen i de äldre urmekanismerna. Det gamla steghjulet fanns kvar, men i Huyghens pendelur drev det via en vertikal *lappspindel*, ett endast delvis tandat hjul fram och åter. Detta hjuls axel var i ena ändan vevformad, med den del, som motsvarar vevbandtaget, förvandlad till en gaffel. Gaffeln, som omfattade pendeln, underhöll dess svängningar. Bortsett från att ett pendelur fordrar ett fast underlag och en inställning »i lod», gav pendeln verket en betydligt jämnare gång, än vad stångbalansen någonsin kunnat göra.

Pendeln fick efterhand en avgörande betydelse för den noggrannare tidmätningen, och blev samtidigt själv föremål för en hel rad förbättringar. I de första pendeluren begagnades korta

Bild 49. Kombinerad lam-
pa och klocka. Detta olje-
ur från 1700-talet har på
oljebehållarens sida ett
graderat timband. När lam-
pan brinner, sjunker olje-
nivån ett streck i timmen.
Timsiffrorna anger tiden
från 8 f. m.—7 e. m. Skiss
efter oljeur i The Science
Museum, London.

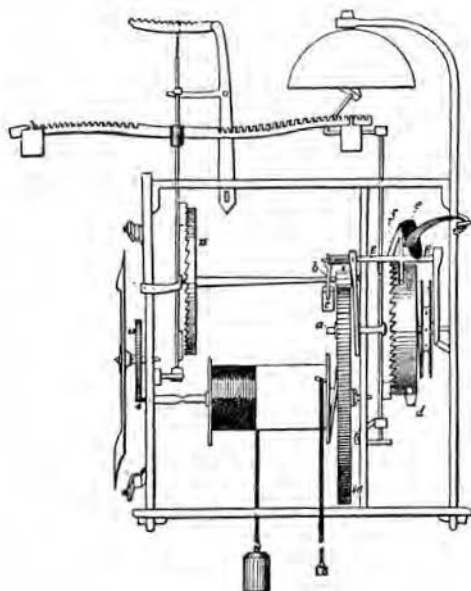

Bild 50. Ur med spindelgång fr
1400-talet, Sebalduskyrkan i Nür-
berg. Efter Lundwall.

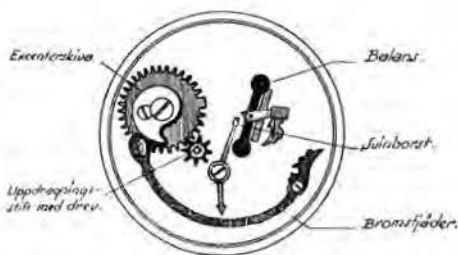

Bild 51. Henleins ur. Tidigt 1500-
tal. Efter Hammarlund.

pendlar med stora svängningsbågar. Sedermera ansågs det fördelaktigare, att använda långa pendlar med små svängningar. Den Huyghenska gången kasserades såsom mindre lämplig i pendeluren, då år 1675 en engelsk urmakare W. Clement hade konstruerat ett pendelur med s. k. *släphaksgång*. I detta ur var lappspindel och tandhjul med vevaxel ersatta med en tvåkload *hake*, som på sin axel bar en gaffel, vilken i sin tur påverkade pendeln. Pendeln, tidigare dinglande i en tråd, var upphängd i en fjäder. Steghjulet lyfte växelvis hakens två klor. Denna släphaksgång blev upphovet till övriga hakgångar, t. ex. *den vilande*

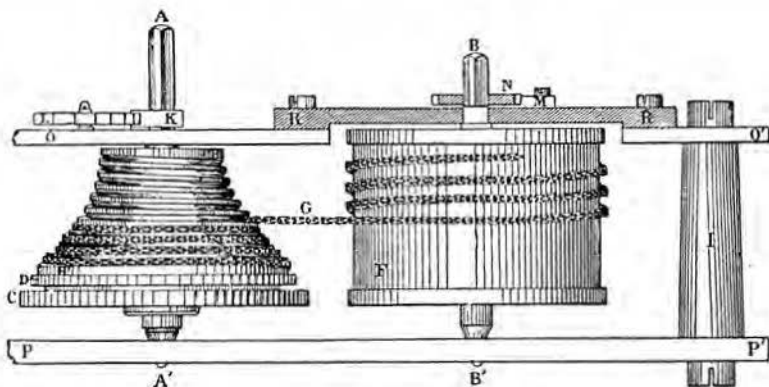

Bild 52. Snäcka och fjäderhus med dragkedja. Den av fjäderhuset dolda dragfjädern är med sin inre ände fäst vid ett stift på tappen B, med sin yttre på fjäderhusväggen F. Omkring 1500-talets mitt. Efter Hammarlund.

hakgången, som Georg Graham år 1710 lancerade, en gång som fortfarande begagnas i vissa ur. Hakens klor ha koncentriska partier, mot vilka hjultänderna vila under en viss del av pendelns rörelse. Denne Graham förbättrade även själva pendeln i och med att han år 1715 uppfann *kvicksilverpendeln*. En fransk astronom, Jean Picard, hade redan 1660 observerat, att pendelrörelsen rönte inflytande av temperaturväxlingar. Vid värme förlängdes pendelstängan, och vid kyla förkortades den, varigenom pendelkulans tyngdpunkt förändrades. De härav uppkomna ojämnheterna i pendelns gång slapp man ifrån genom att använda kvicksilverpendel. Den är äldst i raden av s. k. *kompensationspendlar*, vilka sedermera tillhörde observationsurens och andra noggrannare tidmätarens utrustning. För vanligt praktiskt bruk hade Picard föreslagit pendelstänger av trä, som också alltsedan varit det vanligaste i rumsuren.

Efter strängt matematiska och fysikaliska grunder är den mera komplicerade kompensationspendel, som kallas *rostpendel*, konstruerad. Denna pendeltyp är en uppfinning av engelsmannen Harrison. Dess pendelstång är sammansatt av ett flertal metallstavar. Ytterst finnes t. ex. ett par stålstavar, vilka genom ett övre och ett undre tvärstycke förenas och bilda en

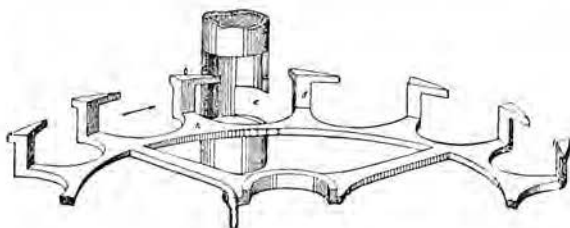

Bild 53. Detalj av cylindergång. Cylindern är en utvidgning av orons axel, som har en halvrund ihålighet urfräst, vari gänghulets länder griper in. När oron svänger, ömsom fasthålls eller frigöres tänderna. Efter Hammarlund.

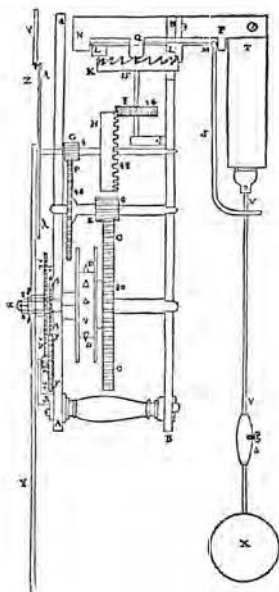

Bild 54. Urverk med pendel. Ur Huygens Horologium oscillatorium de motu pendulorum, Paris 1673.

ram. Det undre tvärstycket uppbär två mässings- eller zinkstavar, i sin tur i överdelen förenade genom ett annat tvärstycke. Från detta senare hänger det ned ytterligare två stålstavar, som i sin nedre del äro fästade vid och bär upp ännu ett par mässings- eller zinkstavar. Denna växling kan fortsätta ytterligare, och det finns exempel på rostpendlar med ett flertal stavpar. Det sista och innersta upprättstående stavparets övre tvärstycke utgör slutligen fästpunkten för den i övrigt fria stålstav, som i sin nedre del bär pendelkulan. Eftersom stål och de nämnda metallerna utvidga sig olika vid uppvärmning, och då dessutom stålstavarnas förlängning sker nedåt på den här be-

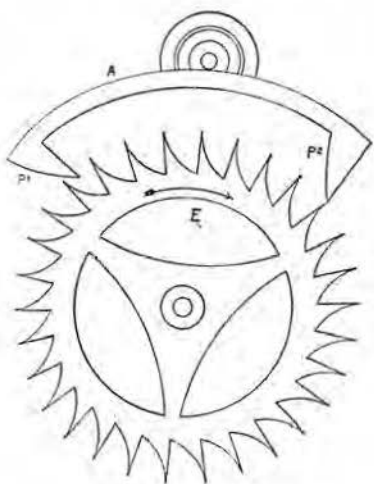

Bild 55. Slåphaksgång. Efter Edwardes,
The Grandfather Clock.

Bild 56. Vilande hakgång. Ibid.

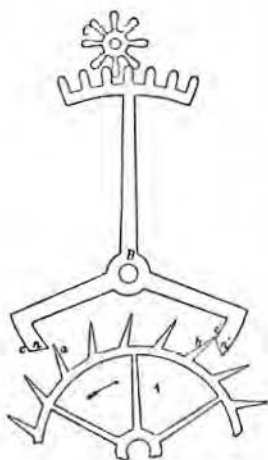
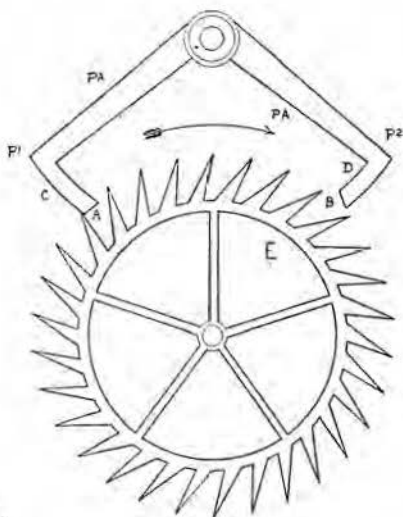

Bild 57. Ankargång av äldre typ.
Efter Hammarlund.

skrivna pendeln, metallstavarnas uppåt, kan man genom ett lämpligt avpassande av stavlängderna erhålla en mycket god kompensation (=utjämning). Sedan den internationella byrån för normalmått i Frankrike på 1890-talet börjat intressera sig för nickellegeringar i syfte att få fram ett ämne, som inte påverkades av temperaturväxlingar, och därvid upptäckt *invar*,

legeringen med den minsta längdförändringen, var rostpendelns epok slut. Från den tiden användes nämligen pendelstänger av detta nya material.

Av vad här redan anförts torde med önskvärd tydlighet framgå, att naturligt nog »drivfjädern» till det mekaniska urets utveckling är en strävan att nå fram till uret med en fullt pålitlig och säker gång. Det är denna urverksdetalj, som ständigt är föremål för förbättringar och omändringar. Uret i övrigt får redan tidigt sin i princip definitiva utformning med sin visareuppsättning, sin urtavla, sitt hjulverk o. s. v. Mycket skulle ytterligare kunna anföras om t. ex. den redan nämnda *hakgångens* fortsatta utveckling, om uppfinnandet av *cylindergången* och *ankargången* o. s. v. Vi få emellertid nöja oss med att här avslutningsvis endast nämna något om *kronometergången*, det för närvarande mest perfekta regleringsverket i ur.

När man på 1500-talet gjort de stora upptäcktsfärderna och sjöfarten till de nya länderna och kontinenterna började komma igång, uppstod ett starkt behov av att ha tillgång till ett instrument för bestämmande av longituden under överfarten. Spanien och Holland voro bland de främsta intressenterna och utlyste i tur och ordning tävlingar med stora prisbelöningar till den som kunde lösa problemet, d. v. s. skaffa fram en kronometer. Det gick tyvärr inte. Först när engelska regeringen år 1714 utlovade 20.000 pund för uppfinnandet av en lämplig metod och behövliga instrument att bestämma longitud med en avvikelse av högst 30 engelska mil, var den allmänna tekniska utvecklingen så långt framskriden, att uppfinnarna på allvar kunde tänka sig lösa uppgiften. År 1761 kunde halva den utfästa belöningen utbetalas. John Harrison hade lyckats åstadkomma ett fartygsur, som efter att ha utstått ett halvt års stormig sjöresa, hade ändrat sig blott $1\frac{1}{2}$ minuter. Att endast halva prissumman utbetalades kan vi nu efteråt anse vara fullt riktigt, ty uret var inte vad vi kalla kronometerur, utan ett ur med en förbättrad spindelgång och närmast att likna vid ett fickur. Av grundläggande betydelse visade sig den av fransmannen Pierre Le Ray omkring 1766 konstruerade frisvängande balansen vara. Tack vare den kunde J. Arnold 1782 söka

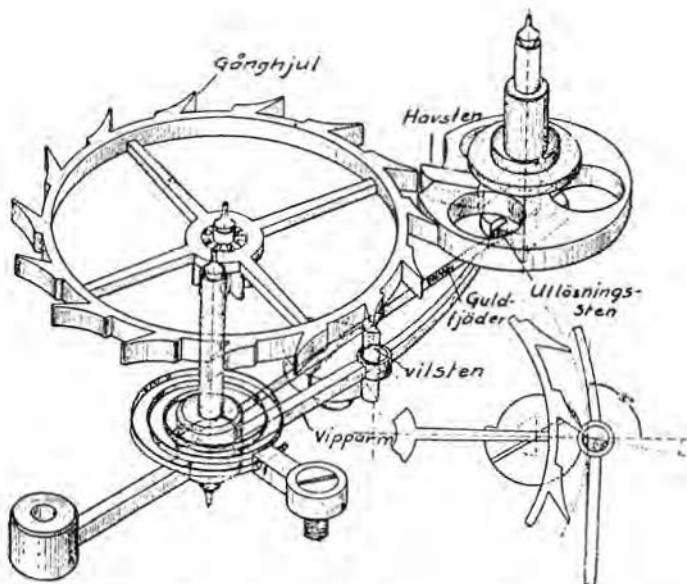

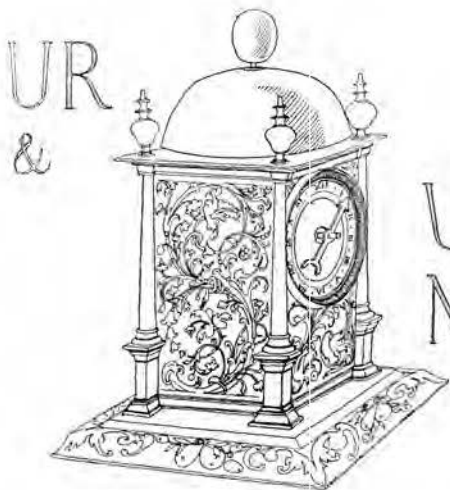
Bild 58. Nutida kronometer-gång. Efter Sandström.

och få patent på den första, verkliga kronometergången. Benämningen kronometer, som inte betyder något annat än »tidmätare», och som därför rätteligen skulle kunna begagnas om alla ur, anses också kunna räknas in bland denne Arnolds uppfinningar. Utgående från den Le Ray'ska balansen prövade under 1800-talet ett stort antal konstruktörer sin lycka på denna gren av urmakeriet. Det är många inom detta hantverk välkända och aktade namn, som dyker upp i detta sammanhang. Förutom engelsmännen Thomas Earnshaw, William Hardy och Ch. Frodsham, fransmännen F. Berthoud och Brequet, tyskarna Martens och Kessel räknas även ett par skandinaver, dansken Urban Jyrgensen och svensken Viktor Kullberg, till dem som gjort betydelsefulla insatser. Viktor Kullberg, som givetvis är av speciellt intresse för svensk publik, nådde sin berömmelse i London, där hans firma ännu lär existera.

Det var framför allt *oron*, som blev föremål för konstruktörernas ihärdiga intresse. Detta är naturligtvis inte utan skäl, då

gångens noggrannhet i högsta grad är beroende av den detaljen. Den nu brukliga kronometergången har ett gånghjul med spetsiga tänder, som vila mot en sten, *vilstenen*, utom vid det tillfälle, då oron får en impuls. Detta sker sedan en fjädrande arm varpå stenen är fästad, genom oron vridits från hjulet. Den tand, som för tillfället vilar mot stenen, förlorar sitt stöd och hjulet springer framåt. Därvid ger en annan hjultand en stöt åt en *hävsten* på oron, och denna får en ny impuls att utföra sin reglerande svängning. Impulsen sker blott i ena svängningsriktningen hos oron. Gånghjulet verkar alltså direkt på balansaxelns hävsten. Vad man eftersträvar är att svängningarna skola vara isokrona (=tidlika). Då detta endast kan komma ifråga, om inflytandena på gången reduceras till ett minimum, måste svängningsregulatorn röra sig så fri som möjligt i kronometergången. Orons hjulring har tidigare varit sammansatt av två metallringar, en inre av stål och en yttre av mässing. Den har vidare varit delad i två halvor, fästade endast med den ena ändan vid balansen. Allt detta har gjorts för att motverka diameterförändringar vid temperaturväxlingar. Orons gång har dessutom avpassats till högsta möjliga precision genom på hjulringen fästade balansvikter. Liksom pendeln i pendeluren har numera oron i kronometern genom användande av nya metallegeringar kunnat förenklas till sin konstruktion.

I dag har uret från att vara en dyrbar hantverksprodukt förvandlats till en relativt billig industrivara, och därmed också kunnat bli var mans egendom. Men även alla upptänkliga grenar av mänsklig verksamhet med speciella krav på tidmätaren kunna i dag tillgodoses. Det finns stötsäkra ur, vattentäta ur, antimagnetiska ur, ur som gå utan att behöva dras upp, eldrivna ur, pneumatiska ur o. s. v. När dessutom astronomerna fått ur, med vilkas hjälp de kunnat påvisa hur jordens rotation saktar av med någon sekund per århundrade, då har i sanning problemet med den säkra gången i uret nått sin lösning, och drömmen från Antiken om att skapa en efterbild i smått av det stora världsuret förverkligats, ja t. o. m. överträffats av verkligheten.

UR- MAKARE

Av WILLIAM KARLSON

I denna uppsats kommer följande grupper av ur att behandlas: *Bordsur, resur, vagns- och sadelur, lyktur, golvur, konsolur, nattur, bords- och vägghängdylor och fickur* samt dessutom *urmakare och urmakeri i olika länder och urmakarskrån*. Tornuren behandlas ej här.

Bordsur

Det första mekaniska rumsuret var *bordsuret*, som uppenbarade sig ej långt efter uppfinningen av urfjädern vid 1400-talets mitt. Att dessa första bordsur antog tornurets form är inte så märkvärdigt, då man ju endast hade dessa som förebilder. De kunde vara fyrkantiga eller polygona, stundom utformade som gotiska kyrkfasader med dubbeltorn och den arkitektoniska dekoration, som tillhörde gotikens stil, krabbor, fialer och bågverk som prydnadsdetaljer, såsom man kan se på ett sådant bordsur av förgylld metall, vilket skall ha tillhört Filip den gode av Burgund (1396—1467). Ludvig IX av Frankrike

(1423—83) hade ett sexkantigt med likaformad välvd huv. Vanligast har de fyrkantiga och polygona varit. Materialet var järn eller förgylld metall.

För tidens människor, som var oerhört roade av tekniska finurligheter, var det dessa, som nästan intresserade dem mer än själva klockan som tidmätare. I vissa fall kunde dessa bordsur vara halvmeterhøga, uppbyggda i flera våningar med figurer, »jaquemarts», som förkunnade timslagen genom att med en klubba eller annat tillhygge slå på en klocka, alldeles som på de gamla tornuren. Efter mönster från dessa presenterades ibland också hela scener, de tre kungarnas uppvaktning för Jësusbar-net, skog med jägare, hundar och villebråd, som fick liv vid timslagen, ibland en härold som före timslaget höjde sitt scepter för att tillkännage något, som skulle hända efter klockslaget, t. ex. en rad kurfurstar, som uppvaktade sin kejsare genom att med en bugning passera honom, då han nickade åt var och en av dem. Dessa konstfärdigt konstruerade bordsur var för det mesta samtidigt astronomiska ur. I Rosenborgs slott i Köpenhamn kan man studera representanter för dessa märkliga tidmätare. Utom den skulpturalt framställda prydnaden förekommer alltid också graverad. De i endast en våning byggda bordsuren har ofta gjutna figurprydnader av olika slag i kroppens nedre hörn omedelbart över den firsidiga, profilerade fotplattan och likaså djur eller endast knopprydnader på de övre hörnen omkring den runda ringklockan eller kupolen, som döljer denna.

I svensk ägo finns ett par särskilt intressanta bordsur, det ena på grund av att det trots sin tidiga datering, 1552, ännu är i funktion, tillhörigt f. landshövdingen i Halmstads län, greve Axel Mörner, det andra på grund av sin tidigaste svenske ägare, Pontus De la Gardie, nu i Nordiska museet. Det förra är signerat av *Baltus Marquart*, det senare osignerat. Båda torde vara utförda i Augsburg eller Nürnberg och materialet är förgylld koppar med dekor i rik gravyr och relief.

Av de i Kulturens samlingar representerade bordsuren är tre av järn och två, ett större och ett mindre, av förgylld metall, bild 1—7. Fyra av dessa klockor är mer eller mindre defekta i sin utstyrsel. Av de tre järnuren har ett tydliga spår av en på

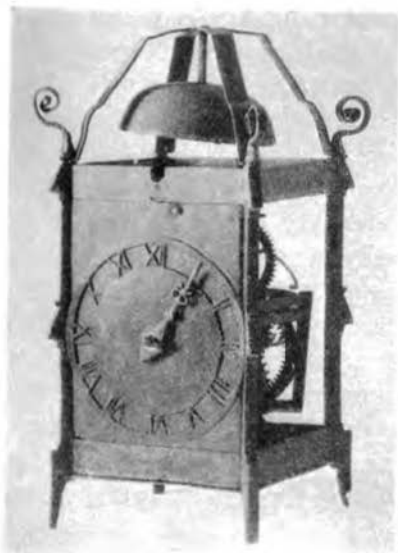

Bild 1—2. Bordsur av järn med applicerade urtavlor av mässing, 1500-talets slut eller omkr. 1600. KM: 16.879 o. 30.319.

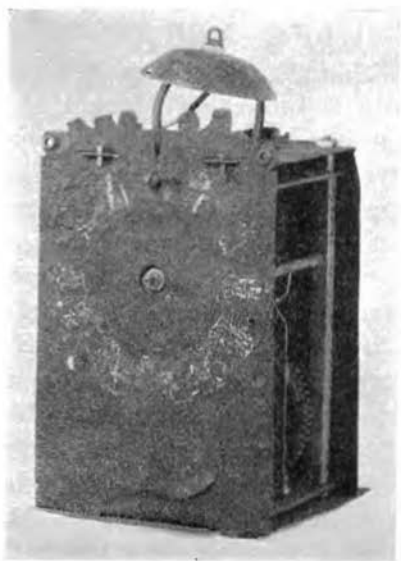

Bild 3. Bordsur av järn med röd siffering och vita timsiffror, 1500-talets slut eller omkr. 1600. KM: 22.934.

fasadens järnplatta målad röd sifferring med vita romerska siffror och de två andra på fasadsidan applicerade runda urtavlor av mässing med utsparade timsiffror i den öppna sifferringen. Utom järnbanden, som korsar över klockans övre horisontalplatta, och hörnrosetterna av järn saknar dessa dekorativ utstyrsel. I tiden torde de tillhöra 1500-talets slut eller tiden omkring 1600. Av de båda bordsuren av förgylld metall har det större hörnkolonnetter, vilande på fyrkantiga podier, profilerade knappar på de övre hörnen och ett klot på ringklockans krön. För övrigt graverad dekor på fotlist och sidor. Det mindre, som nu saknar sin ringklocka och sitt urverk, har inga förkroppade hörnprydnader men har bladknoppar på takets hörn. Den djupt graverade dekoren visar på alla fyra sidorna rundbågsfält, vari på tre sidor är framställda Venus, Mars och Jupiter, medan den fjärde sidan upptages av öppning för verkets urtavla samt sifferkrans däromkring, graverad på urhusets sida. Nedtill utfylles samma sida av bladdekor. Båda dessa ur räknar sitt ursprung från 1600-talets förra hälft. Endast ett av dem bär signatur och proveniensangivelse, nämligen *Michael St . . . Luibech*, bild 4—5.

Resur, vagns- och sadelur

Människan förfaller lätt till bekvämlighet. När urmakarna på 1400-talet hade funnit på att konstruera och förfärdiga bordsur, som rikemän — ty endast sådana hade råd till denna lyx — kunde förskaffa sig till sina gemak och slapp att möda sig med vatten-, sand- och solur eller löpa ut på gatan och konstatera tidens gång på närmaste tornur, om det nu var på kyrkan, rådhuset eller ett porttorn, föddes nya behov. Furstliga personer, herremän och köpmän tillbragte mycken tid på resor. till häst eller i vagn, ibland till sjös. Då var man ifråga om tidmätninginstrument lika illa ställd som tidigare. Det dröjde emellertid inte länge, förrän skickliga urmakare kom det mänskliga behovet till mötes, åtminstone vad beträffar resor till lands.

Den tidens resvagnar var bekvämt och inventiöst inredda, men deras tekniska konstruktion lämnade mycket övrigt att önska. Bland annat saknade de till att börja med fjädrar och

Bild 4—5. Bordsur av förgylld mässing, sign. *Michael St ... Luibech*, 1500-talets senare hälft. KM: 12.351.

Bild 6—7. Bordsur av förgylld mässing, Tyskland, 1600-talets början, osign. KM: 36.121.

Bild 8. Tidig typ av resur, av förgylld mässing med graverad dekor, Tyskland, 1500-talet. KM: 13.478.

Bild 9. Resur av förgylld mässing, osign., Tyskland, 1600-talets slut. KM: 11.103.

på gamla tiders oftast urusla vägar blev färden både irriterande och tröttsam för de stackars resenärerna. Ett ur, som var avsett att brukas som resur, krävde därför en särskilt stötsäker och stark konstruktion.

Redan på 1500-talet var emellertid urmakarna i stånd att klara dessa kinkiga problem, i det de lyckades konstruera ett vagnsur. Var det rent urtekniska i många stycken ännu ofullgånget, så var uret som föremål betraktat ofta ett fulländat konstverk både till sin form och till sin graverade och genombrutna dekor. Ett av de tidigaste resuren förvaras i Nationalmuseum i Nürnberg. Det ser ut ungefär som ett romanskt rökelsekar, klotrunt med i bladverk genombruten ytterskålla,

Bild 10. Resur av förgylld mässing, sign. *Bertram, London*, 1700-talets början. KM: 14.862.

Bild 11. Resur av förgylld mässing, osign., 1700-talets förra hälft. KM: 8.222.

uptill en bygel för upphängning i vagnstaket och nedtill en rund fot med urtavla i den platta botten, så att resenären behändigt kunde avläsa tidens lopp. Det visar en tidig form av vagnsur och härrör från tiden omkring 1600. Verket är fullständigt intakt och graverat med rankornament och oron med en löpande varg. Materialet är mässing och tillverkningsorten anses vara Augsburg. Uret förvaras i ett ursprungligt skyddsfodral av masurbjörk.

Bland ett flertal märkliga ur av äldre datum, som förvaras på Rosenborgs slott i Köpenhamn, förekommer ett resur med rektangulär plan från 1561, utfört av urmakaren *Stefen Brenner* för Christian III:s räkning. 1584 tycks det ha genomgått en

grundlig reparation i samband med att det som gäva överlämnades till hertig Christian, som då började sin skolgång i Sorø. Brenner, som fick urmakarrättighet 1563, är den förste kände urmakaren i Danmark.

Den vanligaste formen för vagus- eller resur är emellertid den fyrkantiga eller polygona. I numera framlidne friherre Nils Djurklous samlingar i Malmö fanns ett sexkantigt resur i ett gammalt skyddsfodral och signerat Nürnberg 1645. Uret var av mässing med graverad dekor och konstnärligt formade bryggor och i urtavlans centrum den tyska fläktä örnen. Det var försedd med ett fylligt klingande slagverk och gångtiden var som vanligt för dessa ur ett dygn. Det hade gått i arv inom släkten Djurklou i många generationer och bland annat varit med om 1789 års ryska krig och finska kriget 1808—09, då det följt medlemmar av släkten, som varit militärer.

Det finns ett stort bestånd av bevarade resur från 1600-talet. Även 1700-talet hade en viss svaghet för dem. Ofta kallas de »polska resur», men deras tillverkningsorter representerar flera nationaliteter. Måtten varierar i ytan mellan 8—17 cm., ibland mellan 5.5—c:a 10 cm. Huvudmaterialet är i regel mässing, urtavlan stundom av tenn och fotställningarna, som i regel förekommer och kan ha klotform eller vara gestaltade som voluter, lejonassar, liggande lejon, gripar eller liknande, av någon metallegering, om de inte är av mässing, liksom fallet är med de ofta förekommande hörnprydnaderna i form av t. ex. bevingade änglamasker eller hermer. Någon gång, fast mera sällan, är det läderklädda skyddsfodralet till dem bevarat, som fallet är t. ex. med ett på Örtofta slott i Skåne förvarat resur. Mestadels har de graverad dekor på plattan inom sifferkansen och på verket. Slagklockorna sitter under verket, som man kan iakttaga genom de på sidorna infällda glasrutorna. De är ofta signerade. Ett som äges av fru Elisabeth Lindahl i Malmö är t. ex. märkt: *Ludvig Martin, Riga*, och dess tillkomsttid kan sättas till omkring 1700.

Av sådana resur av ovan angivna former äger Kulturen fem exemplar, alla av mässing med detaljer av tenn och silver, bild 8—11. Ett par av dem är signerade, det ena: *Bertram, London*,

Bild 12. Sadelur av silver med boett, klädd med svart skinn, sign. EppenPförten, 1600-talet. KM: 19.514.

det andra av *Daniel Picardi, Stettin*. Av klockmakare med det förra namnet förekom i London en Simon och en William Bertram, förmodligen far och son. Den förre omtalas under 1600-talets förra hälft intill sin död 1660, den senare under slutet av århundradet och intill 1716, då han dog. Kulturens ur torde efter allt att döma ha utgått från den senares verkstad. De lejonformade fötterna är av mörk, patinerad brons och såväl på plattan inom sifferkransen som på verket undertill är graverad dekor. Daniel Picardi återfinns inte i Baillies »Watchmakers and clockmakers of the world» (Lond. 1929) men har enligt signaturen varit verksam i Stettin, troligen ett bra stycke in på 1700-talets förra hälft, så vitt man kan döma av den graverade dekorens art med lagerstav på kantbården. Inom sifferkransen av silver är en graverad scen med Kristus i bön i Getsemane med ängeln, som kommer med Gud Faders budskap. De klotformade fötterna med bevingade odjursmasker bär spår av ursprunglig försilvring. Som vanligt på dessa »polska resur» sitter ringklockan i botten. Ett av Kulturens resur är åttkantigt,

vilar på kulfötter och har en mässingskrans med kupigt glas över den vitmaljerade urtavlan. Det torde i liden tillhöra 1600-talets senare hälft.

Även från svenska urmakares verkstäder har under 1600-talet utgått resur av detta slag, som bevarade exemplar visar, signerade bland annat av *Melchior Brutscher* och *Caspar Zurbans* och under 1700-talet av *Peter Ernst*. I Norge verkade en urmakare *Gabriel Roldt* i Bergen — Baillie omtalar honom i Köpenhamn 1661 —, nämnd i ett kungabrev av den 12 sept. 1661 såsom Fredrik III:s »hofseiermager», hovurmakare. Av honom finns ett resur av samma sexkantiga typ som de i Kulturen i Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum i Bergen. Det är signerat: *Gabriel Roldt, Bergen*, och förvaras i sitt ursprungliga skyddsschatull, klätt med svart skinn och med glas på locket.

I Kulturens samling av resur ingår också ett av den cylindriska, dosformiga typen, utfört av förgylld brons, bild 8. Numera är själva urverket helt borta och endast urhuset med urtavlan och botten återstår. Det går tillbaka på de tidigaste typerna av resur från 1500-talets förra del. I Landesgewerbemuseum i Stuttgart förvaras ett fullständigt sådant ur från 1542 med bildscener på sidan, graverade av *H. Beham* (1500—50), en av »die Kleinmeister» i Dürers krets. Kulturens dosformiga ur är ingalunda så förnämt. Dess graverade dekor utgöres av ornamentala lagerstavar och bladslingor, rundlar och fält. Ovan de graverade timtalen i yttre cirkeln på visartavlan sitter små metallknappar, med hjälp av vilka man under nattens mörker kunde känna vad klockan var. Beträffande dess datering synes inget hindra att tidsätta det till 1500-talets slut eller omkring 1600.

Utom de ovan beskrivna typerna av res- eller vagnsur förekom under samma tid en annan med formen av ett fickur i förstorad skala. I diam. brukar de vara c:a 12.5 cm. Ett sådant ingick i Sarasin von der Mühls förnäma ursamling, som försåldes på auktion i Luzern 1948. Boetten var av silver och utan dekor med undantag för boettranden, som hade genombruten sådan med fåglar och guirlander. Urtavlan var likaledes av silver med graverade allegoriska figurer. Verket var arbetat i

mässing och järn. Det var också försett med slag- och väckarverk. Utom dagens timmar och väckarslag kunde man på detta resur avläsa veckodagen och månaden samt solens och stjärnornas olika faser. Uret var signerat av *Jean Le Senne*. Namnformen *Le Seyne* förekommer också. Enligt *Baillie* arbetade denne urmakare i Paris från 1600—omkr. 1635 och omnämnes också i pariserurmakarnas skrånstatuter. Till uret hörde ett läderetui med silvernaglar. Denna typ av res- eller vagnsur benämnes också sadelur.

I samma samling fanns ett annat resur av samma typ med silverboett, vars baksida visade en graverad framställning av den Heliga familjen. Urtavlan, också av silver, var på den runda centrumplattan prydd med graverade blommor och hade omkring denna en yttre och en inre sifferring, så arrangerade, att man bekvämt kunde avläsa tiden från två motsatta håll. Signaturen på locket upplyser, att mästaren var *Jacob Deburges*, Paris, som levde mellan åren 1605—86.

Ett annat sadelur från 1600-talet ingår i Hohenzollerska samlingen i Berlin och är signerat av *Johannes Georgius Müller* i Dresden, mästare 1670. Detta ur har endast timvisare och i urtavlans centrum en emaljmalad scen med S:t Görans strid med draken. Det skall enligt traditionen vara förfärdigat för kurfursten *Johann Georg* av Sachsen, som gjorde slut på de gamla tvistigheterna mellan klensmederna och urmakarna i Dresden och inrättade ett särskilt skrå för de senare.

Även Kulturen äger ett sadelur av denna förstörade fickurstyp. Verket är av mässing och järn och signerat *EppenPforten*. Boetten är av silver med graverad och genombruten dekor av bladslingor och musslor. Urtavlan är likaledes av silver med en smal kantbård av refflad mässing. På urtavlan sifferkransar för timmar och minuter och innanför dessa en krans med arabiska siffror och visare till inställning för väckning. Boettens baksida fylls av en kraftig ringklocka. Uret är inneslutet i ett fodral av skinnklädd koppar med koncentriskt ställda, silverskodda runda hål, bild 12.

Lyktur

I England hade man redan under 1500-talet konstruerat en typ av rumsur, som går under benämningen *lyktur*, på engelska kallade »lantern clocks». Det tidigast kända är signerat: *N. Vallin 1598* och särskilt beskrivet av F. H. Green. Troligen är det densamme »N. V.», som omtalas som drottning Elisabeths urmakare. Det var väggklockor, placerade på en konsol. Ett liknande tidigt lyktur finns alltjämt på Windsor castle vid London, fast inte själva urverket lär vara det ursprungliga. Det skall enligt traditionen vara en gåva av Henrik VIII till Anne Boleyn vid deras bröllop 1533 och är försett med kontrahenternas förnamn, Henry och Anne, ingraverade. Det hade under tidernas lopp hamnat i Walpoles samlingar på Strawberry Hill, därifrån det förvärvades av drottning Victoria, som var mycket road av klockor. Sådana klockor var vid denna tid ännu mycket dyrbara och kan inte tänkas ha förekommit i vanliga hem utan förbehållits samballets spetsar eller utförts av urmakaren för hans eget höga nöjes skull. Det dröjde en god tid, innan dessa loddrivna rumsur av lykttyp så hade stabiliserats som produkter i urmakarnas verkstäder, att de kunde tänkas ingå bland bohaget även i förmögna hem. Det inträffade först omkring 1610 eller möjligen något tidigare. Denna klocka blev mycket uppskattad och ett typiskt engelskt rumsur, kallad omväxlande »bedpost», »birdcage» och »Cromwellian clock» och behöll sin huvudposition ända fram till 1660, då golvuren började konkurrera.

Tillverkningen av dessa klockor fortsatte emellertid i London åtminstone till slutet av 1600-talet och i landsorten ända fram till slutet av 1700-talet. De tidigare och en del senare, gjorda fram till 1670, var i allmänhet konstruerade för 24-timmarsgång. Senare konstruerades också sådana för 12-timmarsgång, medan de från århundradets senaste fjärdedel hade 30-timmarsgång. Längre fram gjordes sådana klockor även för 8-dagarsgång. I vanliga fall är pendeln placerad inuti klockan, men man kan också träffa på fall, där pendeln sitter framför urtavlan, s. k. kosvanspendel, ibland krönt av en fågel eller annan figur, som sättes i rörelse samtidigt med pendeln.

Bild 13. Lyktur av förgylld mässing, sign. *Henry Ireland in Louthbury (1650—75)*.
KM: 12.705.

Lykturen, särskilt de som tillverkades före 1600 och speciellt de av londonurmakare, var för det mesta mycket smakfullt ornerade. Urtavlan hade i allmänhet graverad dekor, ofta en kunglig devis eller ett vapen eller blomdekor. Tulpanmotivet var särskilt omtyckt. Ibland var även sidorna täckta med plattor med graverad dekor av något slag, som symboliska figurer. Framsidan har ofta ett genombrutet och graverat krön och stundom har också sidorna försetts med sådana eller genombruten vingdekor, bild 13. Ibland kan dessa vingar vara hela och endast ha ett genombrutet krön. Hörnståndarna av mässing har i allmänhet klotrunda fötter och upptill profilerade topppyrdnader. Mot 1700-talets slut fick urtavlan ett segmentformat krön.

Dessa klockor var placerade på en träkonsol vid väggen, försedd med hål i den plana skivan för lodlinorna. Under 1700-talet fick de ibland också huv, mera sällsynt på engelska ur, mera vanligt på väggur framställda i Friesland. Dekoren omkring urtavlan på dessa friesiska klockor skiljer sig väsentligt från de engelska, som utmärker sig för stringess och måttfull

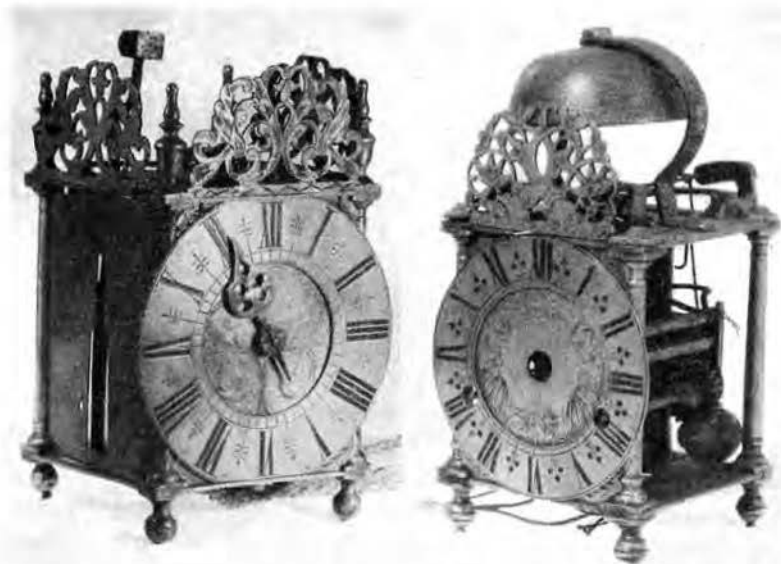

Bild 14—15. Lyktur av förgylld mässing, det v. sign. *I. Windmills, London* (1671—1723), det h. *John Barnett Londini fecit*, 1700-talets början.

KM: om. o. 6.166.

elegans. På de friesiska är metalldekoren utförd i relief och ej graverad men är liksom de engelska klockorna genombruten med lövverk med fåglar och hermer på sidorna, allt förgyllt. Urtavlan och konsolen med dess huv är polykromt bemålad med figurer eller blommor, bild 18. Ibland har konsolställningen intarsiadekor.

I Kulturens samlingar är detta slags ur av mässing, lykturen, representerade med några typiska exemplar. Det äldsta, bild 13, är signerat: *Henry Ireland, Lothbury*, som var verksam mellan åren 1654—75. Ett annat, som förmodligen någon gång på 1800-talet blivit inmonterat i ett golvursfodral av allmogekarakter, bär signaturen: *I. Windmills, London* (1671—1723), bild 14. Denne var medlem av Clockmakers Company och en mycket framstående urmakare. Han gjorde också fickur, som han i allmänhet signerade: *Joseph Windmills*, intill slutet av 1600-talet.

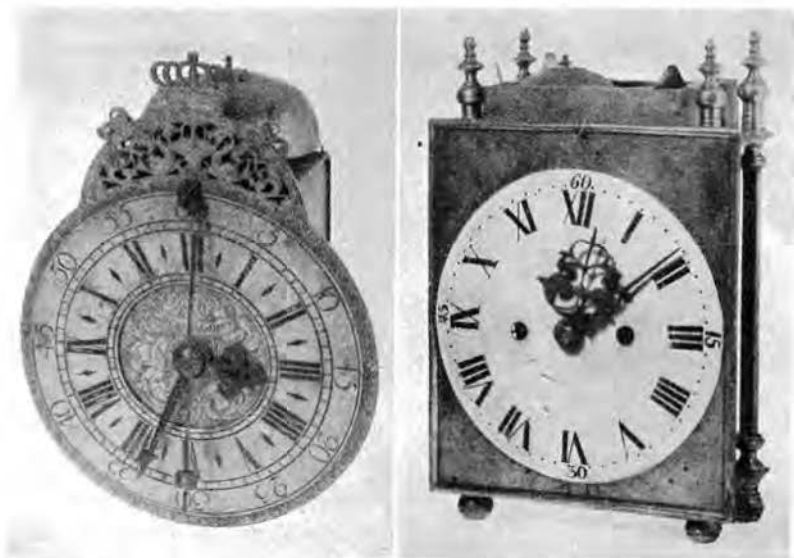

Bild 16—17. Lyktur av förgylld mässing, det v. sign. *Paulus Graupner*, Augsburg, det h. osign., England, 1700-talets förra hälft. KM: 33.404 o. om.

Omkring 1700 upptog han sin son som delägare i företaget och deras huvudsakliga produktion blev då fickur och deras signatur endast *Windmills. John Barnett | Londini fecit* läser man på signaturen på en tredje klocka, bild 15. Denne kom i urmakarlära 1697. Dessa klockor liksom en fjärde, som är osignerad och av senare datum, bild 17, är alltså engelska. Den osignerade har i motsats till vad fallet är hos de äldre vitemaljerad urtavla och tiden för dess tillkomst skulle alltså efter vad urforskningen hittills konstaterat falla först efter 1630, då dessa urtavlor började komma i bruk. Engelsmännen själva hävda emellertid med bestämdhet, att inget ur med emaljerad tavla utförts i England före 1705. Givetvis har det under tidernas lopp förekommit, att en äldre urtavla ersatts med en ny. En femte representant för gruppen lyktur är av tyskt ursprung och signerad *Paulus Graupner*, verksam i Augsburg under 1700-talets förra hälft och död 1757. Den har sitt speciella intresse genom sin »kosvanspendel», som svänger framför urtavlan, bild 16.

Bild 18. Friesiskt ur med polykromt bemålat trästativ och förgylld metalldekor. 1700-talets första del. KM: om.

Kulturen har också ett friesiskt ur, som tillhör denna kategori, bild 18. Det är från 1700-talets första del och osignerat. Det är med sin rikt förgyllda och polykromt bemålade urtavla och konsolställning ett typiskt exempel på den friesiska klocktillverkningen av detta slag.

Golvklockor

Ur denna i det föregående beskrivna lykturstyp växte golvklockan fram, engelsmännens »grandfatherclock». En icke ovanlig benämning under 1600-talet var »Coffin-clocks». »Grand-

fatherclock» eller »farfarsklocka» är ett relativt sent namn på dem, vilket ej förekom på den tid, då de framställdes. Om tidpunkten för dessa klockors första uppträdande har delade meningar inom urforskningen gjort sig gällande. W. C. Hazlitt är av den åsikten, att då urmakarskräet 1631 bildades i London var »the Coffin-clock», den tidiga engelska benämningen på golvklockan, redan ett faktum. Då Hazlitt emellertid ej givit några närmare bevis för riktigheten av sitt påstående, har detta fått stå som ett obevisat antagande. Andra forskare har gått in för att Holland skulle vara ursprungslandet. För närvarande är emellertid forskningens ståndpunkt efter ingående föremåls- och arkivundersökningar den, att golvklockan har sitt ursprung i England. Detta har senast (1952) hävdats av E. L. Edwardes i hans arbete »The grandfather clock». Han sätter också tidpunkten för dess första uppträdande till omkring 1660 och omtalar samtidigt, att en av *Ahasverus Fromenteel* 1658 konstruerad klocka kan anses som det tidigast möjliga exemplet på en tydlig utvecklingsbas till den fullgångna golvklockan.

Då avsikten här är att presentera golvklockan som företeelse i rummet, alltså som möbel och ej urtekniskt, är det i första hand fodralet, som kommer ifråga samt utsmyckningen av urtavlan. Urmakaren beställde fodralen hos möbelsnickaren, som gjorde grovarbetet, och för den mera konstnärliga utsmyckningen anlätades sedan konstnärliga krafter. Givetvis måste urmakaren hålla noggrann kontakt med sin snickare, så att denne nogsamt höll riktiga mått på fodralens huvar för inmontering av de därtill avsedda urverken och urtavlor samt vidare tillfredsställande proportioner på hela fodralet. I det engelska urmakeriets historia omtalas redan tidigt »casemakers» eller fodralmakare, som utgjorde en speciell grupp inom möbelsnickeriet.

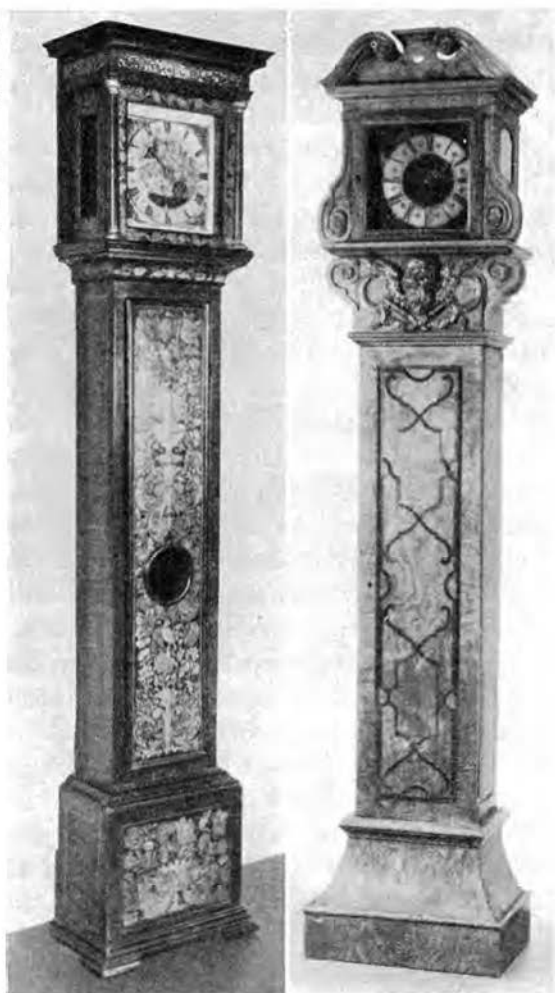
Liksom ifråga om uren som sådana har det på vissa håll gjorts gällande, att dessa fodral såväl beträffande snickeriarbetet som dekoren skulle vara av holländskt ursprung. Detta har emellertid visat sig vara en sanning med modifikation. Ett holländskt inflytande ifråga om dekoren har möjligen gjort sig gällande på de tidiga engelska klockfodralen, dock endast på de allra tidigaste, som vi skall se. Sådana influenser kan ha för-

medlats från Holland genom Karl II och hans anhängare, när de efter restaurationen återvände till England. Och det är också möjligt, att under 1670-talets senare hälft och 1680-talet engelska klockfodral fraktades över till Holland för att intarsiadekoreras, på samma sätt som man senare sände fodral eller dörrar till sådana fodral till Kina för att lackdekoreras. När Ludvig XIV 1685 återkallade det nantesiska ediktet, flydde massor av hugenotter, bland dem åtskilliga yrkesmän av olika slag, ur landet till Holland. Då Wilhelm av Oranien som Wilhelm III blivit Englands monark tog de sig över till England och förde jämte den franska Boulle-dekoren med metall och sköldpadd också med sig dit den holländska intarsiakonsten. De engelska möbelsnickarna var givetvis ej sena, när det gällde att lära av de invandrade yrkesmännens kunnighet men omsatte dessa lärdomar efter egna intentioner och skapade på detta sätt fram en karakteristisk engelsk intarsiakonst. Vissa forskare har velat hävda, att sedan fodralmakeriet blivit en industri 75 % av produkterna skulle vara utförda antingen i Holland och importerade eller i England av imigranter från Holland och Frankrike. Den allra senaste forskningen på detta område framhåller emellertid bestämt, att klockfodralen är helt och hållet inhemska produkter och endast delvis, som mellan åren 1675 till omkring 1695, intarsiadekorerade av imigranter. Senare har engelska yrkesmän helt svarat för både det ena och det andra.

De träslag, som tidigast användes för dessa klockfodral, var ek, mestadels som blindträ, och päronträ. Fodral enbart av ek tycks ej ha varit så populära, men väl av päronträ. Detta behandlades, så att det fick ebenholzfärg och polerades. Under 1600-talet var detta inte så ovanligt. På ek som blindträ applicerades sedan ebenholz eller valnöt, omväxlande med olivträ, trä av gullregn, kungsträ eller idegran. Skulle fodralet fördes med intarsiadekor, använde man vanligen valnötsfanér som fond för denna. Som inläggningsmaterial brukades järnek, buxbom och ibland elfenben, det senare med sin naturliga färg eller grönfärgat. Den gula färgen på de båda träslagen varierades medelst uppvärmning i het sand. Den holländskt influerade

Bild 19. Golvklocka med intarsiadekor i »all over-mönstret», England, 1600-talets slut. KM: 10.797.

Bild 20. Golvur med inlagd och snidad dekor, England, 1700-talets förra del. KM: 9.101.

intarsiadekoren visar bl. a. fågel-, blom- och sjögräsmotiv samt arabesken. De äro naturalistiska i teckningen och kraftiga i färgskalan. Dekoren är här ofta begränsad till fält av ebenholz, inlagda i valnötsytan, däri de färgade inläggningarna starkt framstår mot den svarta grunden. Under den tidigare intarsia-perioden i engelsk möbelkonst förekom också ett annat sätt att arrangera dekoren av holländskt eller flamskt ursprung,

nämligen att sprida den över hela ytan, det s. k. »all over-mönstret», bild 19. Det har uppträtt dels samtidigt med det förenämnda dekorationssättet och dels efterträtt detta. De tillhör båda 1600-talets slut.

Efter den holländskartade intarsiadekoren följde en annan, närmast inspirerad av italiensk filigranskonst, med större mönster och med lugnare effekt, som är helt karakteristisk för engelsk intarsiakonst. En art härav erinrar mycket om Boulles säregna inläggningskonst. En annan har kallats »sjögräs»-intarsia. Härmed har man nått höjdpunkten av denna slags dekor på klockfodralen och då hade man i tiden hunnit fram till 1720.

Omkring 1700 började på grund av de livliga handelsförbindelserna med fjärran Östern den kinesiska lackdekoreringen komma i bruk på möbler och därmed också på klockfodralen och fortsatte långt fram under detta århundrade, även om den efter blomstringslidens slut omkring 1730 började avtaga. Samtiden kallade denna dekormetod »japaniserande» (»japaning»). I dessa lackarbeten var grundfärgen svart, röd eller grön, endast undantagsvis »buff ground» (sämskgul) för att imitera det ljusa sykomorträets färg. På denna grund målades sedan dekoren i lackfärger och guld. Många golvursfodral sändes under denna tid ut till Kina för lackdekorering, men man har också säkra bevis för att endast dörrarna till fodralets kropp skickades ut, medan det övriga av fodralet dekorerades hemma efter enklare teckningar medelst schablon. I sådana fall var dörren vanligen gjord av ek och fodralet i övrigt av furu. Efter hand nådde man också på hemmaplan stor färdighet i denna lackeringskonst inte bara i England utan även i Frankrike och Holland, ja, till och med sådana resultat, att det stundom kan vara svårt nog att skilja på det originala, det vill säga det som gjorts i Kina, och det som gjorts i Europa.

1733 slopades tullen på importen av mahognyträ. Följden blev, att det kom in ett rikt bestånd av detta träslag till England och det blev högsta mode att fabricera och bruka mahognymöbler, således också klockfodral, bild 21. De förut använda träslagen kom alltså ur mode liksom intarsia- och lackdekoren, fast man naturligtvis inte helt upphörde med dem. För engelsk

Bild 21. Golvur, mahogny, med snidad dekor och ej ursprunglig urtavla, Nordtyskland eller England, 1700-talets mitt. KM: 23.064.

Bild 22. Golvur, grönmålat, med snidad och förgylld dekor, Sverige, 1700-talets mitt. KM: 6.735.

möbelkonst har också sedan dess mahognyn varit det huvudsakliga träslaget. En och annan möbelsnickare stack väl emellan med möbler av ek med snidad dekor alldeles som på 1600-talet, särskilt på 1760-talet, då imitation av möbler i »Jacobean style» var modernt.

Det förekom olika slag av mahogny. Så kallad spansk mahogny från San Domingo, som med åren fick en mörkare ton,

var det första. Senare kom den kubanska, som allmänt brukades till omkring 1770, varefter hondurasmahognyn blev den vanligast förekommande, rödare i tonen än de tidigare sorterna. Det finns många utsökta exemplar av urfodral i mahogny från tiden 1760—95. Chippendale ger i sin »The gentleman and cabinet-maker's director» (London 1762) såväl till form som dekor rika och omväxlande exempel. Och Sheraton har också med sin spröda stil lämnat bidrag till det engelska golvurets utformning och ornering.

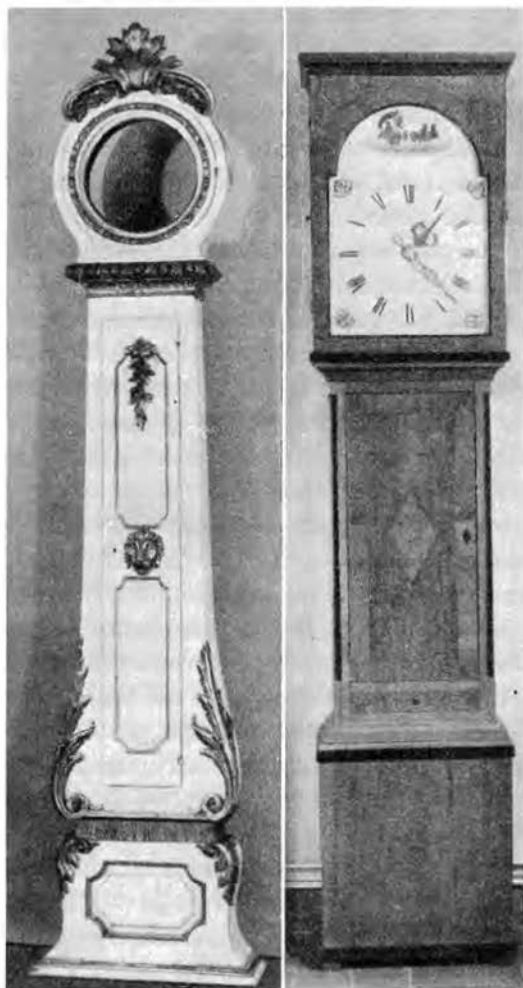
Golvurens dörrar upptar till en början fodralkroppens hela framsida. I de tidigare brukar baspartiet vara relativt lågt och stå direkt på golvet utan någon markerad fotställning. Urtavlan och huven har rak avslutning upptill, medan senare golvur har ett segmentformat krön. Under tiden 1660 och fram till omkring 1685 var huven endast till att lyfta av och stod genom ett mekaniskt arrangemang i förbindelse med fodralkroppens dörr, så att först när denna öppnades kunde avlyftningen försiggå. Huven hade då ännu inte glas framför urtavlan. När detta omkring 1685 sattes in, fick huven en egen dörr, som kunde öppnas, när klockan skulle dragas upp, dock inte så direkt som nu. På grund av en inmonterad mekanism krävdes det nämligen, att man först öppnade fodralkroppens dörr för att frigöra en stoppnagel, som höll huvens dörr. Alltså det gamla arrangemanget, som alltjämt fanns kvar. Denna inrättning var i bruk till omkring 1785, då urhusets dörr blev fri.

Ända fram till början av 1700-talet hade huven i regel rak avslutning upptill, någon gång ett snidat krön eller annan prydnad, bild 20. Vid denna tid blev den s. k. »Queen Anne»-huven modern i samband med att fodralet växte på höjden men dock höll sig väl proportionerat, åtminstone till omkring 1740. Denna nya krönprydnad hade till att börja med formen av en sprängd gavel, ett typiskt barockmotiv i möbelkonsten, som senare kompletterades med en överbyggnad och ibland försågs med klotspiror eller figurer av förgylld brons.

Praktiskt taget hade alla dessa klockhuvar under 1600-talet och ofta under 1700-talet ända fram till omkring 1750 glas på sidorna, så att man kunde iakttaga urverket. Ibland förekom

Bild 23. Golvur, vitmålat, med snidad och förgylld dekor, Sverige, 1700-talets senare hält. KM: 12.339.

Bild 24. Golvur, fanerat med ljus björk i bårder och fält, med svartpolerade lister, på urtavlans krön solguden med sin hästanspända char i färger, Sverige (?), 1800-talets förra hält. KM: 48.470.

detta arrangemang även under senare delen av 1700-talet men då mestadels på i London tillverkade fodral. På tidigare typer av golvursfodral fanns också nedtill på fodralkroppens dörr en inramad ruta av konvext flaskbottensglas mitt för den runda pendelskivan, så att man kunde konstatera, att pendeln var igång.

Urtavlorna på de tidigare golvklockorna fram till c:a 1700,

alltid av mässing, var till formen fyrkantiga. Under 1700-talet tenderade denna form åt att bli större i ytan och redan i början av århundradet fick den upptill ett bågfält, som sedan blev vanligt under århundradet. I detta bågfält kan man finna insatt rent dekorativa detaljer, en visare att ställa på »Strike» eller »Silent», allt eftersom man vill lyssna till eller koppla av klockans slag under natten eller dagen. Ofta var här inmonterad apparatur för att visa månfaserna eller andra astronomiska företeelser. I hörnfälten utom sifferringen, som ibland var försilvrad, var genombruten dekor av förgylld brons eller mässing i gjutet eller drivet och ciselerat arbete placerad, liksom ibland på det halvrunda krönet. Dessa hörndekorationer kan ofta vara hjälpmedel vid dateringen av klockans ålder, då de mestadels följer tidens dekorativa stilschema. Inom sifferringen var graverad dekor. Ett omtyckt motiv på denna plats var tulpanmotivet. Urmakarens signatur, om den var utsatt, finner man omväxlande nedtill på sifferringen, i en kartusch på plattan inom denna eller uppe i det segmentformade krönet. Från omkring 1780 började man vitemaljera urtavlor på dessa golvur. Tavlor utfördes då vanligen i järnbleck, ett första tecken på inträdande dekadens i det engelska urmakeriet. Det blev naturligtvis billigare och dessutom ansåg man, att det underlättade möjligheten att avläsa tiden med de svarta siffrorna på den vita grunden. Redan tidigare hade man försilvrat sifferringen för att på så sätt ge en ljusare bakgrund åt siffrorna. Mässingstavlur med i färger målade motiv, klassiska, mytologiska, symboliska, av engelsk eller holländsk härkomst är ytterst sällsynta. Däremot brukar de vitemaljerade tavlor för det mesta vara försedda med någon målade dekor, som blommor, figurer eller landskap.

Visarna, till att börja med relativt enkla, nådde under de senaste åren av 1600-talet sin högsta konstnärliga utformning. Omkring 1760 började de bli mindre omsorgsfullt utarbetade, visserligen både gott och vackert hantverk ända fram till omkring 1790, men de ofta utsökt vackra och välarbetade visarna från 1600-talets slut och 1700-talets början förekom inte längre.

Efter 1800 är det, kan man anse, definitivt slut med tillverk-

ning av golvklockor av rent konstnärlig halt i England. Den fortsätter väl ett stycke fram under århundradet, men som konstprodukter är resultaten inte att jämföra med tidigare alster.

De holländska golvuren har stor likhet med de engelska i sina utvecklingsfaser. I Frankrike tog de tidigaste golvuren gestalt under *Charles André Boulles* (1642—1735) konstförfarna händer, ornerade med den för honom typiska intarsiadekoren av brons, koppar, tenn och sköldpadd mot en bakgrund av svartpolerat trä. Det lär vara tvivel underkastat, om Boulle är den egentlige upphovsmannen till denna säregna intarsiakonst. Ett inventarium över kardinal Mazarins möbelbestånd från 1661 låter oss veta, att redan här förekom möbler av detta slag, otvivelaktigt av italienskt ursprung, möjligen av *Domenico Cucci*, en italienare, som levererat möbler till kardinalen. Boulle blev emellertid den store mästaren inom denna intarsiakonst, som berättigar honom till äran att ha givit arten dess namn. Han var Ludvig XIV:s hovebenist och minister Colberts gunstling. Boulles golvur har formen av en hög piedestal på en markerad bas, varpå det rundbågsformade uret står. Utom intarsiadekoren har de rikt arbetade och förgyllda bronsbeslag på såväl piedestal som klockfodral i form av hermer, symboliska figurer, lejonmasker, musslor, akantus och medaljonger med någon bildframställning. Det är barockens pompa i sin prydno, sådant som passade i »Solkungens» miljö. Urtavlan och visarna är av förgylld brons, den förra med gjuten och graverad dekor, sifferplattorna vitemaljerade med blå- eller svartemaljerade romerska siffror.

Under régeansen och rokokon utformades den franska golvklockan av bl. a. *Charles Cressent* (1685—1768) och fick med tiden det livliga linjespel, som karakteriserar den senare av dessa stilar. Dekoren blev översvallande rik i relief och friskulptur av förgylld brons med musslor och rocailler, blad och blommor. Andra hade strålände kinesisk lackdekor, de bästa från bröderna Martins verkstäder. Med Louis XVI-stilen kom det nyklassiska draget, då den romerska antikens form- och dekorationsvärld blev förebilden för den europeiska konstin-

dustrien. Linjerna raknar och i dekoren blandas bronsornering och intarsia. Med empiren är vi inne i den rena imitationen av den romerska och egyptiska antikens husgeråd och arkitektur, då golvklockan kan få formen av en kolonn, slät eller refflad, på ett fyrkantigt podium, en pelare eller ett antikt gravmonument. Blindträet i dessa golvklockor från 1700-talet och 1800-talets början är av enklare slag, men fanér och intarsia är av ädla träslag. På enklare trä är också lackornering och målning utförda.

Frankrike var modelandet och därifrån dikterades smaken i Europa under 1700-talet och 1800-talets börjar. I Tyskland, som alltid älskat det pompösa och överlastade, märker man i detta fall Bouilles barockformer in i rokokon, naturligtvis med de dekorativa arrangemangen ordnade efter den moderna stilens schema. De svenska konstindustriella yrkesmännen hade en starkare känsla för balans och måtta. De starkt förgyllda franska bronsdekorationerna ersattes hos oss för det mesta av snidat och förgyllt trä. Målningen kunde däremot under rokokon ibland vara mycket rik med landskap, figurscener och andra motiv i ornamentala inramningar, under den gustavianiska stilperioden är den däremot mera måttfull. Våra empireklockor av detta slag har den typiska stelheten, kalla och högtidliga, med målad och relieferad dekor, ofta av emblematiskt innehåll. I Kulturens samlingar ingår några golvur, representerande fransk smak i svensk översättning från här ifrågavarande tid, bild 22 och 23.

Konsolur

Holländaren *Christian Huyghens* uppfinning av pendeln 1656 fick givetvis en stor betydelse för klockornas utformning. På denna bygger t. ex. de s. k. Haagsche Klokjes (Haagklockor), först konstruerade av *Salomon Coster* i Haag omkr. 1660. Ett av honom förfärdigat ur med hans signatur och med fodral finns också i behåll, daterat till omkr. 1658—60. En annan av de tidigaste och alltjämt bevarade klockorna av denna typ är signerad av *J. Bernard van Stryp* i Antwerpen med tillkomsttid

omkr. 1660. Båda ha en på höjden rektangulär form och är avsedda att hänga på väggen. Dörrromramningen är fanerad med sköldpadd. Urtavlan är klädd med sammet, varpå sifferkransen av silver eller försilvrad metall är lagd.

Denna klocktyp togs upp av engelska klockmakare och utbildades till de s. k. *konsoluren* eller »mantelclocks» (spiskransur) och uppträdde i England redan omkring 1660. I Sverige kallas de också ibland biblioteksur. De tidigast bevarade är signerade av *Edward East* (f. c:a 1600, d. c:a 1693). Fodralet är utfört i ek och fanerat med ebenholz. Fasaden är enligt tidens mode uppbyggd som en portal, upptill avslutad med ett gavelkrön och på sidorna prytt med kolonnetter med akantuskapitäl av förgylld brons. Som fotställning tjänstgör fyra klo-och-bollformade stöd av samma material som kapitälerna. Fasaddörren är försedd med glas liksom de båda smala dörrarna på klockans sidor. Bakom fasaddörrens fyrkantiga glas ser man den likaformade urtavlan av förgylld mässing, på vilken sifferkransen av silver är applicerad, bild 25. En ornerad visare anger timmarna, medan den spjutformade minutvisaren är helt odecorerad. Inom ringen är ibland en tudorros eller någon liknande dekor graverad, medan hörnfälten utanför ännu är odecorerade. De båda hålen på urtavlan för uppdragning av klockan sitter högt på dessa tidiga konsolur, ungefär mellan 10 och 2 på sifferringen. I mitten på 1660-talet har de redan sänkts ned till mellan 9—10 och 2—3 och 1670 är de nästan nere mellan 9 och 3. I mitten av 1660-talet har mässingsurtavlan även utanför sifferringen fått graverad dekor och omkr. 1670 är den graverade dekoren helt borta, men som ersättning för denna har kommit gjutna applicerade kerubhuvuden i förgylld brons. I ett konsolur, signerat av *William Knottesford* (omtalad 1656—96) i London, från 1685 är den portalformade typen försvunnen och fasaden helt fyrsidig med en plan avslutning upptill, varpå står en krönprydnad liknande ett lågt skrin med profilerad sida och platt lock. I fodralets hörn står korkskruvridna kolonnetter med baser och kapitäl av förgylld brons som tidigare. Fodralet är fanerat med olivträd. Baksidans dörr, tidigare helt av trä, har nu fått glas. En teknisk nyhet är kalenderskivan på ur-

Bild 25. Konsolur, England, 1700-talets förra hälft. KM: 11.955.

Bild 26. Konsolur, sign. *Johan Nyberg, Stockholm*, 1700-talets senare hälft. KM: 24.041.

tavlan. Under 1680-talet får konsolurets krön ett alltmera skrinliknande utseende, förses med bärhandtag och i allmänhet med drivna och förgyllda beslag av mässing, någon enstaka gång av silver. Denna typ företrädes av ett par konsolur utförda av *Joseph Knibb* (1650—1711) och en av Englands mest framstående urmakare *Thomas Tompion* (1639—1713). Fodralets material är ek och faneret av ebenholz. Hörnkolonetterna har nu fallit bort. Från 1690-talets senare hälft finns ett konsolur bevarat, signerat av *Joseph Windmills* (1671—1723) i London, där hela det skrinformade krönet med sitt handtag och metallmontaget på fasaddörrens lister är av silver. Här är också att lägga märke till, hurusom den tidigare enkelt spjutformade minutvisaren nu fått en rikare utstyrsel i stil med timvisaren. På 1690-talet började man också pryda fodraltaketets övre hörn

Bild 27. Bordspendyl, silver, Tyskland (?), omkr. 1830. KM: 33.402.

Bild 28. Bordspendyl, förgylld brons och snidat trä, Tyskland. 1700-talets senare hälft. KM: 33.405.

med metallknoppar och sifferkranen börjar nu få större bredd. Omkr. 1715 kommer de första konsoluren med inkomponerat spelverk. Ett av de tidigaste av dessa är utfört av den till England inflyttade hugenottflyktingen *Claude De Chesne* (omtalad 1689—1730). I hans klocka är också andra nyheter att observera, nämligen faneret av valnöt och urtavlans segmentformade krön. Vid 1700-talets början har också urtavlans hörnprydnader övergivit kerubmotivet och blivit blad- och grenverk. Omkr. 1750 har konsoluret fortfarande samma uppbyggnad men en ny variation av urtavlans form har kommit till. Till omväxling med den rektangulära med segmentkrön uppträder nu också den cirkelrunda och fasaddörrens glas ansluter sig i samma form härtill, inramat av ett profilerat cirkelband av förgylld

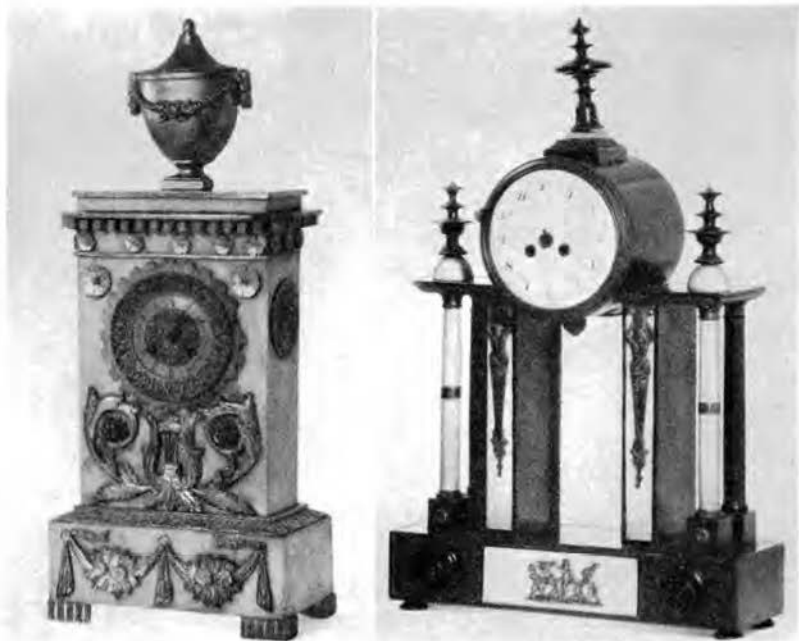

Bild 29. Bordspendyl, alabaster, 1800-talets början. KM: 6.686.

Bild 30. Bordspendyl, mahogny och alabaster, Sverige, 1800-talets förra hälft. KM: 17.592.

mässing. Från 1760-talet har det skrinformade krönets underparti fått en konkav insvängning i stället för den tidigare konvext utbuktade linjen. De vitmaljerade urtavlor börjar nu också uppenbara sig, med svarta siffror. Från 1780-talet och därefter växer fodralet något på höjden och fasaden blir mera rektangulärt betonad. Blindträet är alltså jämt fanerat. Fasaddörren är i den högre typen rundbågig eller har ett segmentformat krön med applicerad förgylld bronsdekor i hörnfälten upptill. Det blir över huvud taget en mera livlig omväxling i fodralens såväl utformning som dekor med 1760-talet. Rokokons livsbejakande stil har sannolikt bidragit här till. Omkr. 1765 får t. ex. fodralets överdel rundbågig avslutning och dekoren utföres ofta i »verniss Martin»-fernissa à la chinoise. Från 1760 och c:a 40—

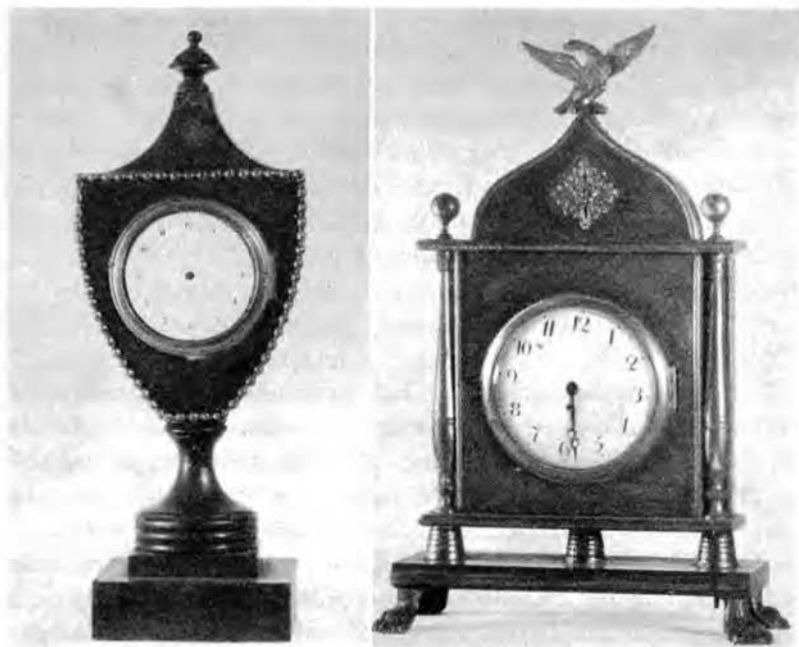

Bild 31—32. Bordspendyler, mahogny, med dekor av förgylld mässing, England, omkr. 1800. KM: om.

50 år framåt blir den s. k. ballongklockan mycket populär. Här är fodralets överdel med urtavlan cirkelrund, vilande på ett insvängt mellanparti med en profilerad, rektangulär fotställning på låga stöd. De konsolur, som under empiren samt 1800-talets andra och tredje decennium följer modet, har kvar den rektangulära formen med rundbågad överdel, raka sidor och står direkt på underlaget eller har små kulfötter, stundom med ringhandtag i lejonmasker på sidorna. Ibland kan dock fodraltaget vara platt och försett med ett profilerat och refflat lågt krön med knapp. I mahognyfaneret är inlagd mässingsdekor. Redan från 1810-talet gör sig ett gotiskt inslag gällande med ett spetsgavlat krön, från 1820—30-talen med gotiserande dekor på fodralet, ofta av ebenholz, inlagt i mahognyfaneret. Vad som

därefter uppträtt på konsolurets front har i regel varit uppberedningar av redan passerade typer.

Franska konsolur har efter detta engelska formschema utvecklats en ännu rikare dekor och mera omväxlande former, som efterbildats och spritt sig på kontinenten. I Sverige utförda konsolur från 1700-talets förra hälft visar närmast engelsk påverkan, medan under rokokon och nyklassisk tid de franska influenserna varit förhärskande, bild 26.

Nattur

Att avläsa tiden om natten har varit ett problem sedan årtusenden tillbaka, som dock lösts under olika tider med tillhjälp av mänsklig fantasi och teknisk förmåga. Före uppfinnandet av de tekniska uren använde man clepedrae eller vattenur, som brukades bl. a. då man inte med solens hjälp kunde konstatera tidens gång. Sedan de tekniska kommit till, fann man också på råd för att kunna avläsa tidens gång under dygnets mörka timmar. Redan på 1500-talet hade man kommit därtill, att man medelst små uppstående knappar på bordsuren i en cirkelkrans utanför timsiffrorna kunde ge en möjlighet att genom att känna sig för på denna underrätta sig om tidens gång. *Jacob Zack* (omtaland 1518—40) i Prag konstruerade 1525 ett sådant. På 1600-talet förbättrades förhållandena på så sätt, att man kom på idén med den perforerade och roterande urtavlan, bakom vilken man satte ett ljus och dymedelst kunde avläsa tiden. Det skall ha varit Italien, som härvidlag varit föregångslandet. Ett sådant natur från 1680 är bevarat och visar till sin uppbyggnad exakt samma utseende som ett konsolur med fyrkantig fasad och ett lågt, profilerat krön med knoppar på fodralets krön. *Joseph Knibb* har 1685 signerat ett liknande ur med gavelkrönt fasad. En under 1700-talet vanlig typ av natur var även i Sverige de vertikala skivuren av brons på en låg fotställning med profilerat skaft och rund eller fyrdelad fot. De svenska hade ett vanligen rikt utarbetat krön över den runda urtavlan i gjutet arbete med en genombruten rosett i mitten, från vars centrum en visare hängde ned och visade på tim-

siffran. Bakom rosetten placerades ett ljus. Både *Peter Ernst* och *Johan Fredman* i Stockholm har vid 1700-talets mitt gjort flera sådana. Naturligtvis har även andra svenska urmakare presterat dylika. Nattur, utförda efter rådande tidsslil, var ännu vid 1800-talets början i bruk.

Bordspendyler

Det i det föregående beskrivna bordsuret blev efter hand föremål för mindre intresse och kom ur mode. Orsakerna var flera. En av dem var, att 1510 hade *Peter Henlein* konstruerat ett litet transportabelt ur, som man kunde bära i en kedja om halsen eller vid bältet, sedermera i fickan. 1656 uppfann *Christoffer Huyghens* pendeln och 1659 spindelgången, som ersatte hakgången. Vidare fick rummens möblering en annan karaktär genom att det fasta bohaget alltmera kom att ersättas av flyttbara möbler, på vilka man kunde placera både klockor och annat prydnads smågods. Så länge klockan stått på bordet och kunnat beskådas från alla håll, krävde den dekor på alla sidor. Sedan den flyttats ut i rummet, blev det huvudsakligen fasaden, som blev föremål för utsirning. Bordsklockan fick på grund härav till att börja med en fasad liknande en altartavla med krön och omramning samt snidad dekor av t. ex. akantusblad däromkring, medan corpustavlan kom att upptagas av urtavlan och någon bildframställning. Ibland får den utseendet av en monstrans, utförd i förgylld mässing, stundom med urtavlan av silver, med graverad och driven dekor. Man tycks ha älskat altarformen och från barocken finns bevarade bordsur i form av miniatyraltare på ett rikt profilerat underlag med inredning av lådor, däri man förvarade diverse småting, toalettsaker, skrivtyg m. m. och en trappa med balusterräck, som ledde upp till själva altaruppsatsen i två-tre våningar med vridna kolonner, friskulpturer, snidade flyglar och balusterräck, allt arbetat i ädelt trä, elfenben, pärlemor, bärnsten, sköldpadd och förgylld metall. I all denna prydnad blev uret ett ganska obetydligt inslag. Ibland tar dessa ur form av ett rikt utstyrt skrin på låga fötter med rika, förgyllda metallbeslag och friskulpte-

rade figurer som underrede, varpå reser sig en obeliskformad uppbyggnad med ett ur i toppen och en symbolisk figurskulptur på krönet däröver. Ett spelverk var ofta inkomponerat i dessa ur.

Under rokokon, som inte visste av några hämningar, när det gällde form och utsmyckning, tar denna bordspendyl de mest undersamma skepnader och framställer ibland sådant som »världens skapelse», »Europas bortförande» eller ett vattenfall, där det forsande vattnet återges av en roterande, snodd glasstav. Uret verkade nästan bisak. Nu var det »une pendule à sujet». Materialet växlade huvudsakligen mellan metall, trä och keramik. Det var naturligtvis i Frankrike dessa former för pendylen skapades, liksom de som följde under Lous XVI-stilen och empiren och som modedikterande land spredds dessa former från Frankrike över hela Europa, om man undantar England, som alltid förblivit nyktert och praktiskt inställt.

Under 1700-talets senare hälft, när smaken gick i nyklassicismens stil, var det den romerska antiken, som gav förebilder för urhusens utformning, t. ex. tempelfasader, kolonner, små rundtempel, med de till stilen hörande dekorativa detaljerna, bild 27. Ibland tog urhusen formen av ett monument på ett lågt podium med hörnprydnader, som urnor, varur lågor flammade. På detta stod själva urhuset, en rektangulär kropp med profiletrade lister nedtill och upptill, med urtavlan på framsidan och kartuschprydnader på sidorna. Härpå kunde sedan stå en obelisk, krönt av ett lågande klot och på framsidan en wedgood-plakett, omgiven av militära emblem i förgylld brons. Materialet i en pjäs som denna kunde vara marmor, alabaster eller svartpolerat trä med lister och prydnader i förgylld brons. För övrigt brukades under denna tid också porslin. Mot århundradets slut, när empiren stod för dörren, blev porfyr mycket omtyckt och brukad i Sverige. För Englands vidkommande har det sina egna former och materialet är här mest mahogny med någon sparsam dekor i förgylld mässing eller brons, bild 31 och 32.

Med empiren blir formerna stela och högtidliga, ibland riktig »stenstijl», och såväl former som dekorationsmotiv blir ofta

Bild 33. Bordspendyl,
förgylld och patine-
rad brons, Frankrike,
omkr. 1800.
KM: 11.246.

Bild 34. Bordspendyl,
förgylld och patine-
rad brons, podium
av gulådrig marmor,
Frankrike, omkr. 1800.
KM: 17.961.

Bild 35—36. Bordspendyler, svartpolerat trä och alabaster samt alabaster, Sverige, 1830-talet. KM: 9.243 o. 38.546.

rena kopior av arkitektur och föremål från den romerska och egyptiska antiken. Materialet är mest förgylld och patinerad brons. Till omväxling brukas ibland marmor, alabaster, marmorat trä, mahogny och porfyr, som var mycket uppskattat, med dekor i förgylld brons. Empirens bordspendyler har ofta ett berättande motiv i sin figurala dekor, hämtat ur den romerska historien och mytologien eller samtidens historia, de franska närmast med Napoleon och de historiska personagerna omkring honom, skaldekunstens apoteos, dödens symboler osv. Frankrike är fortfarande det modeinspirerande landet. Kulturens urbestånd är här mera omsorgsfullt representerat, bild 33 och 34.

Bild 37—38. Bordspendylor, förgylld brons, Frankrike, 1840-talet, samt förgyllt och målat porslin, Tyskland, 1850-talet. KM: 36.305 o. 41.845.

Senempiren och biedermeiern har kvar de antikiserande formerna och ifråga om material har dessa stilar gärna trä och alabaster, var för sig eller sammankomponerade, och brukar i de dekorativa detaljerna både elfenben och pärlemor. I baser och kapitäl samt andra prydnader är träet ofta förgyllt för att imitera äkta material. Empiren var ju en fullgången mästare i att imitera det äkta. Ibland är konstgjorda blommor i färger och svanor eller andra figurer inlagda som prydnad i ett tunnvalvsformat, glasförsatt fack i krönet för att liva fasaden, bild 35. Andra har spegelglas i ryggpartiet, genombruten dekor och elfenbens- eller benknoppar på krönet. Blindmaterialet är mahognyfanerat. Ibland är dessa urhus utförda i ljuspolerad björk liksom Carl Johans-tidens möbler, då svartpolerade dekorationsdetaljer bryter den ljusa ytan. Den under 1830-talet uppträdande nygotiken arbetar i detta fall både med alabaster och trä och bygger ibland upp pendylfasaden som en domfasad i miniatyr, bild 36.

Under 1840-talet, då nyrokokon börjar göra sig gällande, blir den förgyllda metallpendylen åter på modet, ofta med litterära eller andra inom den vittra världen kända personer eller sagofigurer i friskulptur på krönet samt ytorna översållade med relieferad dekor av musslor, rutverk, blommor, frukter och guirlander m. m. Även de är inspirerade av fransk smak. I allmänhet står de på ett ovalt, fanerat eller svartpolerat underlag av trä på låga fötter och med en fära i skivans ytterkant, vari en dammskyddande glaskupa passas ned, bild 37. De uppträder även senare under detta århundrade. Under nyrokokon återkommer originalrokokons svängda och livliga former men mera symmetriskt ordnade. Bordspendylen i porslin uppenbarar sig på nytt, framställd i kontinentens porslinsfabriker, vackert bemålad och förgylld med inpassat urverk med vitemaljerad tavla i förgylld bronsomramning, bild 38. Polykromt målade porslinsplattor förekommer ibland infällda i de av förgylld metall eller trä utförda urhusen i rokoko.

Vägghendyler

Vid 1700-talets mitt uppstår *vägghendylen*, också kallad *cartel*. Dess ursprungsland torde vara Frankrike, där rokokon med sitt oroliga linjeschema och sin hämningslösa dekorationslusta skapade de tidigaste. Materialet är trä, helt förgyllt, eller förgylld brons. Typen togs upp av andra länder på kontinenten som en modesak och nådde också Sverige, där ett talrikt bevarat bestånd ännu kan ge oss en god föreställning om dess rika utformning och dekor. I Kulturens samlingar finns endast ett ganska anspråkslöst exempel härpå, *Johan Schnacks (Snack)* i Stockholm lilla väggur av förgylld brons, bild 39.

Under 1700-talets senare del är det nyklassicismen, i Frankrike kallad Louis XVI-stil, i Sverige gustaviansk stil, som sätter sin prägel på utformningen och dekorationen av dessa vägghendyler. Till att börja med är de till formen rundbetonade efter den föregående periodens typer med ett urnformat eller på annat sätt formerat krön, ett snidat ramverk omkring urtavlan och ett snidat underparti samt guirlander eller någon

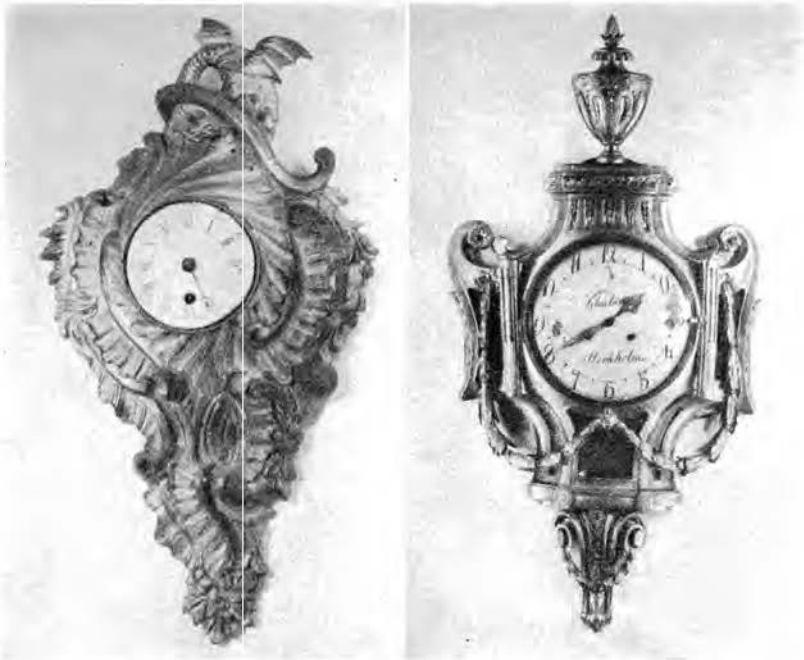

Bild 39—40. Vägghendyler, av förgylld brons, sign. *J. E. Schnack, Stockholm*, 1700-talets mitt, och av snidat och förgyllt trä, sign. *Klasberg, Stockholm*, 1700-talets senare hälft. KM: 18.594 o. 24.076.

annan prydnad, som förbinder krönet med underpartiet. Under 1780—90-talen har de ofta tempelfasadens form med musikaliska emblem, medaljong och guirlander eller något liknande på krönet samt frukt- och bladknippen, konsol med rosetter eller annan prydnad undertill. Allt i snidat och förgyllt trä. I Kulturens ursamling ingår ett par gustavianska vägghendyler av det tidigare beskrivna slaget, den ena signerad: *Klasberg, Stockholm* (skall troligen vara Klas Berg), den andra osignerad, bild 40 och 41.

Dessa vägghendyler förekommer fortfarande under empiren, då stundom i form av en rund eller hjärtfomig sköld med rosetter, guirlander och militära eller andra emblem på krönet samt förgylld glans på det snidade träet alldeles som tidigare.

Bild 41—42. Vägghendyler, snidat och förgyllt trä, den v. osign., 1700-talets slut, den h. sign. *I. P. Holm, Christianstad*, 1800-talets förra hälft.
KM: 36.277 o. 22.570.

Under senempiren och biedermeiern kunde de antaga en form som den på bild 42 återgivna, utförd av *J. P. Holm* i Kristianstad, där han från 1814 hade en urfabrik. Med senempiren hade dessa vägghendyler i huvudsak spelat ut sin roll. Nu började de ersättas av de amerikanska vägguren och under 1800-talets senare del av de tyska.

I England uppträdde omkring 1760 en typ av väggklockor, som kallats »Act of Parliament clocks». Till sin form erinrar de mycket om den på 1800-talets mitt uppträdande amerikanska droppklockan, bild 134. De är vanligen försedda med lackdekor och har svart urtavla med förgyllda siffror och visare. I museets bestånd ingår ingen sådan.

Bild 43—44. Väggeklockor, den v. från Lenzkirch, Tyskland, 1800-talets slut,
den h. av Joh. Månsson i Tryde, Skåne, 1900-talets början.
KM: 43.882 o. 45.571.

Fickur

Det har allmänt antagits, att urmakaren *Peter Henlein* (1459—1542) i München skulle vara den, som uppfunnit och konstruerat det första fickuret eller rättare dräkturet och urfjädern, som är en förutsättning för detta slags ur, då ju ej loden kunde komma ifråga i en klocka man skulle bära på sig. Under de senaste åren har emellertid ivriga diskussioner förts mellan tyska, italienska och engelska specialister i detta

fall. Diskussionerna har närmast rört sig om huruvida Henlein verkligen uppfunnit urfjädern. Somliga har velat göra gällande, att denna funnits redan tidigare och framhåller Filip den godes av Burgund kända bordsur från 1430-talet, som är utrustat med fjäder. Nu kan det dock tänkas, att denna klocka senare genomgått en reparation av någon framstående urmakare, som då satt in fjädern. Det är enligt sakkunskapen mycket skickligt gjort och praktiskt taget omöjligt att med absolut visshet konstatera rätta förhållandet. Diskussionen har följaktligen inte givit någon bestämd lösning på frågan, utan Henlein har alltjämt prioritetsrätten till urfjäders uppfinring, som skall ha gjorts någon gång omkring 1510, året efter det Henlein blivit mästare. Något ur av hans hand är, så vitt man vet, inte bevarat men väl några få fickur av tyskt ursprung från 1540. Det tidigaste därefter bevarade är ett franskt ur från 1551. Henleins ur var dos- eller trumformade, alltså ett miniatyrformat av bordsuret bild 8. Uret var konstruerat av järn och avsett att bäras om halsen eller i bältet. Man hade på den tidens dräkter inga lämpliga fickutrymmen att stoppa ned ett ur uti. Genom att dessa små ur bars utanpå dräkten, fick de samtidigt karaktär av smycken och utstofferades därefter. Modet med halsur skall ha uppstått i Augsburg på 1550-talet och därifrån kommit till Nürnberg. Augsburguren har rund form, medan de från Nürnberg är ovala eller polygona.

Den ursprungliga formen på dräkturet höll man envist fast vid till fram emot 1500-talets slut, men efter 1575 började en variation inträda. Ett mot centrum kupigt, linsformat ur blev det vanliga, en typ som sedan levde kvar åtminstone ett hundratal år. Ett sådant till formen åttkantigt dräkt- eller halsur av typisk form från 1500-talets slut till ett gott stycke in på 1600-talet fanns i Ernst Sarasin von der Mühls samling, som såldes på auktion i Luzern 1948. Det var signerat: *Christoffer Lebrun, Copenhagen*. Boetten var av bergkristall och topas, infattningarna av förgyllt silver och graverade. Urtavlan hade ett graverat landskap och i arabesker inkomponerade blommor och fåglar. Det daterades till omkr. 1640. Dräkturen gavs också en oval form, de s. k. nürnberggeräggen, bild 45—46 — med dem har

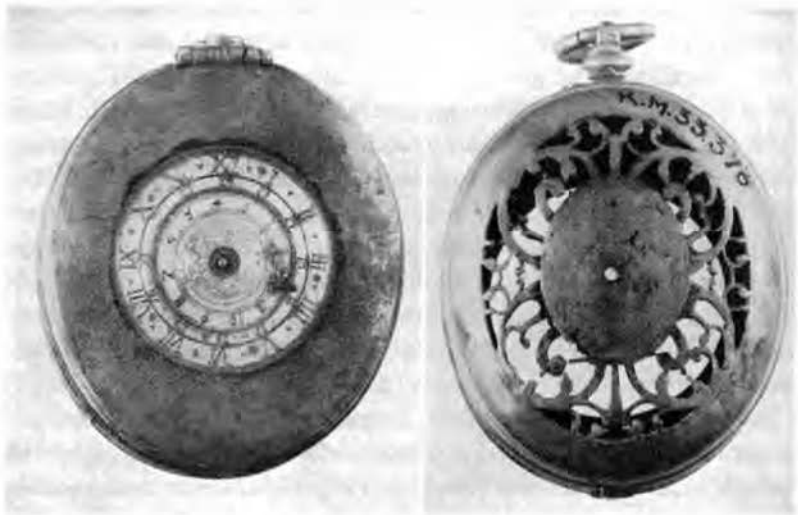

Bild 45—46. Dräktur och boett till ett sådant av typen »nürnbergägg», av mässing, Tyskland, omkr. 1600. KM: 33.375 o. 33.376.

alltså Henlein vad formen angår intet som helst att göra — och även åttkantiga började förekomma i marknaden och blev ganska vanliga omkring 1600. Ur med boett av slipad bergkristall började också komma i handeln och undantagsvis uppenbarade sig även andra variationer. Benämningen »nürnbergägg» är egentligen ett översättningsfel från ett franskt skådespel från 1500-talets senare del, gjort under 1700-talets förra hälft, där »ett litet ur» förväxlats med »ett litet ägg». Det är således ej formen, som givit upphovet till begreppet och sammansättningsleden »nürnberg» var ju helt naturlig, eftersom denna stad var ursprunget för dessa äggformade ur. Att benämningen »nürnbergägg» sedan så envist hållit i sig hänger delvis samman med Carl Spindlers (1796—1855) novell »Der nürnberg Sophokles» i hans 1842 utgivna novellsamling »Schildereien» men också på bristen av specialforskningar och speciallitteratur på området under tidigare år. I ovannämnda samling ingick ett annat halsur av »nürnbergäggets» form av silver med graverat landskap i urtavlan, som omramades av en

genombruten bladranka med fåglar. Den var av holländsk proveniens och signerad: *Gielis van Ghelle*, som omtalas 1589. Ett liknande ur visades på världsutställningen i Paris 1937, dekorerat på samma sätt och signerat: *Hiérosme Grébauval*, känd från Rouen 1616 och tillhörande stiftarna av därvarande urmakarskrå. Det daterades till omkr. 1620. Grébauval var en känd och mycket framstående urmakarfamilj i Rouen. Ett annat snarlikt med boetten av röktopas, åttkantigt, med urtavla av silver i genombrutet arbete tillhörde de rika samlingarna i Grünes Gewölbe i Dresden. Det hade utom slagverk också datumvisare och var utfört i Dresden av *Johann Poestdorffer* under 1500-talets senare hälft.

Av de runda halsuren från Augsburg finns också exemplar bevarade. Ett sådant från 1500-talets slut har genombrutet metallock över urtavlan, som över varje timsiffra har en känslknopp, så att man i mörker kan konstatera vad klockan är, samt en yttre och en inre siffrering, vilket markerar, att uret är av mera avancerad konstruktion. Liksom dessa tidiga ur i allmänhet är även detta ett slagur med en klocka fastskruvad i boettens bakre lock. I den redan omtalade Mühl'ska samlingen förekom ett annat halsur av engelskt ursprung, signerat av londonurmakaren *Simon Bertram* och tidfäst till omkr. 1650. Det var åttkantigt och således av nürnbergertyp. Materialet var förgyllt silver. Uret hade graverad urtavla och kantbård samt boett av bergkristall.

På dessa tidiga ur var tavlan ofta skyddad av metallock med hål över timsiffrorna, så att man kunde följa tidens gång utan att öppna locket. Omkring 1630 blev hela urglas vanliga.

Stundom var dessa dräktur försedda med små fötter på baksidan, så att de nattetid kunde tjänstgöra som bordsur. Filip Melankton fick ett sådant 1530 på riksdagen i Augsburg. Det var av järn, rundformat och hade väckarinrättning samt mätte i diam. endast 45 mm.

En del urforskare lutar åt den tron, att fransmännen, ovetande om Henleins uppfinning, själva konstruerat sitt första fickur. Inga namn och inga årtal har dock kunnat sättas i samband med någon sådan händelse. Faktum är emellertid, att

fickuren näst efter Tyskland tidigast uppträtt i Frankrike, där de till att börja med är försedda med en sparsam dekor. I England är, så vitt man nu vet, inget fickur känt före 1580 och när dessa ur där uppenbarade sig, är det både tyska och franska inslag, som gör sig gällande i dem.

Efter hand fick dessa dräktur mera originella former. Tiden var road av sådana extravaganser och när de samtidigt fyllde en prydnads uppgift på dräkten, så var det ju bara i sin ordning. Under ett hundratal år framåt från 1500-talets slut var dessa variationer i bruk, i regel av ädel metall med graverad eller genombruten dekor. De kunde anta formen av ett klot, delat i två halvor, med gångled och överfall att öppna, ej sällan smyckade med bergkristall, topas eller liknande. Ett sådant ur av *Caspar Lindeman* i München är känt. En annan inte ovanlig form var korset, då övre boetten kunde vara av bergkristall eller med genombruten dekor i metall, ibland med Golgata-scenen insprängd i rankverket. Andra gavs skepnaden av en delfin med huvudvikten lagd på huvudet och den övriga kroppen upplagd i en spiral däröver. Underboetten har formats som en mussla. Verket med urtavlan ligger i huvudet. Duvan eller papegojan var en mycket omtyckt fågel i tidens gillen och även halsuren doldes ibland i en sådan fågel. I den tidigare nämnda Mühl'ska ursamlingen ingick ett sådant halsur. Fågelns underdel utgjordes av en platta, varvid fågelns ben var fastlödda. Denna platta fälldes ned och urtavlan kom till synes över verket, som doldes i duvans innandöme. Uret var signerat av *Nicola Hando*, urmakare i Genève omkr. 1680. Halsur i form av en blomknopp har också gått till eftervärlden. Ett känt exemplar i en tysk samlares ägo var daterat 1670. Mindre ofta förekommande syns dödskalleuren ha varit, särskilt burna av munkar, som hade dem hängande i sina bälten. Tiden och döden var en konstellation, som 1600-talet ofta och gärna sysslade med i lämpliga sammanhang. Att man kunde ge uret en dödskalles form är därför bara typiskt för tidens inställning. Maria Stuart skall ha ägt ett sådant, som hon förärade en av sina hovdamer, Mary Seaton. Detta var utfört av urmakare *Moyse* i Blois under 1500-talets senare år. Andra sådana ur är kända av urmakare

i Paris och Mons. På en Hugo Helbing-auktion i München 1917 såldes ett sådant, signerat av *Eduardes East* i London, från 1600-talets slut. I dessa ur är skallen horisontalt delad, så att underkäken fälles ned och verket med urtavlan sitter i skallens ovan. I Kulturens samling finns inga ur av detta mera sär-
egna slag.

Den graverade och genombrutna dekoren är ofta utarbetad efter kopparsticksförlagor med förebilden mer eller mindre fritt behandlad, beroende på bland annat ytans form och storlek i uret, där motivet använts.

Omkring 1630 började den nu vanliga formen på fickuret uppträda. Vid denna tid införde man också en ny dekora-
tions-
art, emaljdekoren, som variation i schemat, en variation som skulle få stor utbredning bland uren under c:a två sekler. Upphovsmannen till denna prydnad har man antagit vara guldsmeden *Jean Toutin* i Châteaudun. Ett sådant målat motiv kunde bättre inkomponeras i en rund yta än i den ovala och förebilderna valdes bland tidens stora målarkonst eller komponerade konstnären själv en för ändamålet lämplig bild. Det var landskap, figurscener, mytologiska och historiska mot-
tiv, porträtt av historiska personer m. m. Man drog sig inte för att måla även tämligen obscena scener. Både urtavlan och boet-
ten smyckades på detta sätt. Det ur dröktning Kristina på sin tid skänkte sin gunstling Magnus De la Gardie med en bild av dessa båda personer jämte uppvaktning är dekorerad av *Pierre Signac*. Ett annat historiskt, emaljmålat ur är Karl XII:s, utfört i Lon-
don omkr. 1700, nu förvarat i Livrustkammaren i Stockholm. Naturligtvis försvann inte härmed den graverade dekoren. Den fortsätter att till omväxling med sina rankor och blommor — tulpaner var ett särskilt omtyckt blomstermotiv — pryda ur-
tavlor och boetter. 1600- och 1700-talets emaljmålare har åstad-
kommit prakt saker på detta område i samband med uren. Ett rikt bestånd i museer, privatsamlingar och antikaffärer vittnar härom. Bland de mera kända och framstående emaljmålarna är bröderna *Huaut* (*Huaud*, *Huault*), *Pierre* (1647—91), *Jean-
Pierre* (1655—1723) och *Amy* (1657—1724), näst *Toutin de*

Bild 47—48. Herr- och damur, guld, med emaljdekör, det v. sign. *Baillon, Paris*, omkr. 1745, och det h. *P:re Rigaud, Genève*, omkr. 1780.
KM: 33.390 o. 33.395.

skickligaste i facket under emaljmåleriets tidigare skeden. Pierre var den mest framstående. Jean-Pierre och Amy drev från 1682 sin verksamhet tillsammans och har signerat de ur, på vilka de samarbetat: *Les deux frères Huaut peintre de son Ex. A. E. de B(randenbourg) à Berlin*. De hade nämligen blivit antagna till hovmålare hos kurfursten av Brandenburg. Fadern var fransman men hade i samband med förföljelserna mot hugenotterna måst lämna landet och bosatte sig då i Genève, där sönerna föddes. F. ö. är det ganska glest med signaturerna på fickurens emaljmålningar.

I Kulturens samlingar ingår några emaljmålade ur dock av relativt sent datum, 1700-talets senare hälft och 1800-talets början. Inget av dessa är signerat i målningen. Bäst av dem ur konstkvalitativ synpunkt är ett sent rokokour med chatelaine och ett litet damur från gustaviansk tid, bild 47 och 48. Det förra har ett läckert målat sjölandskap på boettens baksida, omgivet av en i guldet driven och ciselerad bård av rocailler och bandrosetter i tvåfärgat guld. Verket är signerat: *Baillon à*

Bild 49—51. Fickur med emalj-
dekorerad boett, Frankrike, 1700-
talets senare hälft. Det översta
t. v. sign. *Abraham-Louis Breguet*,
Paris. KM: 6.922, 24.483 o. 4.969.

Paris, verksam från 1750-talet. Det senare har en målad midje-
bild av en dam, klädd à la mode de style Louis XVI, omgiven
av en blå emaljbård med pålagt guld samt en applicerad ranka
i silver med infattade rosenstenar. Närmast omkring porträttet
sluter sig en krets av samma slags stenar. Rosenstenar omger
också urtavlan, anbragta på den övre boettens bårdkant, och är

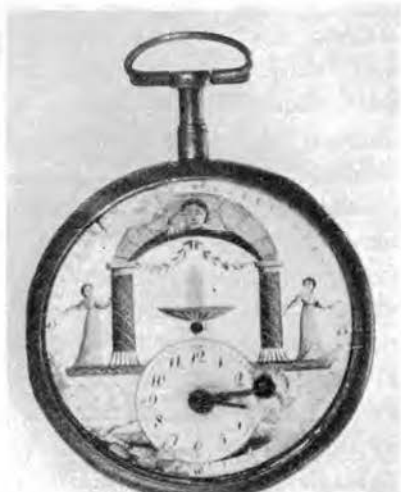
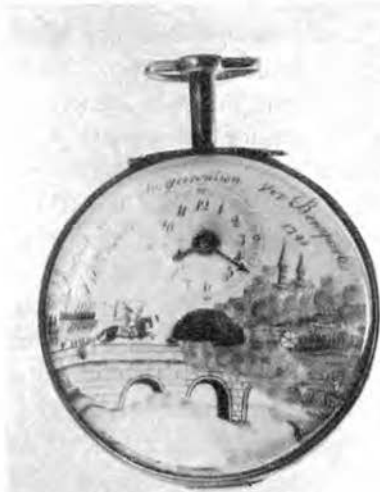

Bild 52—54. Fickur med emalj-
dekorerad urtavla, den övre t. v.
sign. C. G. Masterman, London,
de två andra osign., trol. Eng-
land, omkr. 1800.

KM: 28.715, 7.815 o. om.

även infällda i visarna. Hel- och halvådelstenar var omtyckta prydnader på damuren — ibland också på herruren — under 1700-talets senare del. Verket är signerat: *Pre Rigaud à Genève*, c:a 1780. Ett annat är signerat: *Breguet à Paris (1747—1823)*, den kände parisurmakaren med vilken bl. a. Axel von Fersen, Marie Antoinettes beundrare, hade att göra i reparationsaffärer, enligt vad Breguets ännu bevarade och mycket omsorgsfullt

förda affärsböcker ger vid handen. Det är utfört i förgylld koppar, har vitemaljerad urtavla med svarta siffror och efter den emaljmalade dekorens motiv att döma torde den kunna tidsbestämmas till omkr. 1800. Den emaljmalade scenen är anbragt på boettens baksida och föreställer en kvinna i en klädnad, draperad à l'antique, framför ett minnesaltare med flammande hjärta — man läste Göthe och svärmade för »Welters Leiden» — inom en mörkblå emaljbård med våglinje i olidfärgat guld, bild 49. Samtida med detta ur är det å bild 50, på vars baksida är återgivet ett landskap med en ung man, som tydligen överraskar en dam, klädd i den begynnande empirens löst draperade dräkt. Scenen omramas av en svart emaljbård med våglinje och rosetter i silver och guld. Ett annat, bild 51, av förgylld metall från samma tid, osignerat, har på boettens baksida ett yngre par i antikiserande dräkter, hon med en duva i handen, han med vänstra handen pekande på en pelare med en blomsterurna. De och landskapet framträder i färger mot en mörkblå fond. Omkring denna boettbild och den vita urtavlan sitter en krets av små rosenstenar. Uret, bild 52, är av engelsk tillverkning och signerat av *G. Masterman, London*. Silverboettens stämplor har bl. a. Londons stadsvapen. Här är det urtavlan, som är emaljdekorerad med en krigsscen på ömse sidor om en bro över en flod och texten över meddelar: *Bataille bei Arcola gewonnen von Bonaparte d. 6ten novbr. 1795*. Av ett annat ur finns endast urtavlan kvar, omgiven av en förgylld bronsbård med driven blomdekor mellan de runda sifferhålen, bild 54. Inom ramen är målad en framställning på emalj av Napoleon på ett klipputsprång, blickande ut över havet med ett skepp och en befäst ö framför sig. Även det kan i tiden placeras till omkring 1800. Av enklare sort är ett annat ur med målade urtavla framställande en rundbåge över en sprutande fontän och flankerad av ett par kvinnor i empiredräkt, bild 53. Tavlan, som utvisar timmar och minuter, är helt liten och sitter under bågen med fontänen, medan en från 1—60 graderad skala i själva urtavlans ytterkant markerar sekunder. Samtidigt med detta ur är ett annat analogt med detta ifråga om siffertavlans inplacering i urtavlans bildkomposition. Till vänster och något

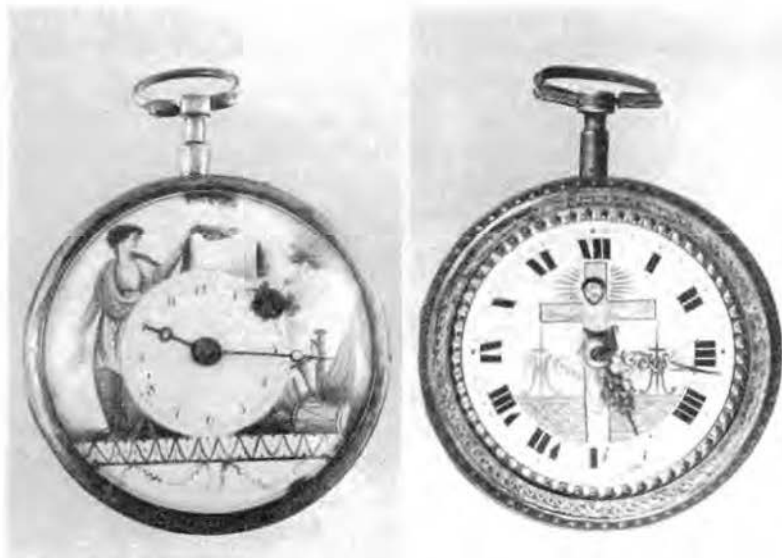

Bild 55—56. Fickur med emaljdekorerad urtavla, trol. England, omkr. 1800 och 1800-talets början. KM: 42.090 o. 13.736.

skymd av siffertavlan står en dam i empiredräkt och till höger vapentroféer, allt uppställt på en enkel sepiabård, bild 55. Uret är osignerat och insatt i en silverboett stämplad: G H Å, Växjö stadsstämpel, L5 (1865), vilket dock inte behöver betyda, att uret är gjort i samma stad som boetten eller ens på svensk mark. Det enklaste av Kulturens empireur vad emaljmålningen beträffar har på urtavlans nedre del endast en bild av Kristus på korset på den f. ö. helt vita tavelplattan, bild 56. Dessa ur är i sitt emaljmåleri ganska betecknande för hur barockens frodiga och rokokons graciösa och livfulla emaljmålarkonst blir alltmera torr och stelbent mot 1700-talets slut, tills den under 1800-talets början förfaller till så gott som rena schablonen.

Omkring 1630 började, som tidigare framhållits, den runda fickursformen, som alltjämt är den vanliga, framträda vid sidan av de ovala och polygona uren, vilka höll i sig hela 1600-talet ut, varefter de i stort sett helt upphörde att existera.

Jämte den ovan beskrivna emaljdekoren förekommer på denna nya, runda urform dekor i samma stil som tidigare på de runda och polygona uren med genombrutet rankverk, med eller utan blommor, bild 57—60. Den uppträder ännu under 1700-talets senare hälft. Till att börja med är det omväxlande hela innerboettens baksida, som på detta sätt orneras, eller endast sidan, ibland med gravyrörnerade eller drivna runda fält insatta i rankgallret, som i uret bild 58. Med 1700-talets inträde är det senare regel. Under barocken är ytterboetten — stundom av förgylld koppar — klädd med läder eller skinn, fastnitat med i mönster ställda förgyllda stift. Exempel på en sådan skyddsboett av svart chagrin med guldörnering har vi i Karl XI:s i livrustkammaren förvarade ur, utfört av den kände engelske urmakaren *Thomas Tompion* (1639—1713). Ibland har man brukat sköldpadd för samma ändamål med genombruten kantbård av runda, metallskodda hål och med silvertrådar inlagda i mönster av blommor och fåglar. Stundom är denna dekor imiterad i horn. Denna boettprydnad är inspirerad av Bouilles intarsiamanér i möbelkonsten. Se bild 61 och 62.

Från 1700-talets början får ytterboetten en plastisk dekor, i regel med motiv ur antikens mytologi och historia, antikiserande arkitektur i landskap och blommor eller bibliska scener, stundom med i genombrutet arbete prydda kantbårder. Denna plastiska dekor är ganska högt driven och ciselerad med ytterbårdernas ornament i regel markerande den tidsstil, som var modern, då uret kom till, bild 64—69. Under rokokon är naturligtvis herdescenerna omtyckta motiv i denna drivna dekor, ibland mot någon färgad emaljgrund, liksom under Louis XVI-tiden vapentroféer, urnor och liknande rekvisita ur tidens ornamentsförråd i olikfärgat guld mot mörk emaljerad fond eller guldfond uppträder, som på uret bild 70, signerat av *A. Bourdillon*, Stockholm. Under 1700-talets senaste årtionden försvinner i regel dessa drivna figurscener och motiven förenklas. Ibland är det endast ett spegelmonogram, omkransat av guirlanddraperier i drivet arbete. Är det guldur, är det vanligt, att man laborerar med olikfärgat guld i orneringen. Under empiren blir uren helt släta, stundom med enkel stavdekor på sidan.

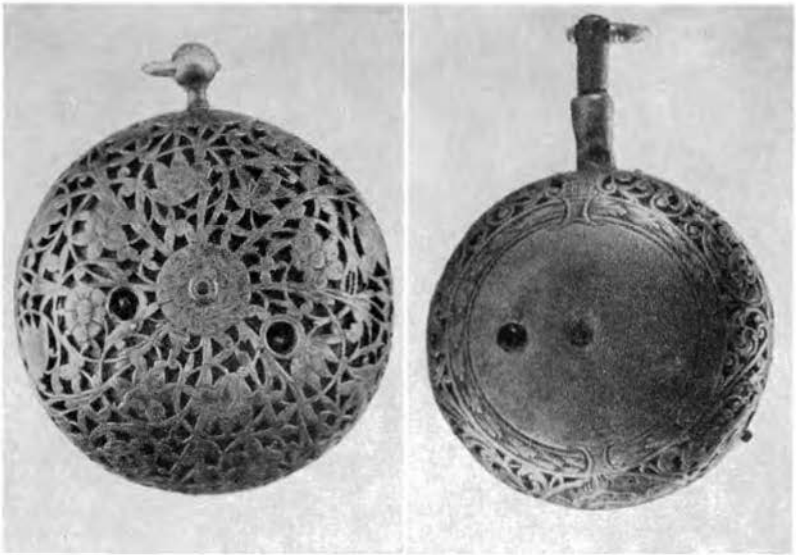

Bild 57—58. Fickur av silver med genombruten dekor, Frankrike, det h. sign. *Leda Nehoh, Paris*, 1700-talets förra hälft och mitt.
KM: 30.640 o. 4.817.

Bild 59—60. Fickur av silver med genombruten dekor, 1700-talets förra hälft, det v. sign. *Urbain Chenevière, Genève*, det h. *Cougneau, Genève*.
KM: om. o. 27.578.

Bild 61—62. Ytterboetter, klädda med sköldpadd, den v. med silverinkrusterad dekor, tillh. ur bild 57, den andra ett ur sign. *Edw. Prior, London*, 1800-talets förra hälft. KM: om. o. 42.045.

Urtavlorna på 1600-talsuren var av metall liksom tidigare, bild 74 och 75. Först omkring 1720 började vitemaljerade komma i bruk. Engelska urmakare använde emellertid även senare ofta urtavlor av silver, stundom förgyllda eller med förgyllda detaljer, som centrumplattan eller cirkelbården omkring denna, bild 76—80. I regel har denna centrumplatta någon dekor i låg, driven relief, där man ibland på ett skriftband kan läsa urmakarens namn och hemort. Efter engelska förebilder har svenska urmakare imiterat dessa urtavlor, som *Johan Wide-man* i Stockholm (vigd 1684, d. 1717), bild 81. Något liknande har *Johan Widerberg* i Kisa (1780—1863) i sitt på bild 82 återgivna ur. Materialet är här försilvrad mässing. I urtavlans mitt har han emellertid i stället för en relief på metallurtavlan en platta av pärlemor med inskuren enkel dekor. Man kan finna densamma i schweiziska ur under samma tid, 1700-talet, så-

Bild 63—65. Halsur av förgylld brons, Tyskland, 1600-talet. — Fickur av mässing, sign. *George Graham, London*, mästare 1695. — Boett av silver med driven dekor, tillh. uret bild 58. KM: 33.374, 8.599 o. 4.817.

som på uret bild 83, vilken visar ett ur signerat av *Denis Miroglio*, verksam i Genève under 1700-talets förra hälft. En sär egenhet för hans ur av denna typ är det lilla emaljmalade porträtt, som framträder under ett segmentformat urtag i urtavlans övre del. Siffror och sifferplattor är på dessa ur något upphöjda

Bild 66—69. Fickur av silver med driven boettdekor, sign. *G. Poy, J. Rose, Samson o. S. Charleson*, alla i London, 1700-talets mitt och senare hälft.
KM: 33.389, 12.862, 4.767 o. 33.387.

Bild 70—73. Fickur av guld, sign. *A. Bourdillon, Stockholm, F. Berthoud* och *M. Dunant, Paris*, 1700-talets senare hälft. Ytterboetten av silver, nerderst t. h. svensk, dat. 1861. KM: 35.605, 15.395, 42.055 o. 28.528.

mot en nedsänkt botten. På urtavlor från sekelskiftet 1800 och tidigt 1800-tal kan ibland uppträda små säregenheter, som på uret bild 88. Genom den segmentformade öppningen i urtavlans övre del ser man emaljmalade landskapsbilder och framför dessa en krets silhuetbilder i guld eller förgylld metall, framställande t. ex. fyra små putti med en örn eller en blomsterkorg dragande en char, vari en putto sitter. Dessa bilder har under urets gång passerat runt och visat sig i urtaget i urtavlan. Kanske har denna krets med bilder fungerat så, att för varje kvart en av dessa putti visat sig i öppningen. Den målade fonden är däremot fast. Kulturens ur av detta slag är signerat av *Roux Roman / Bordier & Comp^e . . .*, verksam i Genève under tidigt 1800-tal. Exempel på de vanliga vitemaljerade urtavlor efter 1720 ger bild 84—87.

När den framstående urmakaren *Julien Le Roy*, som levde under 1700-talets förra hälft, i repeteruren införde den förbättringen att använda boetten som »klang» i stället för särskild klocka, kunde fickuret ges en mera graciös form, framför allt bli tunnare.

De sedan c:a ett fyrtiotal år tillbaka i tiden så vanligt förekommande armbandsuren, som numera i stor utsträckning övertagit fickurens uppgift, är inte ett påfund av vår tid. Ingenting nytt under solen och det anses faktiskt, att redan drottning Elisabeth av England bar ett sådant. Hon hade fått det som nyårsgåva av hertigen av Leicester 1572 och en londonurmakare hade i sex månader hållit på att arbeta med det. Drottningen var mycket road av klockor och gladde sig åt den undersåttliga presenten. Den bestod av ett armband med ett i låset inmonterat ur. Drottningen skall sedan ha förärat det åt en av sina hovdamer, Mary Seaton, och kanske finns det ännu kvar bland någon av familjens representanter, av vilka en del numera är bosatta i Sverige. Från 1700-talets slut har armband av guld bevarats till vår tid, som i den stora läsklacken har ett litet ur inneslutet, omgivet av emaljmåleri och juvelbesättning. Ett sådant såldes på en Hugo Helbing-auktion i München 1917, då innehållet i en förnäm ursamling bytte ägare. I dessa fall är det dock mera tanken på smycket än på tidmätaren, som domine-

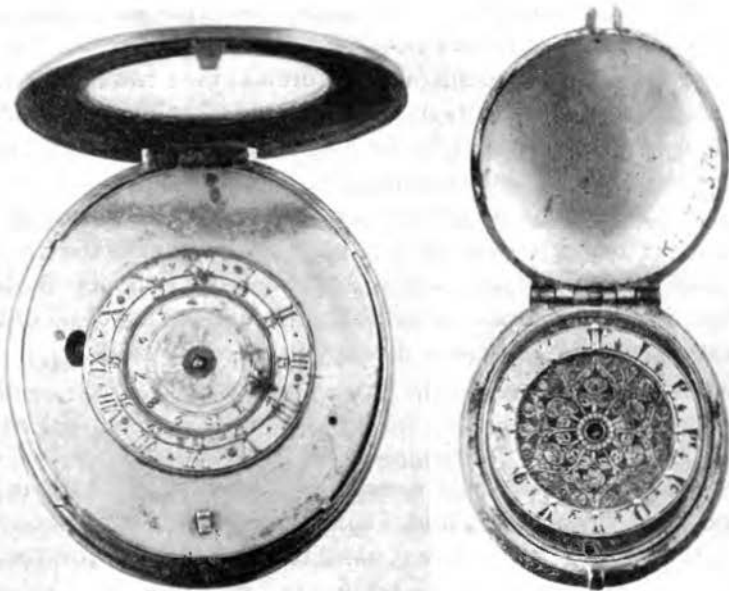

Bild 74—75. Dräkt- och halsur av typen »nürnbergerrägg», med urtavlor av förgylld mässing och silver, Tyskland, omkr. 1600 och 1600-talets början. KM: 33.375 o. 33.374.

Bild 76. Fickur med urtavla av silver, sign. *Markwick, London*, 1700-talets början. KM: 15.535.

rar. Det fanns också fingerringar under 1700-talets senare hälft, som i klacken inneslöt en klocka i miniatyrformat. Som praktiskt arrangerade och dagliga bruksföremål med väsentligt enklare och mera slitstarkt montage för vardagsbruk och med uteslutande tidmätaruppgift torde nog 1900-talet få tillerkännas prioritetsträtten till armbandsuret.

Under 1700-talets senare del var innehavet av fickur av guld eller silver belagt med skatt. Det vill säga, det var lyxen att ha sin tidmätare i boett av dessa dyrbara metaller, som staten ville stävja. Skattepålågorna i dessa fall varierade väl något på olika platser, men vanligen rörde det sig om 8 resp. 6 skilling.

Urmakeri i Sverige

I Sverige kan man följa urmakeriet tillbaka ned i 1300-talet och det är, som nästan alltid, i klostren man finner ursprunget även till denna konst. Det är så sant, vad den engelske forskaren Eaglefield Hall en gång så träffande sagt: »All the art and science of the age was centred to the monk's cell.» (All tidens konst och vetenskap var koncentrerad till munkcellen.) I »Diarium Vadstenense», fört under åren 1344—1545, finner man upprepade gånger antydningar om att klockor funnits i klostret, ett av de mest betydande i landet på sin tid. Här meddelas också, att munken *Andreas Jacobi* under 1400-talets förra del gjort ett slagur och vidare, att en särskild person var utsedd att ha hand om klostrens ur. 1448 dog en sådan klockväktare, *Stephanus Laurentii*, som under flera år handhaft denna befattning. Här omtalas också konsturet i Uppsala domkyrka, som utfördes under åren 1504—06 på föranstaltande av ärkebiskop Jakob Ulfsson Örnefot. Dess mästare var vadstenamunken *Petrus Astronomus*. Olaus Magnus omtalar det i sin bok »De nordiska folkens historia», som utkom i Rom 1555, som det märkligaste uret i Sverige. Det var redan från början till vissa delar ofullgånget och ingen urmakare ansåg sig kompetent att reparera det, förrän på 1680-talet *Kristoffer Polhammar (Polhem)* under sin studietid i Upsala åtog sig detsamma. Han var som bekant ett mekaniskt snille och hade fullgjort sitt åtagande

till fullkomlig belåtenhet 1688. Vid branden 1702 förstördes det helt, men 1710 hade Polhammar ett nytt slagur för domkyrkan färdigt.

Till vidare kännedom om urmakeri och ur i Norden rekommenderas Olaus Magni nyssnämnda arbete från 1555, där man får vetskap om dessa förhållanden vid medeltidens slut och nya tidens början. »Numerä finnas . . . i nästan hela Norden till den grad fulländade, ändamålsenliga och rättgående ur . . ., att intet synes i högre grad vara dessa folks sak än konsten att sinnrikt bestämma tiden», skriver han bland annat. Enligt honom skulle de hyperboreiska folken redan vid denna tid också haft fickur. »konstverk . . . så dyrbara, att de tillverkas av guld, silver eller dyrbara pärlor och stundom kunna överstiga värdet av tusen ducater». På grund av oroliga politiska förhållanden inåt och utåt blev det under långa tider sällan tillfälle för vårt folks medfödda sinne för mekaniska inrättningar att på ett mera allvarligt sätt göra sig gällande. Först efter 30-åriga krigets slut vid mitten av 1600-talet inträdde en tid av mera lugn och ro, då man bättre kunde ägna sig åt fredliga värv. Från detta århundrades första hälft presenterar hovurmakaren *Pehr Printz* i Stockholm i sin bok »Försök till en Historisk Beskrifning om Vägg och Byxsäcks-Uhr . . .», tryckt i Stockholm 1769, en urmakare *Caspar Turbom*, död 1665, som gjorde både s. k. byxsäcksur och bordsur. Av de senare finns ännu något kvar i privat ägo. En känd urmakare från 1600-talet är drottning Kristinas hovurmakare *Melcher Brutscher (Prutscher)*, död 1671, som förfärdigade både resur och väggur eller s. k. Telleruhr. Av hans resur finns flera bevarade både i museer och privat ägo. Vägguuren är runda och består endast av en urtavla, omgiven av en i drivet och ciselerat arbete utförd ram av någon försilvrad metall, mässing eller koppar, och avslutas upptill av ett på samma sätt arbetat krön med en hängbygel. Något sådant ur finns inte i Kulturens samlingar, 1695 fick de svenska urmakarna ett eget skrå och som dess förste ålderman fungerade dåvarande hovurmakaren *Joh. Wideman*, verksam mellan åren 1680—1717. Ett Telleruhr av hans hand från 1600-talets slut förvaras i Nord. museet. Det saknar den dekorativa drivna

kransen men har ett lejonmaskkrön med hängbygel. Han förfärdigade också golvur, bordsur och fickur. Ett golvur från hans verkstad, nu i Nationalmuseum, har foder av valnöt med i ljust träslag inlagda blomsterornament, urtavla av metall med ciselerade hörnornament och är försedd med hans signatur. Ett annat golvur från hans verkstad står på Drottningholm, likaledes av valnöt och med graverad tavla av mässing, utrustat med både datumverk, månadskalender och spelverk. Ett par av hans bevarade konsolur (Drottningholm och Nord. museet) har foder av i ena fallet brunbetsat trä och i det andra av ek och utförda resp. 1712 och 1709. Urtavlan är av mässing med graverad dekor och gjutna samt ciselerade hörnprydnader. På krönet fyra profilerade mässingsknoppar och en bärbygel i dekorativ utsmyckning. Här har det engelska konsoluret varit förebild. På ett av sina fickur har han i stället för timsiffror C.A.R.O.L.U.S.D.E.R.R.XII (=Carolus derr zwölfte), mellan bokstäverna en kunglig krona och inom bokstavsringen tvenne uppresta lejon, som uppbära en sköld med V E (=Ulrica Eleonora) i spegelmonogram. Ytterboetten är av sköldpadd, ornerad med i mönster inlagda silverstift. Kulturen har ett fickur med Joh. Widemans signatur, bild 81.

En känd urmakarfamilj i Stockholm under 1700-talets förra hälft och mitt är den med namnet *Fredman*, gjord namnkunnig inte minst genom Bellmans »Fredmans epistlar», där *Johan Fredman* figurerar. Fadern, *And. Fredman* satt under en lång följd av år som bisittare i ämbetet (1725—37) och var en välbesutten man. Ett fyrkantigt resur med hans signatur och årtal 1730 finns i Nord. museet. Även ett golvur i engelsk-holländsk stil, signerat: *Fredman 1712*, är bevarat från hans verkstad. Från sonen, *Carl Fredman*, tycks däremot inga klockor vara bevarade, kanske delvis beroende på att han på 1740-talet lämnade landet och bosatte sig i Neapel. Sonen *Johan Fredman* var i ett par repriser ämbetets ålderman (1741—45, 48—51) och var t. o. m. hovurmakare, men mot slutet av sin levnad blev han enligt Bellman »namnkunnig urmakare i Stockholm utan ur, verkstad och förlag». Han dog 1767. Av honom finns både signerade golvur, konsolur och nattur bevarade, bl. a. på

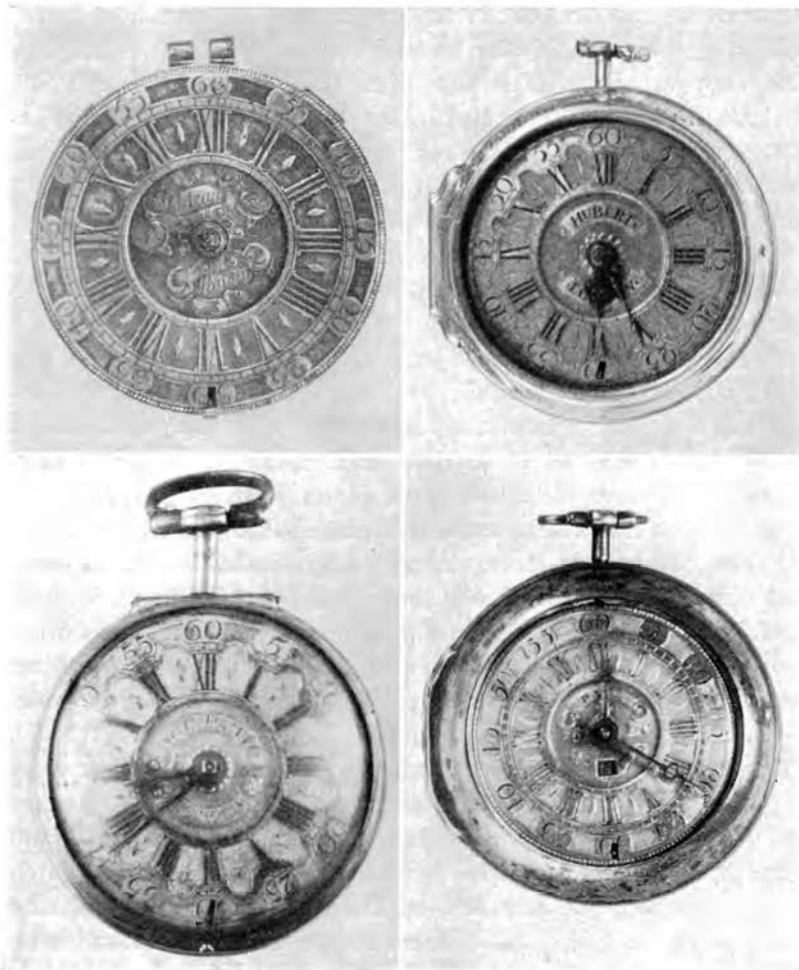

Bild 77—80. Fickur med urtavlor av silver, tre med förgyllning, sign. *H. Adean*, mästare 1706, *D. Hubert*, mästare 1743, *G. Graham*, mästare 1695, och *P. Lullin*, tidigt 1700-tal, alla i London. KM: om., 33.388, 8.599 o. 42.051.

Drottningholm och i Stockholms stadsmuseum. Av familjen Fredman äger Kulturen inga arbetsprodukter.

Däremot har Kulturen ett litet väggur av stockholmsurmakaren *Joh. Erland Schnack* (*Snack*), utfört i förgylld mässing

eller brons med rokokons livliga linjespel i form och dekor. Hans signatur i blått står på den vitemaljerade urtavlan, bild 39. Han var född 1710 och 1745 fick proberaren Joh. Erl. Schnack privilegium att förfärdiga svenska taffelur. Han arbetade också föremål i pärlemor, gjorde tandborstar, knivar och annat smått arbete i silver och mässing. 1762 visade han också upp ett sätt att göra urglas. Så särdeles lyckosamt tycks dock ej hans liv ha varit, ty 1760 åkte han in på gäldstugan och 1762 sattes han in på Castenhofs häkte, där han dog under rannsakingen.

1729 fick *Petter Schnack*, broder till den ovan omtalade, privilegium med tolv frihetsår »att jemte antagna medintressenter här i staden (Stockholm) inrätta ett Factorie af allehanda vägg- och andra ur, til hvilket värks desto bättre och behändigare drift han vil sig betiena af en särdeles påfunnen ny machin och inrättning, som tilförene ej skal varit här i Riket brukelig; åliggande det honom att antaga infödda svenska barn, att dessa i konsten lära och undervisa låta». Schnack kallade sitt företag *Stockholms Manufabrique*. Därifrån utgångna arbeten är i allmänhet signerade: *Af Stockholms Manufabrique*. Här tillverkades golvur med raklinjiga fordral efter engelskt mönster, ibland fanerade med valnöt, med metallurtavla och förgyllda blyornament. Stundom var de arrangerade för spel av en menuette, en psalm, en manual och en aria, som ett sådant på Drottningholms slott. Vidare konsolur och lyktur, ibland med pendel av slipad kristall och på fodralet lackdekor i rött och guld, ibland grönlackerade med kinesiserande målerier, ibland med foder av spegelglas och trä med sköldpaddimiterad målning. Efter Schnacks död 1742 leddes fabriken av »*Studiosus Mekanichus*» Gustaf Nylander till hans död 1751. Det var denna fabrik, som Manufakturkontoret sedan överlämnade i *Petter Ernsts* händer.

En av de mest framstående stockholmsurmakarna under 1700-talets senare hälft var *Jakob Kock*. Han fick urmakarrättigheter 1762 och uppsade dem 1803. Sitt yrke drev han i stor skala och hade t. ex. 1785 inte mindre än 10 gesäller, 1 lär-gosse och en förgyllare. Han var också Gustaf III:s hoyurma-

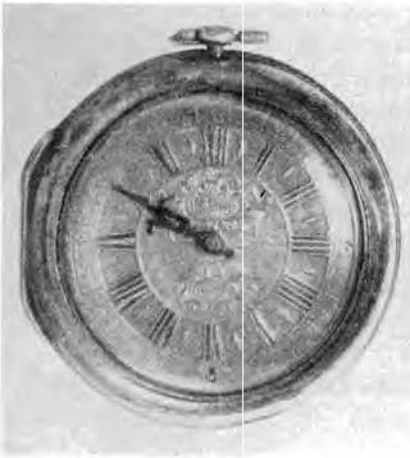

Bild 81. Fickur av silver med urtavla av samma material, sign. *Wideman, Holmiae, d. 1717.* KM: 20.382.

Bild 82. Fickur av försilvrad mäsing, urtavla av silver och pärlmor, sign.: *Gord af Ioh. Widerberg, Kisa, 1800-talets förra del.* KM: 12.663.

Bild 83. Fickur av silver, urtavla av samma material, med en serie emaljmålade porträtt på en undre platta, som framträder i öppningen, sign. *D. Miroglio, Genève, 1700-talets början.* KM: 3.494.

kare. Från hans verkstad är ett stort antal fickur bevarade, vidare golvur med foder både i rokokostil och gustaviansk stil med rik dekor på fodren i målning och förgyllning eller med fanér av rosenträ eller andra ädla träslag och förgyllda bronsbeslag. I Kulturens samlingar är Jakob Kock representerad med ett signerat fickur dock i ganska enkelt utförande, bild 90, av försilvrad metall.

I Stockholm verkade under 1700-talet flera urmakare med namnet *Nyberg*, av vilka åtminstone ett par stod i släktskapsförhållandet far och son. Av dessa båda senare bar *Johan Nyberg d. y.* (f. 1740, d. 1801) titeln urfabrikör. Åtskilliga arbeten av honom är kända, golvur, vägghendyler och konsolur, både i rokokostil och gustaviansk stil med fanerade foder och förgyllda bronsbeslag eller målade och förgyllda. Bild 26 visar ett konsolur, signerat: *Johan Nyberg* (Stockholm), målat i grönt med förgyllda bronsbeslag, som ingår i Kulturens urbestånd. Det torde kunna dateras till tiden omkr. 1770 eller detta årtiondes början.

Ett annat stort namn bland stockholmsurmakarna är *Petter Ernst* (1714—84), tidigare nämnd i samband med naturen. Han startade sin verksamhet i Växjö men överflyttade 1753 till huvudstaden, där han blev innehavare av Petter Schnacks urfabrik, som staten genom Manufakturkontoret efter dennes död helt löst in. Han kallade sig därefter urfabrikör. Ryktet om Ernsts skicklighet nådde också utlandet. Bland annat kallades han till Libau för att undersöka »belägenheten uti stadens kyrka till ett nytt tornurs förfärdigande». Han var en mångfrestande man och har inte bara gjort vanliga tidmätare av olika slag. 1752 konstruerade han också ett sjöur »att därmed utröna skeppens fart eller hastighet i havet, säkrare än med loggen». Det ansågs emellertid av vederbörande vara odugligt i svår sjö, men han blev i alla fall uppmärksammas »för ett gott förslaget hufvud och en skicklighet, som vore att förundra sig öfver» och på grund härav kallades han till Stockholm, där man ansåg, att hans tekniska förmåga bättre skulle kunna komma till nytta och utvecklas under gynnsammare förhållanden. Han har också gjort stegräknare i fickursfaçon. Från hans verkstad eller »fabrique» finns även bevarade golvur i smäckra rokokofodral, lackerade i någon färg med rik förgyllning och målade landskapsbilder, herdescener och symboliska motiv enligt tidens mode med vackert snidade mussel- och rocailleornament i fodralens fot- och krönpartier. I Kulturen lyser han tills dato med sin frånvaro.

Däremot är en annan urmakare vid namn *Klasberg*, ej upp-

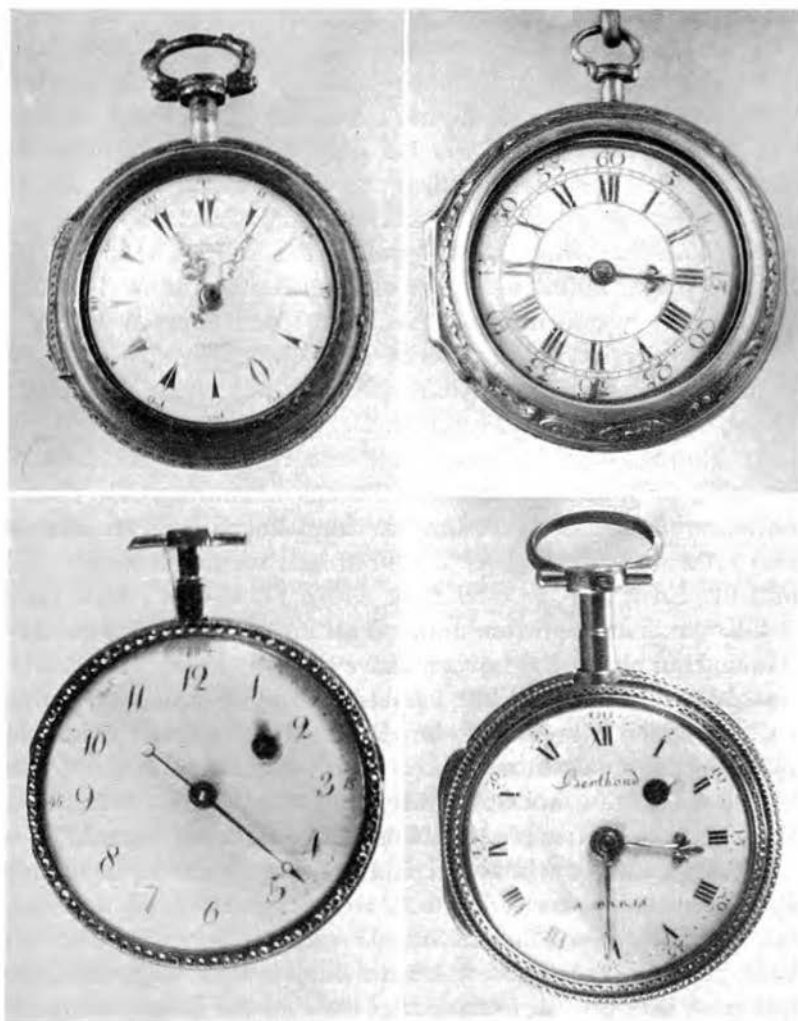

Bild 84—87. Fickur med vitmaljerade urtavlor, sign. *Edw. Prior, London*, 1800-talets början, *Godfrie Poy, London*, 1700-talets förra hälft, osign., Frankrike, 1700-talets senare hälft och *Ferd. Berthoud, Paris*, 1700-talets senare hälft. KM: 42.045, 33.389, 4.969 o. 15.395.

tagen hos Sidenbladh, företrädd i Kulturen med en signerad väggpendyl i gustaviansk stil, helt förgylld, bild 40. Pendylens form och dekor ger vid handen, att den utförts under 1700-talets senare del. Man skulle möjligen kunna tänka sig, att han kan vara identisk med *Claes Berg* (1762—82), en av de mera kända stockholmsurmakarna, som av någon anledning skrivit sitt namn på detta sätt. En annan urmakare, vars signerade verk man ej så sällan träffar på, är *Per Henrik Beurling* (f. 1763 el. 64, d. 1806), som drev en omfattande rörelse i Stockholm. Både väggpendyler i skulpterat och förgyllt trä och bordspendyler i samma material samt av marmor och porfyr i gustaviansk stil ingick i hans tillverkningar samt fickur. Ej heller han är företrädd i Kulturen.

Av andra stockholmsurmakare, som med alster av sin tillverkning är representerade i Kulturens ursamling, hör *Petter Lundmarck*, som fick tillstånd av Stockholms hallrätt den 23 maj 1769 att öva urmakeri. Kulturen äger tre fickur av honom, bild 91. En annan är *Carl Erik Orbin* (1745—99), som 1774 fick Kommerskollegii resolution på att inrätta urfabrik i huvudstaden. Han blev också hovurmakare och ledamot av Hallrätten. Han har signerat ett fickur i museets samlingar med stämplrar i silverboetten för 1799. *Pehr* eller *Petter Ramstedt* arbetade 1770 hos Jakob Kock och fick 1782 av Stockholms Hallrätt och 1785 av Kommerskollegium tillstånd att driva en urfabrik i Stockholm och omtalas i Hallberättelserna under åren 1785—1800. Ett fickur av honom i Kulturen är signerat på verket: *Pehr Ramstedt*. Museet har också ett par fickur, på urtavlan märkta: *Helmstin / Stockholm*, på verket: *Helmsten*, bild 92, båda med innerboetterna märkta med Londons silverstämplrar. Det vilar litet mystik över dessa klockor beträffande mästare-signaturen. Sidenbladh meddelar om denne »Helmstine» eller »Helmsten»: »Fickur från senare delen av 1700-talet, sign. 'Helmstine' eller 'Helmstin, Stockholm', påträffas ej sällan. Någon urmakare med detta namn synes ej ha funnits i Stockholm, utan dessa ur, som synbarligen är av utländsk tillverkning, torde vara försedda med 'falsk ursprungsbeteckning'». Tre stycken ur i Kulturens svenska fickurssamling bär signa-

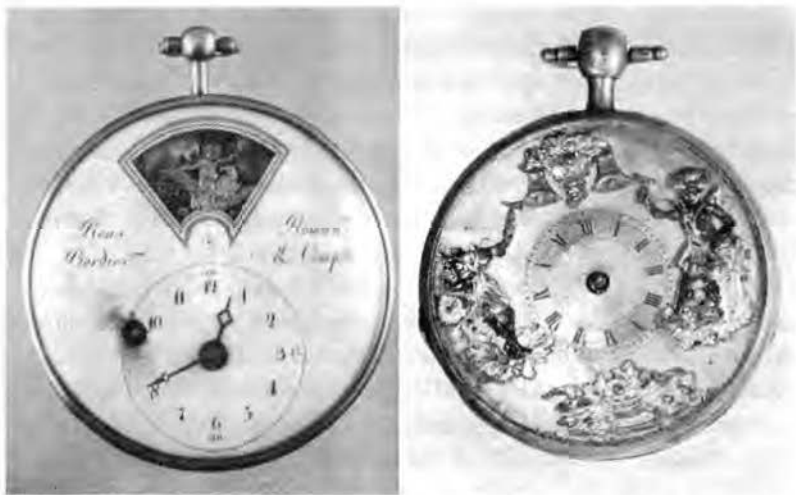

Bild 88—89. Fickur, sign. *Roux, Bordier, Roman & Compé . . . , Genève*, 1700-talets slut, med rörliga figurgrupper mot emaljmalad fond. KM: 22.205. — Fickur med silverurtavla och rörliga »jacquemarts» i flerfärgat guld, Frankrike (?), 1700-talets slut. KM: 3.124.

turen: *Hovenskiöld / Stockholm*. Den tidigaste medlemmen av urmakarfamiljen med detta namn var bosatt i Norrtelje, de tre följande generationerna i huvudstaden. Den, som signerat museets ur, är sonen till norrteljebon *Joachim Hovenskiöld d. ä.*, som var urmakare från 1767 till 1800, då han dog. Beståndet av bevarade Hovenskiöld-ur är rikligt, både av guld och silver, ibland med emaljerad dekor och juvelbesatta. Kulturens ur tillhör det enklare slaget. Han har också utfört bordstud-sare, fanerade med ädla träslag och försedda med förgyllda bronsbeslag. Ej sällan kan man träffa på ur av undermålig beskaffenhet, visserligen signerade »Hovenskiöld» eller »Hovenskiöld», men signaturen är falsk och uren av utländsk tillverkning. Ätminstone ett sådant säkerligen förfalskat Hovenskiöld-ur, signerat: *Howens Kold / I Stockholm*, ingår i museets kollektion av Hovenskiöld-ur, bild 93. Stockholmsurmakaren *Paul Erik Bäckwall* (1810—35) är företräd för tiden helt vanligt

utseende. Ett annat av Kulturens svenska fickur bär på verket det för svensk namnvocabulaire något egendomliga namnet *Notna Fuli(?)llab* samt tillverkningsorten *Stockholm*. I Sidenbladhs förteckning finns ingen svensk urmakare med detta besynnerliga namn. Av allt att döma tycks den i tiden kunna placeras till 1700-talets slut. Boetten av silver har silverstämplrar, som anger, att denna är gjord av silversmeden Erik Wallenius i Norrköping 1786.

Augustin Bourdillon (1729—99) var född i Genève och befann sig bland de gesäller, som urmakaren *Joh. Lindqvist* på våren 1754 förde med sig hem till Stockholm från Paris och som stannade hos honom under den kontrakterade tiden. När denna utlupit fick Bourdillon efter en del besvärligheter genom Kommerskollegii resolution av den 4 dec. 1761 tillstånd att i Stockholm starta »en inrättning till varjehanda urs förfärdigande efter franska sättet igenom styckearbete». Han blev en berömd urmakare och i hans verkstad arbetade 1765 1 emaljör, 9 gesäller, 1 instrumentmakare, 1 förgyllare och 17 lärlingar. Här tillverkades både fickur i guld och silver, bild 94, resur i fickursfacon, bordstudsare, pendyler på konsol och vägghendyler, de senare sorterna med både skulpterad, förgylld och målad dekor eller klädda med sammelt och prydda med förgyllda metallbeslag. Fickuren, särskilt de i guld, är eleganta pjäser med ibland briljanterade visare och tryckknäpp samt rikt drivna och ciselerade boetter, stundom med flerfärgat guld eller emaljmålning. Kulturen har två guldur med hans signatur, det ena daterat i boetten 1763, det andra 1764. Det senare är det bäst bevarade, med boettprydnader i fyrfärgat guld av rocailler, bladrankor och en trofégrupp mot en strålsol som fond samt med briljanterade visare och tryckknäpp, bild 70. Det äldre är av färgat guld och starkt nött. Även denna har på boettens baksida rocaillebård och i mitten jakttroféer och en blomkorg.

Landsortsstädernas urmakeri är också företrätt i Kulturens ursamling med några mästars alster. Det äldsta signerade av dessa är en golvklocka av *Friedrich Sonn* i *Ystad*, som enligt

stadens magistratsberättelser var verksam här 1750—54. Det är alltså vid den tid, då vår svenska rokokostil slagit ut i full blom, men hans ur bär ej minsta spår av denna livsglada stils böljande linjesvall. Dess fodral, bild 95, har samma raka uppbyggnad, som fodralen hade under 1600-talet och 1700-talets förra hälft, med en fyrkantig urtavla, upptill med ett segmentformat krön, av mässing med sifferring av tenn, i hörnen gjutna dekorationer samt i krönet en rund tennring, på vilken angives de psalmer, som klockverket spelar vid hel-, halv- och kvartstimmar. Den ursprungliga tydligen pärlgrå målningen har varit det enda spåret av tiden. Och även det har utplånats genom i senare tid gjord övermålning i kinesiserande stil. Urtavlan är signerad på ett bågformigt bälte inom sifferringen: *Friedrich Sonn N° 25*. I Ystad verkade också en annan i Kulturens ursamling representerad urmakare, *David Ottergren*. Han omtalas i magistratsberättelserna 1816—30 som urmakare och 1821—26 jämväl som kardmakare. I magistratsberättelserna från 1840—46 förekommer han endast som urmakare. Bordspendylen bild 96 är signerad av honom och kan dateras till 1830-talet.

En annan skånestads, *Kristanstad*, urmakeri är representerat genom *Joh. Petter Holms* år 1814 grundade urfabrik. Därifrån härrör väggklockan bild 42, signerad: *J. P. Holm / Christiansta*. Fodralet av trä är rikt skuret med blommor och blader och har som toppkrön en fläktörn, allt helt förgyllt. Den tillhör i tiden 1800-talets förra hälft, närmare bestämt 1830-talet. Ett väckarur av mässing i form av en rund dosa på tre små fötter och med vitmaljerad urtavla i vertikalläge är signerad: *Sw: L: Runemark / Christianstad*, bild 97. Han hette Sven Lorentz Runemark och var verksam under 1800-talets förra hälft. Ett brunmålat golvur, som nu står i V. Vrams prästgård på Kulturen, är signerat: *Canutus Kinberg* på en cirkelplatta av tenn, som kröner den likaledes i tenn utförda fyrkantiga urtavlan i det rakt uppbyggda fodralet, är sannolikt från *Simrishamn*. Sidenbladsh omtalar en urmakare Knut Kinberg i denna stad och anger ett golvur, signerat *Kinbergh / Cimbrishamn* och daterat 1750. Museets klocka är inköpt från Axel Kruses i Broby samlingar. Det torde vara högst sannolikt, att de båda

mästarna är identiska, då ingenting i utseendet på Kulturens golvklocka motsäger en datering till 1700-talets mitt.

I Lund verkade under 1800-talets förra hälft ett par urmakare vid namn *Carl Johan Tysell* och *J. Holmberg*, den förre omtalad i stadens magistratsberättelser under 1820-talets förra hälft — han dog 1865 — och den senare nämnes i Hallberättelserna 1845—46. Den förre är inte företrädd i Kulturen med något ur, men vid en auktion på Ellinge slott (Skåne) försålde 1950 ett golvur i sengustaviansk stil, helt vitmålat, och på den vitemaljerade urtavlan stod signaturen: *Carl Joh: Tysäll / Lund. Från honom samt Carl Lidén*, en annan urmakare i Lund (f. 1816, d. 1888), finns i samlingarna ett par boettadresslappar, bild 98. Av Holmberg står i receptionen i Lunds Universitetsbibliotek ett golvur med fodral i nygotisk stil, målat i pärlgrått, som på den runda urtavlan har signaturen: *J. Holmberg / Lund*. Av denne har Kulturen ett ur med »janusansikte» i storlek som ett bra stort golvurshuvud med enkel förgylld vulstinramning, stående på en kort, fyrkantig fotställning. Av fotställningens utseende framgår, att denna varit insatt i något skyddande hölje och klockan varit så placerad, att den kunnat ses från två håll, tydligen i en öppning i väggen mellan två rum. Den har mästarens signatur i svart på den vitmålade urtavlan.

Stadsurmakarieriet i Halland och Bohuslän är företrätt i Kulturen av urmakaren *Bryngel (Brynolf) Lindqvist* (1766—1804) i *Laholm*, som är mästare till det på bild 122 återgivna skeppsuret, och av *Adolf Beckman*, omnämnd på 1790-talet, i *Göteborg* med ett herrfickur i silver.

På golvur i *Blekinge*, särskilt dess västra delar, stöter man ibland på namnet *Ekegren* och allmogen kallade dessa ur »Ekegrenare». De emanerade från urmakaren *Nils Ekegren* i *Karlshamn* (f. 1754, d. 1826). Han utövade sitt yrke här under 1700-talets slut och 1800-talets förra del. Hans signatur på den vitmålade, av plåt utförda urtavlan brukar vara: *Nils Ekegren / Carlshamn*. Fodralen är i allmänhet enkla, av allmogekaraktär eller någon gång mera borgerligt betonade, givetvis beroende på köparens eller beställarens sociala ställning. Den från 1800-talets början i samma stad verksamme *Simon Eke-*

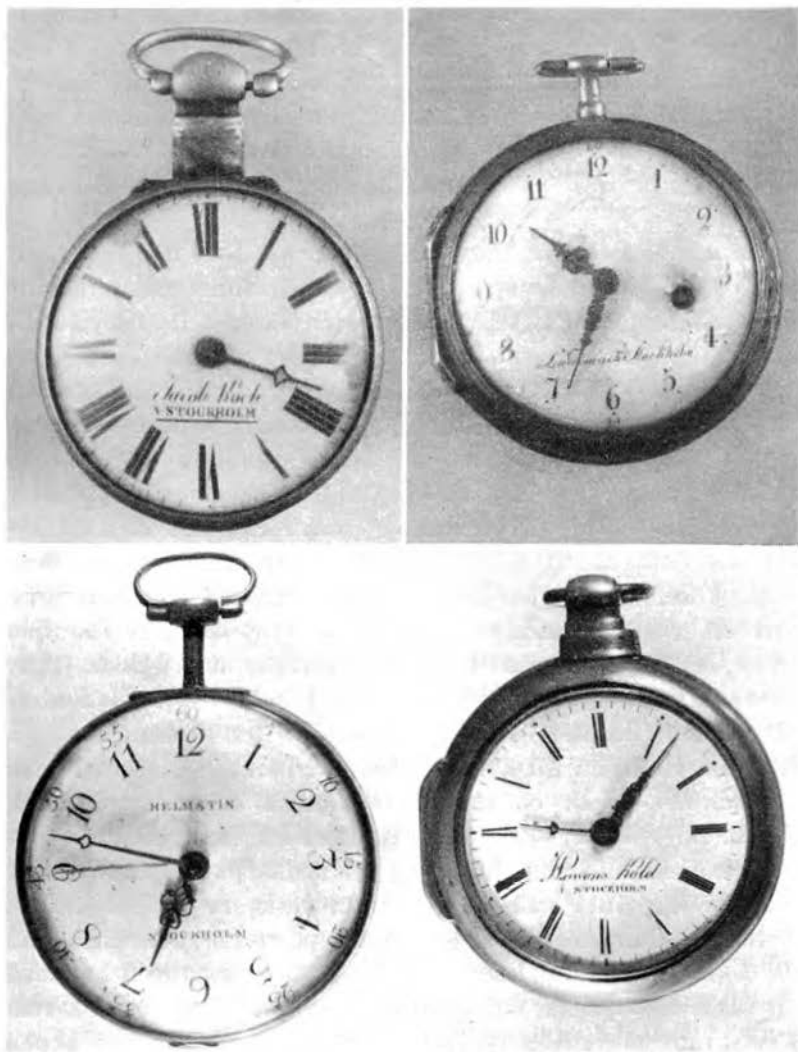

Bild 90—93. Fickur sign. *Jacob Koch, Petter Lundmarck, Helmstin och Howens Kold*, de båda senare med falsk ursprungsbeteckning, 1700-talets senare hälft, alla i Stockholm. KM: 19.527, 8.304, 15.521 o. 42.091.

gren är sannolikt en son till den förre. Nils Ekegren var smålänning till börden och det är därför möjligt, att ett par i *Växjö* och *Kalmar* arbetande Ekegrenar också är söner till honom. En sonson, *Henrik Ekegren*, blev en framstående urmakare i Genève och dog där under 1800-talets senare del. Något signerat verk av dessa Ekegrenar finns ännu inte i Kulturens samlingar.

Ett urmakarenamn från 1700-talets slut, som hör ihop med *Växjö*, är *Daniel Ljungstedts*. Av denne finns några golvur bevarade. Ett sådant står på Byvärma säteri i Pjätteryd men skall enligt traditionen en gång ha tillhört Älg hullts kyrka. Det har ett i huvudsak rokokobetonat fodral, men huvan har fått en utformning i gustaviansk stil med en antikiserande lockurna på krönet och knoppar i huvens hörn. Ett annat av honom med raklinjig kropp skall en gång ha stått i Väckelsångs kyrka söder om *Växjö*. En *Samuel Ljungstedt*, som förmodats vara en son till växjöurmakaren, samarbetade med urmakaren Claes Berg i Stockholm. Möjligen är det denne senare Ljungstedt, som återfinnes som urmakare i Örebro på 1790-talet. Av familjen Ljungstedt finns inga ur i museets samlingar, men i dessa ingår däremot ett fickur av *Nils Widgren* (1772—1826). Han hade startat en urfabrik i *Växjö*, som han 1817 fick Kommerskollegii tillstånd att flytta till Kristianstad, där han sedan fortsatte sin verksamhet. Från en annan småländsk urmakareverkstad, *Johan Barkmans* i *Jönköping*, kommer ett annat fickur i museets kollektion. Denne hade fått privilegier på urmakerirörelse i *Jönköping* 1811 och drev här sin verkstad åtminstone till 1840-talets början. Vårt ur är signerat på verket: *Joh: Barkman* N° 3. Den försilvrade boettens baksida har graverad dekor med en bladranka ytterst och i fältet en uniformerad ryttare, som i firsprång sätter över ett fält och under hästen ser man benen av en tydligen nedsablade man, som böjer knäna över en stock, bild 99.

För representationen i Kulturen av urmakeriet i *Norrköping* står till att börja med *Erik Wellenius*, *Wallenius* och *Carl Adam Ruth*, bild 100 och 101. Den sistnämnde var född 1770 och dog 1819 samt hade 1795 fått privilegium på att utöva urmakeri-

Bild 94. Fickur av guld,
sign. A. Bourdillon, Stock-
holm, 1763. Jfr bild 70.
KM: 33.034.

verksamhet i denna stad. Hans i Kulturen förvarade fickur är en enkel silverklocka, i boetten, utförd av Olof Strömvall i Norrköping, daterad 1795. På den vitemaljerade urtavlan läser man signaturen: *Ruth / Norrköping*, och på verket: *Carl Adam Ruth / Norrköping, N° 7*. Erik Wellenius var född 1731 och dog 1802. Han hade 1772 fått privilegium på en fodralverkstad och 1774 tillstånd av Kommerskollegium att upprätta en urmakarverkstad i Norrköping. Han kallas konstgjutare och urfabrikör. Det ur museet äger av honom är signerat: *Er: Wellenius / Norrköping*. Boetten i silver är utförd av den ovannämnde Olof Strömvall 1790. Verket är märkt: *Eric Wellenius (Norrköping) N° 358*. Av hans hand finns en hel del fickur bevarade, ibland med rubinknäppe på boetten. Kulturens Wallenius-ur har både på urtavlan och verket signaturen: *Walléniüs / Norrköping*. Det är ett enkelt ur med boett av silver, vars stämplars visar, att den är gjord i London. Hos Sidenbladh återfinnes ej detta namn på någon urnakare i Norrköping. På grund av det egenomligt stavade namnet torde man kunna misstänka, att här

föreligger samma falsarium som beträffande de med *E. Wallerius* signerade fickuren. I Kulturens ursamling ingår 1 verk med urtavla och 5 hela fickur av silver eller försilvråd metall, till formen tunga och klumpiga, bild 102, alla med signaturen: *E. Wallerius / Norrköping* på den vitemaljerade urtavlan. På verken återfinner man samma namn jämte »i Norrköping», »i Norrköping» eller »i Norrcöping». Ibland uppträder namnet under formen »Walleruis». Där silverboetter förekommer, har dessa alltid engelska silverstämplar. Man har också funnit ett Wallerius-ur med tillverkningsorten angiven som »Gothenburg». Omständigheterna tyder onekligen på att det måste vara en förfalskad signatur och att fickuren sannolikt är av engelskt fabrikat. Man har antagit, att såväl Wallenius som Wallerius skulle vara en förfalskning av namnet Wellenius. Måhända kan man länka sig, att denne Wallenius-Wallerius varit en kringresande urhandlande, som under någon kort tid haft sin förlagsort i Norrköping och därför angivit denna stad som proveniens för sina ur. Naturligtvis ville en sådan handlande helst ha svenska ur i sitt lager och för en grossist, som hade förbindelser med utländska fabriker, bör det ju ha varit lätt nog att hos dessa beställa ett lager signerat med svenskt namn och svensk ursprungsart. Att kontrollera dylika falsarier var vid denna tid, 1800-talets förra hälft, ännu ganska svårt. Andra liknande fall både här i Sverige och t. ex. i England har visat vilka svårigheter, som är förbundna med dylika kontrollåtgärder, när det gäller ur med falsk beteckning. En känd engelsk sådan falsariemakare var *Isaac Tobias* (1805—29) i Liverpool. Med sina kraftiga timsiffror på urtavlan erinrar dessa Wallerius-ur mycket om den engelske urmakaren *John Wards* fickur, bild 103, från 1800-talets förra hälft, de s. k. wardarna. Wallerius-uren påträffas ofta både i museala och privata samlingar samt i antikhandeln.

Ett par mycket kända namn i svensk urmakarhistoria är *Christoffer Polhem* och *Stjärnsund*. Polhem var ett internationellt frejdat mekaniskt geni. Under åren 1694—96 gjorde han en studieresa för att förkovra sin insikt i bl. a. mekaniska ting till Tyskland, Holland, Frankrike och England. Vid hemkom-

Bild 95. Golvur sign. *Friedrich Sonn, Ystad, 1750-talet*. På den runda tennringen i urtavlans krön angivas de psalmer, som klockverket spelar vid hel-, halv- och kvartstimmar. Ursprungligen gråmålad, den nuvarande bemålningen från 1800-talets slut. KM: 47.498.

sten inköpte han tillsammans med sedermera presidenten frih. *Gabriel Stjerncrona* Sunds egendom i Husby socken i Dalarna, som därefter döptes till Stjärnsund och blev platsen för Stjärnsunds bruk, grundat på privilegier från Bergskollegium av den 29 maj 1700. Polhem tog hand om den praktiska ledningen med verkstädernas anläggning och drift, som bl. a. omfattade förädling av järn, koppar och mässing. Den anläggning, som

här närmast intresserar oss, är den för ertillverkning, där man naturligtvis också förfärdigade de olika detaljerna. Polhem konstruerade själv en skärmaskin, driven med vattenkraft, där man skar såväl hjul som drivor. Tillverkningen av ur torde ha börjat omkr. 1700. Urtavlornas utformning och dekor grundade sig helt på de engelska. De tidigaste, under *And. Polhems* (brorson till Chr. Polhem) tid 1736—60, är fyrkantiga. Först på 1740-talet skall den med halvrund överdel ha kommit till. 1761 omnämnes första gången de vitlackerade runda urtavlor. Från 1764 skiljer man i brukets räkenskapsböcker på 4-kantiga, halvrunda och andra (runda) urtavlor. Till skillnad från de äldre engelskimiterade urtavlor talas efter 1761 om »vita laquerade urtavlor, efter nya smaken», d. v. s. rokokon. Fabriken signatur på de äldre urtavlor återfinnes i cirkelfältet eller nedtill på sifferkransen. På urtavlor med halvrunt krön förekommer på den runda, konvexa plattan i krönet inskriften »Fugit ireparabile Tempus» (Tiden flyr obönhörligt) eller »Sic volvitur Ætas» (Så flyter tiden undan). Fodralen till golvuren utfördes aldrig på Stjärnsund utan beställdes av köparen själv hos särskilda fodralmakare i Stockholm eller annorstädes. Dessa har givetvis i sin utformning och dekor följt rådande tidsstilar. De tidigare stjärnsundsuren finner man därför i raka foder efter engelskt mönster av furu, senare med valnötspanér eller målade i lackrött eller mörkblått med kinesiserande dekor. De rokokoformade urfodralen är i sina praktfullaste exemplar rikt snidade och förgyllda och på en crèmefärgad, grön eller mörk fond bemålade med rutverk i guld samt blommor, landskap och herdescener i färger. På samma sätt har de följande stilperioderna satt sin prägel på de under dem tillverkade fodralen. Mot 1700-talets slut sackade ertillverkningen av och arbetarna flyttade ut i bygderna och fortsatte på egen hand ertillverkningen. Omkr. 1900 återupptogs den och 1942 startade urgrossistfirman *J. P. Brandt AB.*, Stockholm, egen fabriktionsavdelning, kallad *Urfabriken Union-Stjärnsund*, som 1947 flyttade fabriken till Hedemora, där den nu arbetar.

Ute på småländska landsbygden, närmare bestämt på *Oby*

säteri i Blådinge socken i Kronobergs län, anlade frih. *Karl Gustaf Cronhjort* (1694—1777) en urfabrik, som han den 6 aug. 1741 fick Kommerskollegii privilegium på. Cronhjort hade 1738 inköpt Oby gård och bosatt sig där. Han var en man med starka mekaniska intressen, driftig, energisk och kunnig. I samband med sin ansökan rörande urfabriken hade han inför Kommerskollegium uppvisat ett av honom förfärdigat spelur »av sådan sort som ännu ej någon här i riket presterat». 1744 var hans fabrik igång. Redan i slutet av 1740-talet blev Cronhjort utnämnd till överste för garnisonsregementet i Stralsund och sålde Oby och fabriken nedlades troligen samtidigt. Av produktionen där är tills dato endast ett ur känt (nu i Nordiska museet), ett konsolur av den vid denna tid vanliga engelska typen. Fodralet är av trä med lackmålade dekor à la chinoise, profilerat krön med bärbygel samt glas i fasaden och på sidorna. Urtavlan av mässing har ett krön med vegetabla ornament och figurer med en oval sköld med en springande hjort, ett motiv hämtat ur familjen Cronhjorts vapensköld. Det är på urtavlan signerat: *Af Oby manufabrique I Cronobergs län.* »Enligt traditionen skulle Cronhjort ha kommit att syssla med urmakeri, då han av någon anledning råkat i onåd och förvisats till sin gård», berättar Sidenbladh.

1887 anlades *Halda fickursfabrik* i Svängsta (Blekinge). Från denna har Kulturen ett fickur i guld, bild 104, i boettens guldstämplar daterat 1899. Det har tillhört godsägare Gottfrid Warholm på Tuna vid Lund och har hans graverade ägarenogram på boettens baksida.

Av dessa fabriker blev den i Stjärnsund av stor betydelse utom för sin egen skull även såsom upphov till en hemindustri i urmakeri, som spred sig inom vissa områden i *Dalarna* och *Värmland*. De ordinarie inkomstkällorna, lantbruk och boskapsskötsel, gav ej invånarna i dessa magra trakter tillräcklig utkomst. De började göra vävskedar, laggkärl, snickeriarbeten, mässingskammor, hals- och armband samt klockkedjor i hårarbete och idka urmakeri. Dalmasarna har alltid varit ett energiskt släkte och svenskarna har alltid varit kända för sin tekniska begåvning, varför det aldrig vållat dessa hemurnmakare

Bild 96. Bordspendyl, sign. David Ottergren, Ystad, 1830-talet, av mörkpolerad björk med spegelfond i underredet. KM: om.

några större svårigheter att sätta sig in i de rent tekniska förhållandena och tillvägagångssätten i detta yrke.

De tidigaste dalaurnmakarna från 1700-talets slut hade i flera fall varit anställda vid Stjärnsund, men när denna fabrik vid samma tid på grund av bristande ledning och klen ekonomi började mattas av i sin verksamhet, satte de igång sin egen urtillverkning. I en femårsberättelse från 1822 från Konungens befallningshavande i Kopparbergs län läser man: »En särdeles förståndigt anordnad större tillverkning av väggur sysselsätter och jämte jordbruket försörjer många eller de flesta hushållen, till ett antal av omkring 70, uthi Östnors och Öna byar av Mora socken. Med noggranna maskiner utskäras mässingsskivor till hjul för dessa ur, som, då de äro med behörig omsorg förfärdigade, gå säkert. Tavlorna av järnbleck hämtas från något manufakturverk, men målas, ritas med välformade siffror samt fernissas av flickor, som endast med detta arbete sysselsättas. Urmakarna själva förspilla icke sin tid med att uppsöka långväga avsättningsställen, utan sälja för skäligt pris eller anförtro

Bild 97. Väckerur av mäs-
sing, sign. Sw: L: Rune-
mark, Christianstad, 1800-
talets förra hälft.
KM: 11.397.

Bild 98. Boettadresslapp
från urmakaren *Carl Li-
den i Lund*, f. 1816, d.
1888. KM: 22.253.

sin tillverkning åt andra sockenbor, som under färder och ut-
vandringar nedåt landet föryttra dem.» Med en väl organiserad
arbetsfördelning kunde man vid 1800-talets början nå upp ända
till tusen ur om året enbart i Mora-trakten. Genom vandrande

»masar» spreds dessa klockor över hela landet. Denna Dalarnas urmakarhemslöjd höll sig genom större delen av 1800-talet, tills de billiga tyska och amerikanska klockorna kom i marknaden och trängde ut dess alster. Förlagsmännens vinstbegär hade också gjort sitt till att göra yrket mindre lönsamt, varför det yngre släktet efter de gamla dalaurnmakarna sökte sig över till industrien eller annat arbete. Tidigare hade hemurmakeriet ofta gått från generation till generation.

En bland de tidigare, som signerat sådana moraklockor, hette *Krång Anders Andersson* (f. 1727) och hade troligen tillhört arbetsstaben vid Stjärnsund. Bland andra namn på dessa klockor finner man t. ex. *Finn Anders Andersson* med signaturen *Finaas* (f. 1753), *Hins Anders* (1829—1907), *Jakob Anders Persson* i Selja (1823—1908) m. fl. En vanlig signatur på dessa dalaklockor är »A. A. S. / Mora», — någon gång »*And. And. Son / Mora*», som på ett golvur i allmogefoder i Kulturen — har väl ursprungligen haft en personlig bakgrund men med tiden blivit en ren dekoration på urtavlan. Antalet ur med denna signatur är alltför stort för att ha en mästare enbart som ursprung. Kulturen äger ett litet väggur med den korta dekorativa signaturen, bild 105. Fodraren, som måste ha beställts av köparna själva, då urmakarna ej gjorde sådana, har både högre stånds- och allmogekaraktär.

I *Värmland* och *Jämtland* förekom under 1700- och 1800-talen på samma sätt som i Dalarna ett hemurmakeri, mer eller mindre direkt inspirerat från Stjärnsund. En av de sista värmäländska urmakarna av detta slag var *Nils Andersson* i Granstorp (1821—1917). En del av hans klockor har proveniensbeteckningen Långjohanstorp eller Säljön beroende på hans förändrade bostadsplatser. Till utstyrseln är tavlorna enbart vita med svarta timsiffror och signatur, avsedda för vägg- och golvur. För Jämtlands vidkommande var det särskilt i Bergs socken denna hemslöjd blomstrade. Den mest kände av urmakarna här är *Sven Hansson* i Mo, född i början av 1700-talet. De kallas vanligen »Sven Hans-klockor». Siffror och ornament är av bly eller tenn och kartuschen i urtavlans krön brukar ha inskriften: »*Tiden går bort och kommer aldrig mer igen*». Av en väster-

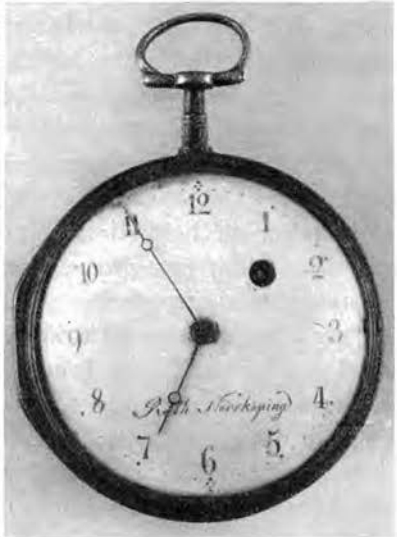
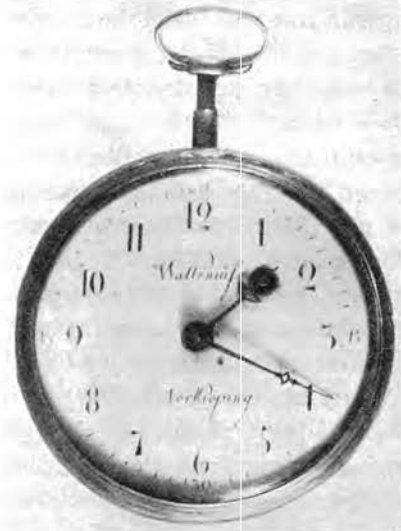
bottnisk hemurmakare finns också ett ur bevarat, inmonterat i ett skrivskåp med snedklaff, utfört av snickaren And. Nilsson i Granbergsträsk. Det är ett samarbete mellan möbelsnickaren och urmakaren erinrande om det, som ägde rum mellan den tyske i Frankrike verksamme ebenisten Roentgen och urmakaren Kintzing under 1700-talets senare hälft. Uret sitter i skåpets krön med snidad relief av palmkvistar på sidorna. Det är helt enkelt och loden med sina linor faller ned i ett mellanparti i skåpets ovandel. I *Dalsland* är ännu en sådan självlärd urmakare i verksamhet, *Gunnar Karlén* i Espenäs. Hans produkter har sitt största intresse ur konsteknisk synpunkt, medan de yttre estetiska värdena är av mindre betydelse. Som ren hobby och för att tillfredsställa sina starka mekaniska intressen har *Carl Olsson* i Härstad, Tunhems socken i *Västergötland*, under senare år roat sig med att göra klockor för eget bruk. Ett av dem är ett astronomiskt ur. Han har också själv utfört fodralen till dessa väggklockor, i storlek ungefär som de tyska klockorna omkring sekelskiftet med vinkelkrön och polygon glasruta på fasaddörren, varigenom pendeln syns. Av konstnärliga prydnader finns f. ö. ingenting.

Om *östgötska* bygdeurmakare erinrar ett golvur i Kulturens samlingar. Det har rakt foder och ett par kolonnetter som flankdekor, är helt vitmålat och med förgyllda lister och omramning kring urtavlan, en enkel empireform. Den vitmålade urtavlan är signerad: *Per Månsson / Grydt*, bild 106. Klockan är inköpt på auktion på de Wahlströmska samlingarna i Nässjö 1924, varför det Grydt, som står på urtavlan, troligen är Grydt i Hammarkinds härad i Östergötland. Annars finns Gryt som ortsnamn både i Skåne, Närke och Södermanland.

I det magra *Småland* med sin fattiga men energiska befolkning har funnits flera centra ute i landsorten, där invånarna förmerat sina inkomster med att göra klockor. Förutsättningarna fanns i rikligt mått. Här fanns gott om trä och myrmalm i sjöarna. Koppar och tenn var inte oätkomligt. Här fanns fatigdom och energi. »Det förra brukar alltid skapa idérikedom och den senare kan förverkliga idéerna», säger någon. En av de mest kända huvudorterna är *Gnosjö*-trakten i Västbo härad.

Bild 99—101. Fickur av silver, det övre med graverad boett, sign. *Joh. Barkman, Jönköping*, 1800-talets förra hälft, de undre av *Wallenius, Norrköping*, falsk ursprungsbeteckning, och *Carl Adam Ruth, Norrköping*, 1700-talets slut. KM: 19.525, 20.498 o. 28.487.

Här dyker i detta sammanhang upp ett på annat område känt namn, *Sven Nilsson Morin* (1747—1813), bekant som framstående snidare av predikstolar och andra kyrkliga inventarier (Se Kulturens årsbok 1948, sid. 11). Man vet, att gnosjölockor

Bild 102—104. Fickur av försilvrad metall, sign. *Wallerius, Norrköping*, falsk ursprungsbeteckning, 1700-talets slut. — Fickur av silver, sign. *John Ward, London*, 1700-talets slut. — Fickur av guld, sign. *Halda* (Halda urfabrik, Blekinge), 1899.
KM: 42.088, 42,026 o. 36.296.

tillverkades redan på 1780-talet och i Gnosjö kyrka står ett golvur, vars urverk av trä och fodral båda tillskrivas Morin. Fodret har den för rokokon typiska formen med svängda, bukiga linjer, målat i vitt, dekoren med blad, guirlander och

urna på krönet förgyllda. Detta urmakeri upptogs av Morins halvbror *Jon Nilsson* (1782—1840), som dock gjorde sina urverk i metall. Till en av hans klockor, ett golvur i rokoko, skall Morin ha utfört fodralet med snidad dekor på framsidan och krönet. Det befinner sig alltjämt i släktens ägo. En son till Jon Nilsson, *Nils Jonson* (1819—1903), som tog sig namnet *Hyltén* efter födelseorten fortsatte verksamheten. Ett golvur av hans hand tillhör alltjämt släkten. Här har dock fodralet i rokoko väsentligt enklare utstyrelse i prydnadsväg med halvcirkelrunda vulster omkring pendelglaset och urtavlan med nedskurna vertikala skåror. En tredje klockmakare av denna familj blev Nils Hylténs son, *Leonard Hyltén* (1859—1945). Han skall ha varit en stor matematisk begåvning och i sin ungdom arbetat tillsammans med L. M. Ericsson men plottrat bort sig på opraktiska uppgifter. Han slog sig med tiden ned i sin hemtrakt och sysslade med klockmakeri. Av honom finns ett bordsur bevarat, till vilket han gjort ett fodral i trä med till överlastning rikt snidad dekor med ett fantastiskt gytter av ek- och vinblad, frukter, guirlander, negergossar och där t. o. m. Vanadis-Nordenskjöld kommit med på ett hörn. Med denne Leonard Hyltén slutade klockmakeriet i familjen.

Även på andra orter i Småland har bygdeurmakeriet florerat. Från Reftele omtalas sålunda en *Fogelberg, Johannes Andersson* och bonden *Carl Nilsson* under 1700-talets slut och 1800-talets början. Deras namn nämns i samband med ett golvur i Reftele kyrka. Från Ekhult i Hjelmserys socken omtalas en annan självlärd urmakare, *And. Pettersson*, verksam i slutet av 1700-talet. Ett av honom utfört ur är ännu bevarat fast i något defekt skick, men det visar alltjämt tiden. Det är ett verkligt konstur, som på sina fyra urtavlor visar sekunder, minuter, timmar, veckodagar, datum, månader, månens facer, solens ställning och årets lopp. De tolv snidade apostlfigurerna, som vid 12-slaget kom ut genom en dörr och ställde upp sig på en platta och bugade mot varandra, är emellertid försvunna. Ett golvur, bild 107, från Villstad, Västbo härad, ingår i Kulturens klockbestånd. Det har tillhört intendenten Karlins syster, fru Goda Hyllander, som troligen ärvt det efter sin morfar, prost

Nilsson i Vittaryd, vars prästerliga verksamhet en tid var förlagd till dessa bygder. Med sitt rokokofodral med ljusst vitgrön målning, gulmålade lister, gulmålade skuren lockurna på krönet och i blåmålning imiterad rund pendelruta med gulmålade pärlstavsomramning på kroppens dörr erinrar det inte så litet om Sven Nilsson Morins golvur i Gnosjö kyrka. Urtavlan är av vitmålade plåt och signerad i svart: P M S i frakturstil. På pendelns mässingsplatta är en graverad ros och årtalet 1832, sannolikt det år, då verket är utfört och insatt i det tidigare fodralet. På pendeln är vidare graverat de tänkvärda orden: *Nöid med mig / Sielf mild emot andra / niuter Lugn och Frid, söker / Rätt använda min Tid*. Signaturens frakturstil ger en typ av bokstäver, som mera erinrar om 1800-talet och stärker antagandet, att pendelns årtal 1832 är verkets tillverkningsår. Fodralet tillhör 1700-talet, dess senaste årtionden, och har alltså tidigare inneslutit ett annat verk.

Ett annat av muscets golvur är enligt förvärvsloggaren proveniensangivet till *Ryd, Småland*, nu placerat i Allmogehallens Mäsingestuga. Det har ett rakt, blågrönmålat fodral av trä med urtavla av samma material, sifferkrans, hörnprydnader och krönplatta är av tenn. På denna platta är uret signerat: *Måns Damgren N° 113*. Om denne meddelar Sidenbladh: »Urmakare, verksam vid 1700-talets slut (?)». I detta fallet är fodralet daterat 1788. Kulturens exemplar är daterat 1849, ett årtal som givetvis kan stå i samband med en ommålning av fodralet vid denna tid, om det inte ersatt ett äldre och förnött, bild 108.

En annan relik av gammalt småländskt bygdeurmakeri är ett verk med urtavla och konsol, som ursprungligen varit inmonterat i ett golvur och nu hänger i Kulturens soldattorp från Urshult. Den fyrkantiga, vitmålade urtavlan har ett rundat krön, dekorerat med en ros i färger. Inom ringen med de kraftiga svarta siffrorna står: *Elin Roli. Wäckelsång*, bild 111.

Att präster på lediga stunder sysslar med klockmakeri är känt. Från närvarande tid är för Smålands vidkommande kyrkoherde *K. L. Lundin* i Linneryd, nu bosatt i Nottebäck, ett känt namn i urmakarvärlden. Han är en framstående teknisk begåvning, som inte bara gjort vanliga klockor utan också

kalenderur och andra finesser. Till formen är det golvur med raka eller rokokoformade fodral, de senare med rikt förgylld och målad dekor, för vilkas utförande han närmast använt sig av »snickare, som kan slöjda på gammalmodigt sätt».

Från *Halland* stammar ett par verk till golvklockor med den vanliga fyrkantiga och segmentkrönta urtavlan. I ena fallet är den av svartmålat järn med sifferring och den runda plattan i segmentkrönet av tenn — annan utstyrsel saknas nu, men hörndekorationer har funnits — i andra fallet av trä med skuren sifferring liksom blommor och blad samt hörnfyllnader och i segmentkrönet en konvex, rund sköld med våglinjig omramning, flankerad av blad. Spår av bemålning finns alltjämt kvar. I tiden bör den kunna placeras till 1700-talets slut eller 1800-talets början, bild 115—116.

Även *Skåne* kan uppvisa en rad sådana bygdeurmakare, av vilka en del är representerade i Kulturens samlingar, i allmänhet golvur av allmogekaraktär med rikt skuren och målad dekor. Men även enbara urverk i trä eller metall, med sina tavlor, vilka förlorat sitt foder, tillhör denna grupp i museet. De kan dateras till 1700-talets senare och 1800-talets förra hälft och mitt. De i museets samlingar i detta fall förekommande signaturerna tillhöra samtliga okända mästare, vars verksamhetstid och -ort man endast ungefärligt kan fastställa med ledning av utseendet på verk, urtavla och foder, där sådant finns. Allmogen har ju som bekant mera sällan följt rådande tidsstilar men gärna gripit tillbaka till passande sådana samt i bästa fall blandat in något av sin egen tids stil med en äldre. I Essatorpstugan i Allmogehallen står ett sådant golvur med rakt foder, målat i grönt med sparsam blomdekor i färger med ägareinitialerna W. C. och årtalet 1861. Troligt är väl, att fodralet är något äldre och fått sitt nuvarande årtal vid en ommålning, kanske i samband med ett ägarebyte. Urtavlan är av trä med sifferkrans av trä, inom vilken fältet är vitmålat. Genombrutna hörnprydnader av bly och guldbronserade utfyller tavlans hörnfält. På dess halvcirkelformiga krön är påsatt en likaformad platta av tenn med graverade blomstänglar och signaturen: *Jöns Ljöfström / Önerup / Åhr 1789*. Ett annat golvur i Gälds-

Bild 105. Väggur av allmogekaraktär, sign. på urtavlan A. A. S., Mora (And. Andersson, Mora), en signatur som med tiden fick enbart dekorativ betydelse, 1800-talets mitt. KM: 22.926.

stugan har också den raka formen. Endast huvens sidor är rundade. Den dekorativa utstyrseln på framsidan, pärlstav, rosetter, blommor, blad och bandrosetter, är skuren i relief. Fodralet är brunmålat och polykromt på de snidade detaljerna och ägareinitialerna O A S / E A D. Den runda urtavlan är av trä, vitmålad, med svarta siffror inom en terrakottafärgad dubbelcirkel. I den inre cirkelns nedre del står urmakarens signatur: C T, i svart. Vem han är, är obekant, bild 109.

Ett golvur, som kom i Kulturens ägo vid köpet av Östarp 1923 och tillhört denna gårds tidigare ägare, visar bild 110. Fodralet har tydlig allmogekaraktär och är ur stilsynpunkt närmast sengustavianskt med sina raka former och refflade dörrfält. Den runda huvan visar en reminiscens av rokokon. Urtavlan är signerad: *J: Grundin*, »verksam troligen i början av 1800-talet», meddelar Sidenbladh, vilket ju i detta fall också kan passa in med stilen på fodralet.

En annan skånsk nu okänd urmakare är *Pehr Höijer*, som signerat en urtavla med verk av trä till ett golvur, bild 112,

som jämte signaturen har tillverkningsnumret 47. Här är urtavlan svartmålad, som händer ibland, och sifferkransen, den runda plattan med signaturen i det halvrunda krönet på den fyrkantiga tavlan och de genombrutna hörnprydnaderna är av tenn, imitation som alltid av de hörnprydnader i förgylld mässing, som uppträder på de tidigare högreståndsgolvuren. *Åke lasso* / *E (1) jaröd* lyder signaturen på en annan sådan urtavla, som museet 1884 inköpt från Frenninge, Färs hd, Skåne, bild 113. Tavlan tillhör den fyrkantiga typen med segmentformat krön och är av järn och guldbronserad för att imitera mässing. Av tenn är sifferringen, signaturplattan i krönet och de genombrutna hörndekorationerna. Lika okänd för oss är den tremulantgraverade signaturen *P S S*, som man läser på den runda tennplatta, vilken applicerats i det halvrunda krönet på en fyrkantig, guldbronserad urtavla av trä. Pehr Svensson kan man ju gissa på att han hetat. Men vem var han? Sifferringen och tavlans alla genombrutna beslag är av tenn, de senare silverbronserade. En fyrkantig, guldbronserad urtavla av järn med segmentformat krön är märkt: *E A Q N° 533* på den runda plattan av tenn i krönet. Sifferkransen är av samma metall, men de genombrutna hörnprydnaderna, av vilka nu de flesta saknas, är av bly. Den graverade, till sin art urvattnade lagerbladskransen omkring signaturplattan ger oss en fingervisning vid dateringen, som bör sättas till omkring 1800 eller samma århundrades början. En liknande fast väsentligt bättre graverad lagerbladsdekor finns på motsvarande platta på en urtavla av trä med svaga spår av guldbronsering, där på nedre kanten av sifferkransen står: *P N S* och avgränsat därifrån med en liten bladranka: *30*, tillverkningsnumret, bild 114. De genombrutna hörnprydnaderna är av bly. Denna har i förvärvsliggaren proveniensbeteckningen: *Torna hd, Skåne*. Flera av dessa från skånska landsbygden till museet förvärvade golvurstavlor med sina verk av järn eller trä är enbart målade i vitt, grå- eller brunaktig ton, alltid med svarta siffror, under det att hörn- och krönprydnaderna kan vara utförda i rött, svart eller stundom flera färger, i allmänhet från tiden 1700-talets mitt—1800-talets mitt, bild 117.

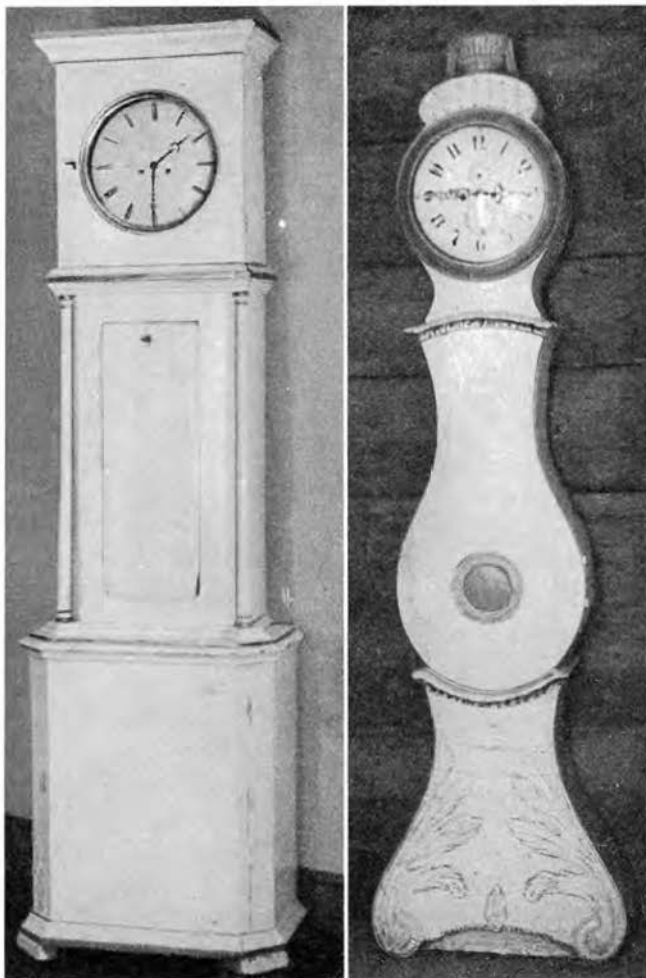

Bild 106. Golvklocka, sign. *Per Månsson, Grydt*, trol. Gryt i Hammarkinds hd. Ög., 1800-talets förra hälft. KM: 30327.
 Bild 107. Golvklocka, möjligen av *Sven Nilsson Morin, Gnosjö*, 1700-talets slut, verket senare. KM: 24494.

I *Tryde* (Ingelstads hd, Skåne) verkade under 1900-talets förra del en gammal bygdeurmakare vid namn *Joh. Månsson*. I sitt testamente hade han förordnat, att hans verkstadsutrust-

Bild 108. Golvur, verket sign. *Måns Damgren N:o 113, Ryd, Småland*, 1700-talets slut. Fodralet dat. 1849, möjl. om-daterat vid en restaurering. KM: 16.921.

Bild 109. Golvur (allmoge-) i polykromt målat fodral, ur-tavlan sign. *C. T.*, okänd urmakare, Skåne, 1800-talet. KM: om.

Bild 110. Golvur (allmoge-) i polykromt målat fodral, urverket sign.: *J: Grundin*, verksam troligen i början av 1800-talet. I Östarps Gammalgård. KM: 28.925.

ning skulle överlämnas till Kulturen i Lund, i vars ägo den numera befinner sig. Utom rena verktyg och halvprodukter ingår också ett par väggklockor i polerad björk snarlika den tyska typen, som var så allmänt i bruk här under 1800-talets slut och under början av detta århundrade, bild 44.

Även i Skåne har urmakeriet som hobby en representant bland prästerskapet, nämligen kyrkoherden i Flädie *E. Ahrent*.

Till formen mera ovanligt utformade urfodral i allmogestil visar de å bild 118—119 återgivna. Det ena från *Vingåker, Södermanland*, har formen av en kvinna i svart klänning med händerna på magen, på huvudet bärande urhuven med tavla och verk och i sin kropp inneslutande lodlinor, lod och pendel. Den andra, som kommer från *V. Göinge* härad, Skåne, har en pelarformig uppbyggnad med marmorerad färg, hög sockel, svartpolerade, svarvade hörnkolonnetter och huv i form av en kvinna av en omfattning, som tyder på att förebilden inte levt efter ransoneringskort. Hon är klädd i en randmönstrad klänning med ett draperat ländskärp samt förgylld och vit dekor på hals- och ärmlinningar. Ansiktet präglas av en sträng och varnande uppsyn. I ena handen håller hon en hammare, med vilken hon slagit på en klocka (nu borta) i andra handen, då timslagen angivits. Sjelva uret, stort som ett större fickur, är inmonterat i hennes bröst och har vitemaljerad urtavla. De är båda utslag av en sprudlande folkfantasi och samtidigt av en mekanisk försökslusta.

Ett par *gökur* av allmogetillverkning, som visar, att våra svenska bygdeurmakare varit roade av att imitera schwarzwald-ururen, ingår i Kulturens ursamling. Det ena är en väggklocka i trä med fyrkantig urtavla och listomramning på dörren samt ett påbyggt krön med ett modellerat kvinnoansikte, vars näsa kan slås upp som en lucka. Vid timslagen har en gök flugit fram i denna öppning och förkunnat timmarnas gång. Även ögonen är rörliga i sidled och flyttar sig i takt med pendel- och timslagen, bild 120. Det andra har tillhört ett golvur och är likaledes av trä med en fyrkantig urtavla med ett spetsbågigt krön, allt målat i vitt med polykromt målade hörnprydnader med blommor och på krönet ett naivt framställt skogslandskap. I krönets centrum sitter den lilla lucka med dörr, genom vilken göken »kukuade» timslagen, bild 121. Det förra härstammar från *Vingåker, Södermanland*, det senare från *Örkened* i norra Skåne.

Danmark och Norge

Danskt urmakeri kan spåras ned i medeltidens senare hälft, från vilken tid det stora uret i Roskilde domkyrka leder sitt

ursprung. På Rosenborgs slott i Köpenhamn förvaras ett par konstur av mycket märkligt slag, visserligen inte danska till sitt ursprung, men vilka säkerligen som förebilder spelat en inspirerande roll för danskt urmakeri. Det ena är *Josias Habrechts* konstur med framställning av världssystemet, daterat 1572, och det andra brodern *Isaac Habrechts* astronomiska konstur, daterat 1594, båda i förgylld brons. Dessa bröder härstammade från Schaffhausen och var de, som konstruerade det andra tornuret i Strassburgs dom 1570, vilket sedan var igång i 250 år. Dansk var däremot *Steffen Brenner*, som 1553—56 utförde ett bordsur av förgylld brons till drottning Dorothea, Kristian III:s gemål, nu utställt på Rosenborg. Av samme Steffen Brenner finns också ett annat bordsur på samma slott. Ett monstransur av förgylld brons, nu på Nationalmuseet i Köpenhamn, utfört av *Jacob Schlange* i Helsingör, visar vad det danska urmakeriet var mäktigt att åstadkomma på 1640-talet. Fickur av *Jacob Nicolas Witte*, *Pierre Charlo* och *Peter Schiwe* i Köpenhamn, gjorda resp. vid 1700-talets början, 1748 och 1791 (i Nationalmuseet) visar, huru här liksom i Sverige engelska och franska påverkningar gjort sig gällande. På samma sätt med golvur, bord- och konsolur. En särskild historia för sig utgör tillverkningen av de kända bornholmeruren, som kom igång strax före mitten av 1700-talet och fortsatte till 1800-talets slut, då hård konkurrens från Schwarzwald och Amerika tvang de bornholmska urmakarna att lägga ned sin rörelse.

I Kulturen representeras det danska urmakeriet av fyra fickur, tre i silver och ett av mässing, bild 123 och 124, de två med det kända urmakarnamnet *Jürgensen* i signaturen. Det tidigaste av dem är märkt: *Larpen & Jürgensen*. Denne Jürgensen blev aldrig mästare i det 1755 bildade urmakarskrået i Köpenhamn men startade i stället den bekanta urmakerifabriken i en fastighet i Østergade, som han, tack vare ett rikt gifte, hade möjlighet att 1779 inköpa. Fabriken låg kvar här till 1864, då den försåldes. Den *Isac Larpen*, som han ingick kompanjonskap med, hade 1745 blivit mästare i smedlaget, dit urmakarna då ännu räknades. Redan 1781 upphörde emellertid detta kompanjonskap och Jürgensen övertog ensam rörelsen men signe-

Bild 111. Urverk med urtavla till golvklocka, sign. *Elin Roli*, *Wäckelsång*, Urshult, Småland, 1800-talet.

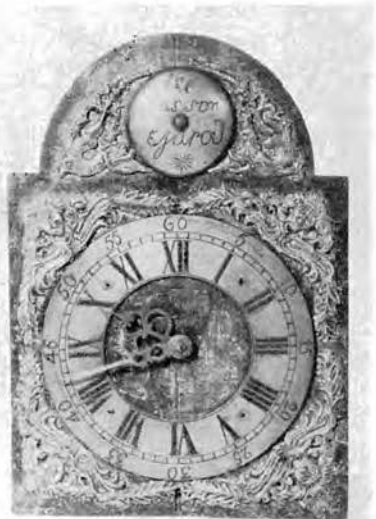
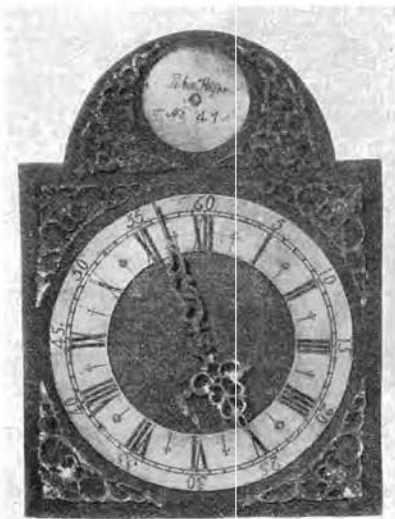

Bild 112—113. Urverk med tavlor till allmogegolvur, sign. *Pehr Höjer* och *Åke Iansson*, *E(l)jaröd*, Skåne, 1700-talets slut. KM: 9.119 o. 23.755.

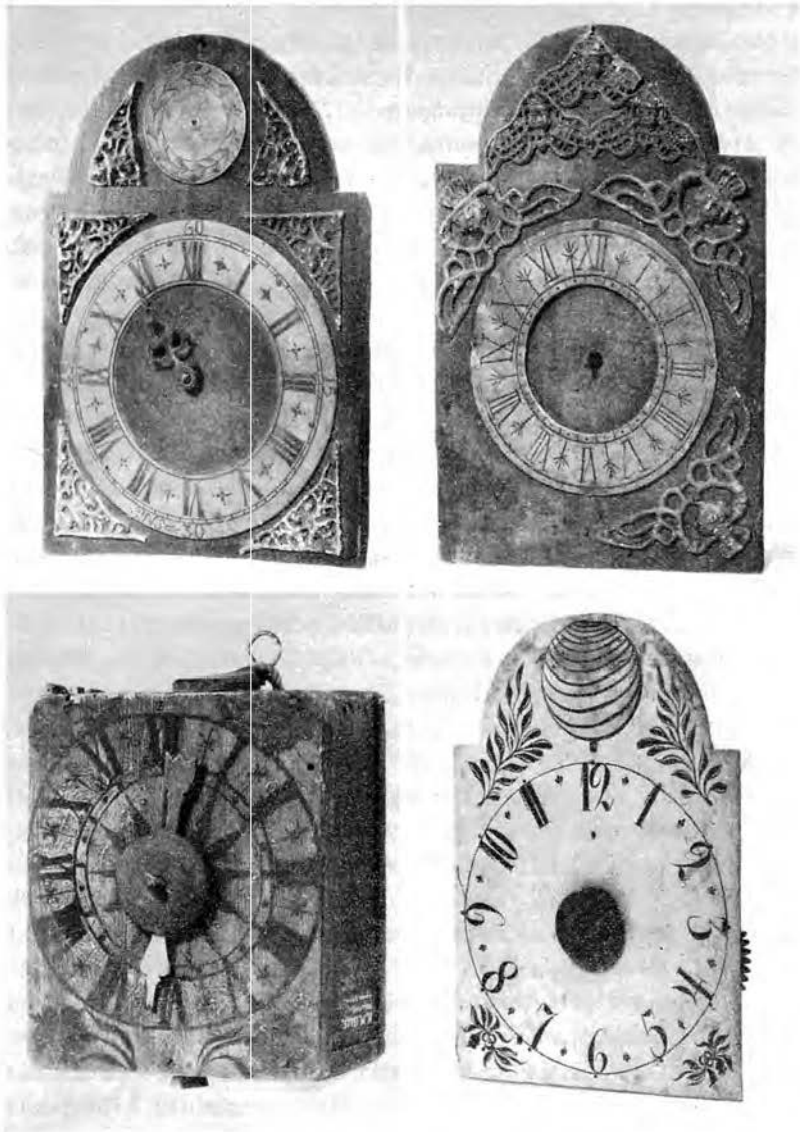

Bild 114—117. Urverk med tavlor till allmogegolvur, 114 sign. *PNS*, Skåne, de övriga osign., 115—116 från Halland, 1700-talets slut och 1800-talet.

KM: 23.090, 11.564, 15.205 o. om.

rade dock alla sina alster ända fram till 1811 med den gamla firmabeteckningen. Urtavlan bild 123 har en sifferkrans för timmar och minuter samt en för sekunder. En son till denne Jürgensen var *Urban Jürgensen* (1776—1830). Han hade fått en mycket värdad skoluppfostran och omsorgsfull utbildning i yrket både hemma hos fadern och därefter i Schweiz, Paris och London. I en självbiografi har han berättat om sitt liv och sina urtekniska erfarenheter, en skrift av stor urmakerihistorisk betydelse. Hans båda söner *Louis Urban* (1806—67) och *Jules Jürgensen* (1808—77) fortsatte faderns verkstad.

De båda bröderna, som också skolats i sitt fack på utländsk mark, ingick efter faderns död kompanjonskap, som varade till 1848, då Jules utvandrade till Schweiz, där han 1838 blev urfabrikant i Le Locle och här med den äran fortsatte de jürgensenska traditionerna, som efter hans död fördes vidare av hans söner. Efter dem såldes verkstaden och överflyttades till den lilla schweiziska urmakarstaden Bienne. Här bildades också ett Urban Jürgensen-museum. Strax före senaste världskriget såldes åter företaget, nu till Amerika, och överflyttades dit tillsammans med museet. Firman i Köpenhamn gick ur slakten 1886. Under den tid bröderna Urban och Jules Jürgensen var kompanjoner signerade de sina ur: *Urban Jürgensen Söner, Kiöbenhavn*, just den signatur som återfinnes på Kulturens yngre fickur från denna kända verkstad. Det tredje uret, ett enkelt silverur, är på verket signerat: *P. C. Kirkman / Kiöbenhavn*, och härrör från 1800-talets början. Mässingsuret, signerat på verket: *Rasmus G. Lund / Kiöbenhavn N° 17*, mästare 1798, är ovanligt såtillvida, att boettens baksida utgöres av ett tunt glas, som visar verkets undersida.

Ett enda *norskt* fickur ingår i Kulturens urbestånd, utfört i förgylld mässing med vitemaljerad urtavla. Såväl på denna som på verket bär den signaturen: *C. L. Kaufman, Christiania* (på urtavlan står *Christana*). Det kan dateras till 1700-talets slut. Möjligt är, att denne mästare är identisk med den *Carolus Kaufman*, som Baillie upptar i Köpenhamn 1772. Han skulle i så fall senare ha flyttat över till Kristiania.

Tyskland

Tyskland som urfabricerande land är svagt representerat i Kulturens ursamling, i varje fall så vitt signaturer och provenienser angår. Det äldsta är ett *skeppsur*, bild 125, med dosformig kropp, på låg fot. Det är signerat: *Regaf Weiss 1641*. Ett par urverk med tavlor av mässing med graverad dekor, bild 16, har förmodligen tillhört väggur, då deras storlek är för liten för golvur. Det ena är signerat av *Paul Graupner* i Dresden, mästare 1726 och död före 1757, det andra av *Franz Xavier Gregereiner* i Augsburg, verksam under åren 1760—88, det senare med s. k. kosvanspendel. Tyskt kan möjligen också ett verk med tavla av ursprungligen försilvrad mässing vara med kraftigt drivna rokokoorament applicerade på tavlan, bild 126. En bordspendyl, ett förvärv på den Adelmansska auktionen i Berlin 1927, visar ifråga om fodralet i snidat och gråmålat trä med förgyllda detaljer ett typiskt tyskt arbete i Louis XVI-stil, något tungt och pompöst, utformat i likhet med ett sängdraperi från tiden, bild 28. Endast ett par tyska fickur ingår i museets samlingar, det ena signerat på verket: *Heinrich Rost in / Salzburg*, 1700-talets slut, med enkel silverboett och vitemaljerad urtavla, det andra likaledes ett enkelt silverur, signerat på urtavla och verk: *I. Werr in Wetzlar* (ej i Baillies förteckning) från 1800-talets början.

En särskild grupp av tyska ur utgör *schwarzwalderuren*. Om uppkomsten av denna lokala urfabrikation berättas det, att den skulle ha sitt upphov däruti, att invånarna i Schwarzwald haft svårt för att reda sig enbart med sitt lantbruk och sin kreatursskötsel. Man behövde söka stöd av andra inkomstkällor och slog sig på att tillverka glasvaror av olika slag, som de började försälja genom kringvandrande affärsmän. En sådan skall en gång ha kommit hem till Böhmen med ett väggur, något som ingen i hans hemtrakt dittills hade sett. Detta skall ha hänt i mitten av 1600-talet. Hemmaborna slog sina kloka huvuden ihop och snart hade man klarat ut, hur en sådan tingest skulle konstrueras. På så sätt skall urtillverkningen i Schwarzwald ha börjat och startåret skall vara konstaterat till 1667.

Till att börja med var dessa schwarzwalderur av enklaste sort. Verket var helt av trä och loden utgjordes av stenar i stället för metall. Men de mätte tiden åtminstone på ett för samtiden tillfredsställande sätt. Efter hand förbättrades de emellertid och 1740 hade de avancerat så långt, att de fått pendel i stället för stängbalans och 12-timmarsgången utökad till 24-timmarsgång. 1750 utbyttes träverket mot sådant av metall.

De äldsta schwarzwalderurens tavlor var handmålade med vattenfärg. Urverket var inneslutet i en fyrkantig trälåda och urtavlan, som sattes framför, fick 1750 kvadratisk eller rektangulär form med en segmentformig avslutning upptill. Typen kallas »holländska tavlor». På det fyrkantiga partiet målades sifferringen och i hörnen och på krönet dekor. Denna typ av urtavlor var i bruk under långa tider framåt. Under en tid på 1740-talet täcktes hela tavlan av på papper tryckt dekor, mestadels religiösa motiv. Dessa är numera mycket sällsynta. De infördes av en *Mathias Gieshaber* och trycken utfördes på en liten handpress av en man i närheten av Kirchzarten.

De ovannämnda dekorationstyperna ersattes efter hand av oljemålade dekor. Man antar, att denna skall ha lancerats omkr. 1770 av *Mathias Dilger*. 1775 fann man på att överdraga dessa målningar med fernissa som skyddsöverdrag. Fem år senare gjordes ytterligare förbättringar på tavlorna på så sätt, att urtavlans grund belades med ett slags lack, som slipades, varpå sedan målningen utfördes och ovanpå denna lades sedan fernissa och mastix. Under 1800-talets tre första årtionden brukade man, om klockan skulle bli en bröllopspresent, måla de blivande makarnas initialer och bröllopsdatum inom sifferringen. Under 1800-talet gjordes urtavlor vanligen av pressad och förgylld pinchback, ett slags kompositionsmetall. De mindre schwarzwalderuren försågs med målardekorerad porslinsomramning omkring urtavlor. Båda slagen blev mycket populära under århundradet, bild 127 och 128.

På den tiden, när vandrande handelsmän försålde schwarzwalderuren, brukade dessa noggsamt aktgiva på vilka ornamentsmotiv, som särskilt slog an på olika platser och gav vid hemkomsten sina förlagsmän uppgift härom, för att dessa sedan

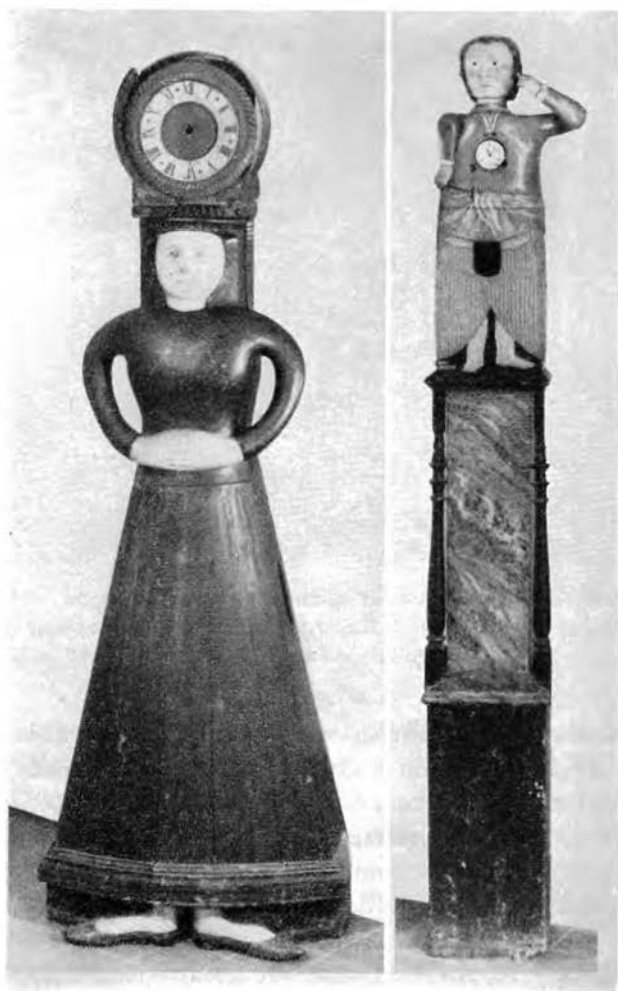

Bild 118. Golvur (allmoge-) med svartmålat fodral i form av en kvinna, från Vingåker, Södermanland, 1800-talet.
KM: 8.562.

Bild 119. Golvur (allmoge-) med i färger och marmorering målat fodral, figurens armar rörliga, den ena med en hammare som kungjort timplagen genom att slå på en klocka, som nu saknas, från V. Göinge hd, Skåne, 1800-talet.
KM: 24.070.

Bild 120—121. Gökur av allmogetillverkning, väggur, och verk med tavla till golvrur, målade i färger, Vingåker, Södermanland och Örkened, Ö. Göinge hd, Skåne, 1800-talet. KM: 8.562 o. 2.780.

skulle kunna tillfredsställa sina kunder på olika håll. Somliga ville ha blommor, andra ett romantiskt landskap i krönet osv. Det blev till slut så, att olika målare specialiserade sig på olika motiv och alla respekterade varandras specialitet.

En särskilt populär specialitet bland schwarzwaldern är gökuret. Angående dess första uppkomst är uppgifterna något svävande, men man har antagit åren närmast före 1740 eller detta år. Det första daterade gökuret bär årtalet 1740 och utfördes av *F. A. Ketterer* (1676—1750). Man har t. o. m. tillerkänt honom förtjänsten av att ha uppfunnit det. Han tillhörde de första årgångarna av urmakare i Schwarzwald. Idén till sitt gökur skall han enligt en version ha fått från kyrktornet i Villigen, enligt en annan från orgeln i samma kyrka.

Under 1700-talet utfördes schwarzwaldern också i ett miniatyrformat men fullt kompletta till utrustning och ornering och med lika säker gång som de vanliga. De kallas av infö-

Bild 122. Skeppsur av mässing i svartmålat fodral, sign. av *Bryngel Lindqvist, Laholm, f. 1766, d. 1804. KM: 7.761.*

dingarna för »Jockele-ur», ett namn till vilket man på olika sätt sökt en rimlig förklaring dock utan att nå en fullt säker sådan. Omkr. 1780 hade en urmakare vid namn *Jacob Herbstrieth* från Hinterzarten (d. 1801) börjat göra sådana miniatyrur. Med utgång från dennes förnamn *Jacob*, som i dimuntiv form blir *Jockele*, har man trött sig kunna lösa den egendomliga benämningens ursprung.

Schwarzwaldereurens blomstringstid föll omkring 1800 och till fram emot 1800-talets mitt. Även i Sverige fanns sådana att köpa. I sin ur kulturhistorisk synpunkt ytterst intressanta dagbok har *Märtha Helena Reenstierna, gift von Schnell*, för den 24 dec. 1807 antecknat: »Thorsdag. Julafton, min Gubbes 74:de födelsedag. Hans Abr. (sonen) var i stan och köpte för min räkning en Cuccu klocka för 7 RDR . . . » Efter århundradets mitt bröt industrialismen staven över denna gamla hemindustri. Under sin bästa tid var dessa ur en god exportvara, inte bara

inom Europa — många såldes bl. a. i London, där de kallades »German clocks» — utan även i Amerika, dit ett par schwarzwaldbor redan 1771 hade överfört en kollektion för att inleda en export. De på den tiden mycket oregelbundna och mycket besvärliga överfarterna lade emellertid allvarliga hinder i vägen för realiserandet av planerna denna gång. När ett par andra 1780 försökte sig på samma experiment, lyckades det bättre och schwarzwaldern blev med tiden mycket populära i den nya världsdelen. Särskilt gökuren väckte stormande beundran och förtjusning, när man äntligen fått klart för sig, att den galande göken inte var något trolltyg utan en fullt normalt verkande mekanisk företeelse.

I marknaden förekommer också eftergjorda schwarzwaldernur, varför hugade spekulanter bör se upp med inköp av detta slags klockor. Ett sådant daterat före 1667 bör alltså bestämma köparen in spe för att absolut avstå från köpet. Är han f. ö. inte själv hemmastadd i facket, bör han nog först rådfråga sakkunskapen.

Schweiz

Schweiz är ett gammalt och välkänt urmakarland, där Neuchâtel och Genève framför andra är kända för sitt urmakeri. Ända tills den engelske fackmannen D. S. Torrens för några år sedan förvisade den historien till sagornas värld, hävdade man i Schweiz, att *Daniel Jean Richard* 1681 skulle ha gjort det första fickuret i Neuchâtel. Denne Richard var inte, som man dittills trott, född 1665 utan 1672 och skulle alltså 1681 ha varit 9 år, då han uppvisade ett egenhändigt gjort ur samt nykonstruerade verktyg. Detta förefaller ju inte så särdeles troligt. Bortsett från detta är Richard dock ett av de stora namnen i Schweiz' urhistoria genom hans insatser för skapandet av urindustrien i Neuchâtel. En annan schweizisk urmakare är *Denis Miroglio*, som började sin bana i facket 1697. Sedan han blivit mästare, öppnade han verkstad i Genève. Baillie omtalar ett ur av honom i Drexel collection med ett emaljerat porträtt. Kulturen har ett ur av honom, bild 83, med den engelska typen av urtavlor i silver från tiden omkring 1700 och detta

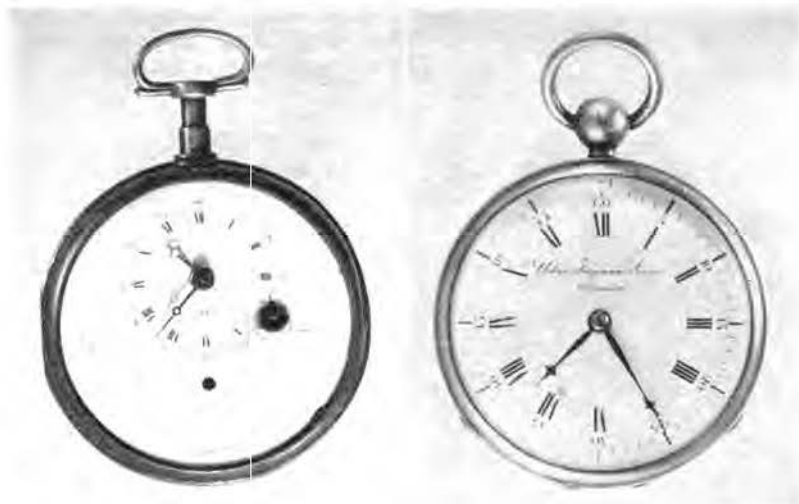

Bild 123—124. Fickur av silver, sign. *Larpent et Jürgensen, Köbenhavn* och *Urban Jürgensens SÖnner, Kiöbenhavn*, omkr. 1800 och 1800-talets mitt. KM: 30.078 o. 42.096.

århundrades början med siffror och dekor mot en nedsänkt botten. I det cirkelrunda centrumfältet sitter ett par kvinnofigurer i draperade klädnader, den ena hållande ett brinnande ljus i en stake, den andra ett svärd, medan de lyfter armarna mellan sig mot varandra över ett G. På podiet står mästarens signatur: *Denis Miroglio*. På urtavlan framträder bröstbilden av en herre, utförd i emaljmålning på en undre tavla, synlig genom ett firsidigt urtag i urtavlan. Då klockan är igång, passerar den emaljmålade undertavlan runt, så att fyra andra figurer efter varandra visar sig: en dam i nunnedok, ung herre med pipskägg och små mustascher samt 1500-talsdräkt, en ung dekoleterad dam i dräkt från 1700-talets början samt en ung herre med små mustascher, baret och pipkrage, alla i färger. Verket bär samma signatur som urtavlan och är inneslutet i en enkel silverboett.

Under 1700-talets förra hälft arbetade i Genève en urmakare *Urbain Chenevière*, av vilken Kulturen har ett litet fickur i silver. Urtavlan är vitemaljerad, men boetten har på sidan ett

Bild 125. Skeppsur av järn, sign. *Regal Weiss 1641*, Tyskland. KM: 16.594.

vackert genombrutet arbete med blad och blommor samt ett kartuschfält med ett strandlandskap med hus och en segelbåt. Möjligen är den *Michael Hollner*, som signerat ett silverur i museets samlingar, också en schweizisk urmakare. Han finns ej upptagen hos Baillie och hans signatur på urverket åtföljes icke av någon proveniensbeteckning. Själva uret är enkelt, men ytterboetten är utförd i drivet och ciselerat arbete med en guitarrspelande dam och en herre inom en berainliknande omramning.

Ett annat silverfickur i museet har på verket signaturen: *Cougneau à Genève*, ej upptagen hos Baillie. Den vitemaljerade urtavlan med sina svarta tim- och minutsiffror är helt enkel, medan boettens baksida har fyra fält med genombrutet bladverk. I tiden kan den placeras till 1700-talets förra del eller hälft. Från *Pierre Rigauds* verkstad i Genève har Kulturen ett litet damur i guld med emaljdekor på ytterboettens baksida, bild 48, samt juvelmontage på denna och visarna. Han var verksam omkr. 1780. Tidigare medlemmar av familjen hade

Bild 126. Urverk och tavla till golvur, försilvrad metall, 1700-talets mitt, trol. Tyskland. KM: 6.793.

Bild 127—128. Schwarzwaldurur, det ena med målad porslinstavla, det andra med tavla av målad pinchpack, Tyskland, 1800-talets mitt. KM: 41.847 o. m.

varit verksamma i London och drev senare urmakeri i Paris. Firman *Moynier et Fils* i Genève är i Kulturen representerad med ett litet damur med denna signatur på verket. Det har en

enkel strålornerad urtavla av silver med graverade romerska siffror och på boettens baksida rocailleformad blad- och blomdekor i gavyr. Han är bl. a. företrädd i Metropolitan museum of fine art i New York. Baillie nämner i samband med detta firmanamn årtalet 1825. Ett till sitt yttre enkelt ur är på den emaljerade urtavlan märkt: *Dutertre / Genève* och tillhör 1800-talet.

Frankrike

I Kulturens ursamling ingår inte mindre än 24 signerade franska ur. Det tidigaste torde vara ett av förgylld mässing, på verket signerat: *R (?) v Qvesne A Paris*, ej upptagen hos Baillie. Urtavlan saknas nu. Den starkt nötta boetten har haft graverad och lågt driven dekor, av vilken man nu endast kan skönja bladrankor och blommor på sidorna. *Leda Nehoh A Paris* (ej hos Baillie) står det på verket i ett fickur av silver med genombruten grenverksdekor och graverad bladstav på innerboetten samt på ytterboetten genombruten, driven och ciselerad ornering i fullgången rokoko från 1740-talet, bild 58. Ett annat enkelt fickur av förgylld mässing är utfört på *Francois Agerons* verkstad i Paris. Denne urmakare var i verksamhet under åren 1741—79. Från 1700-talets slut härrör det av *Jean Romilly* (f. 1714, d. 1794) i Paris signerade fickur i silver med helt slät boett med bladkrans och dubbelcirkel i guld på den vitemaljerade urtavlan jämte signaturen, bild 129.

En rad enklare fickur av silver eller försilvrad metall är signerade av *Baillon* (1700-talets senare hälft före 1783), *Ferdinand Berthoud* (f. 1727, d. 1807), *Jean Antoine Lépine* (f. 1720, d. 1814), *Robert Robin* (f. 1742, d. 1809), *Nicolas Munier* (mästare 1741), ett ur av någon av den talrika urmakarfamiljen *Le Roy*, vars förste bekante medlem är känd från Genève 1586 och den siste, som Baillie förtecknat, slutade i Paris 1825. Från och med *Charles David Le Roy* är familjen bofast i Paris. Alla dessa har drivit sin verksamhet i Paris. Kulturens ur tillhör 1700-talets slut eller 1800-talets början. Ett annat ur av guld med vidhängande chatelaine med reliefdekor i flerfärgat guld bär också signaturen *Baillon A Paris* på verket och har en

Bild 129—130. Fickur av silver, sign. av *Jean Romilly, Paris*, och *Breguet & fils, Paris*, 1700-talets senare hälft och 1800-talets förra hälft efter 1816.

KM: om. o. 42.082.

mycket elegant Louis XVI-betonad dekor på boetten med meanderbård samt med rundstav och bandrosetter i tvåfärgat guld omramad landskapsbild i emaljmalning. Det torde ha utgått från *Jean Albert Baillons* verkstad verksam 1772—84, bild 47. Ett litet damur i guld, signerat: *Berthoud A Paris* på urtavla och verk med boettdekor av fyrfärgat guld i Louis XVI-stil är utfört under 1780-talet och torde ha *Pierre Louis Berthoud* (f. 1754, d. 1813) i Paris till mästare. Ett litet guldur med rombmönstrade och godronnerade bårder på boetten omkring ett cirkelfält med koncentriska cirklar och strålknippen är på verket signerat: *M:ce Dunant A PARIS*. Han förekommer inte bland de tre urmakare Dunant Baillie upptar i sin förteckning. Av dekorationerna att döma tillhör det i tiden 1700-talets slut. Ett fickur av silver är signerat: *Breguet* och två av guld: *Breguet à Paris*. Det förra har urtavla av silver med en relieferad blad- och blomrosett i centrum. Det ena gulduret har förgylld urtavla med en relieferad framställning av solguden, som med sin fyrspända char åker fram över molnen. De svarta timsiffrorna är

målade på vitemaljerade cirkelfält i periferien. Det andra gulduret har en vitemaljerad urtavla och under dess bakre boettlock är en något obscen scen av färgat guld och silver applicerad i ett fördjupat cirkelfält, ytterligare dolt av ett särskilt litet klafflock, ovalt. Denne Breguet måste vara *Abraham-Louis Breguet* (f. 1747, d. 1823) och de beskrivna klockorna vara utförda under 1800-talets början före 1816. Han var en av de mest berömda urmakare som levat, lika berömd som hantverkare, konstruktör och teoretiker. Det finns såväl i offentliga som privata samlingar en stor mängd ur, särskilt fickur, med hans signatur. Så utmärkta ur som Breguets är alltid utsatta för möjligheten att eftergöras och förfalskas och så är enligt Baillie just fallet med Breguet-uren. Han påstår, att av de ur han undersökt i samlingar och importlistor över Breguet-ur införda till England är resultatet: *ett* äkta Breguet-ur på hundra med hans signatur. Man vågar väl därför knappast tro, att av Kulturens ur med hans namn alla skulle vara äkta.

Tre andra silverfickur utan någon som helst dekor är på den förgyllda plattan under boettlocket signerat: *Breguet & Fils* — ett: *Breguet et Fils*, bild 130. Det ena har dessutom samma signatur i svart på den vitemaljerade urtavlan. Denna firma grundades av Abraham Breguet och hans son *Louis Antoine* (f. 1776, d. 1858) 1816, vartill sedan anslöts nytillkommande manliga led i familjen. Den existerar alltjämt. De tre anförda uren torde vara tillkomna ej långt efter firmans bildande. Ett golvur i museets ägo har Breguet-signatur på den runda, vitmålade urtavlan. Dess foder i mahogny från 1830- eller 40-talet är emellertid gjort i Sverige.

Det lilla tunna gulduret med dekor av grenverk mot svart emalj och signaturen: *Le Roy et Fils / H^{rs} du Roi A Paris* i Kulturens ursamling torde vara en produkt från 1840-50-talen. Mera originellt är ett guldur, bild 88, signerat på urtavla och verk: *Roux Bordier Roman & Comp^e*. Boetten är helt slät, men under den vitemaljerade urtavlan är ett i färger målat landskap, synligt genom det segmentformade urtaget i tavlan, framför vilket en reliefskuren bildserie passerar under klockans gång. Baillie har ej denna firma i sin förteckning men väl *Roux et*

Bordier i Genève under sent 1700-tal och *Bordier et Roman* i samma stad under tidigt 1800-tal. Den senare var också verksam i Paris 1810—16. Att bestämt hänföra vårt ur till Genève eller Paris är omöjligt.

England

Utom de i det föregående omtalade större klockorna av engelskt ursprung ingår i Kulturens samlingar över fyrtioålet engelska fickur omfattande tiden 1700-talets början—1800-talets början. De tidigaste är signerade av *Markwick*, bild 76, och *Graham*, bild 79. Den förre är *James Markwick II*, som blev mästare 1720 och dog 1730, känd som en mycket framstående urmakare, ett omdöme vilket Kulturens fickur av honom ingalunda jävar. Det har den för engelska ur från denna tid så typiska urtavlan av silver med siffror i relief mot nedsänkt fond. I centrumfältet ett par kartuscher med signaturen samt ett par uppresta lejon med sköldar i förgyllt silver. Innerboetten är helt slät. Ytterboetten torde vara av senare datum. Den senare är en av Englands mest framstående urmakare och heter *Georg Graham* (f. 1673, d. 1751). Hans ur är av förgylld metall med förgylld urtavla av samma typ som på Markwicks ur och i det runda mittfältet signaturen i ett par bandkartuscher. Innerboetten är även här utan dekoration, medan ytterboetten har en driven bildframställning i berainartad omramning. Till tidigt 1700-tal hör också ett ur av silver av *Henry ADean(e)* i London, omtalad 1706—16, med urtavla av samma slag som de föregående med signaturen i mittfältet. Inom denna grupp faller vidare londonurmakaren *Paul Lullins* fickur av silver med slät inner- och ytterboett — han var verksam under tidigt 1700-tal — och ett av *Marc Eijraud* (ej i Baillies förteckning) med samma typ av urtavla i silver. Den nuvarande boetten är enligt silverstämplarna gjord av *A. Bollwij* i Falun 1845. Och slutligen ett ur signerat på verket: *William Finch*, mästare 1691—1715, och på urtavlan: *Bird*, troligen *Nathanael Bird*, mästare 1693, båda i London. Det har en vackert genombruten dekor med fåglar i lövverk på innerboettens sida, medan ytterboetten enligt silverstämplarna i densamma är utförd år 1861. Anled-

ningen till dubbelsignaturen kan möjligen vara någon reparation, då Baillie ej nämner något om samarbete mellan de båda mästarna.

Näst i tidsföljd kommer *Peter Parquots* mässingsur med spår av försilvring och på den starkt nötta boettens baksida genombruten dekor mot bakgrunden av en inre skålla. Parquot var verksam i London, som signaturen på verket anger, och Baillie nämner året 1723 i samband med honom och uppgiften »bankrupt». En mycket framstående urmakare i London var *Godfroi Poy* (1718—50), vars ur ofta var juvelbesatta. Ett sådant finns i Vinterpalatset i Petrograd. Av honom har Kulturen ett mycket förnämt fickur av förgylld metall med en i rokokomönster rikt driven och ciselerad samt förgylld chatelaine med infällda porslinsplattor med polykromt målade blommor, bild 66. Av londonurmakaren *Robert Harlows* (1747—51) lilla fickur finns endast verket och den vitemaljerade urtavlan i behåll. Dess boett torde ha sett ut som den på *Nathanael Styles* (London 1725—73) lilla odekorerade fickur i silver. *David Hubert*, som imatrikulerades i Londons urmakareämbete 1743, är företrädd i Kulturens samlingar med ett fickur av förgylld metall med den under 1700-talets förra del så typiska urtavlan av silver eller guld med siffrorna mot en nedsänkt grund, här med signaturen: *Hubert / London* i centralfältet, bild 78. Boetten är ornerad i rokoko med drivna och ciselerade rocailler, musslor och blad samt en rokokodam mot en punkterad mörkare botten. Mycket förnäma till sin dekor är ett par ur av *Charles Cabrier* och *S. F. Charleson*, båda i London, bild 69. De är av förgylld metall med genombruten och graverad dekor med blad, blommor och masker på innerboettens sida samt driven och genombruten dekor på ytterboetten i tvåfärgat guld med figurer i en omramning av rocailler och blommor. Cabrier kom i lära 1719, blev mästare 1726 och dog 1772. Charlesons verksamhet föll omkring 1745.

Ett par enklare ur med släta, odekorerade inner- och ytterboetter samt vitemaljerade urtavlor med svarta siffror är signerade av *Thomas Betson* (c:a 1740—80) i London och *William Miller* i Lancaster (1700-talets senare hälft). Tre londonur i

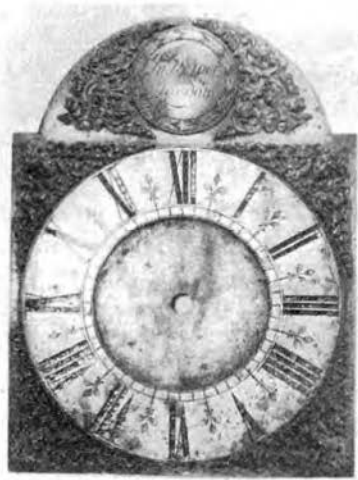

Bild 131—132. Fickur av försilvrad metall, sign. av *Charles Graham, London*, 1800-talets början, och urverk med tavla till golvur, sign. av *John Draper, London*, 1700-talets början. KM: 42.046 o. 30.679.

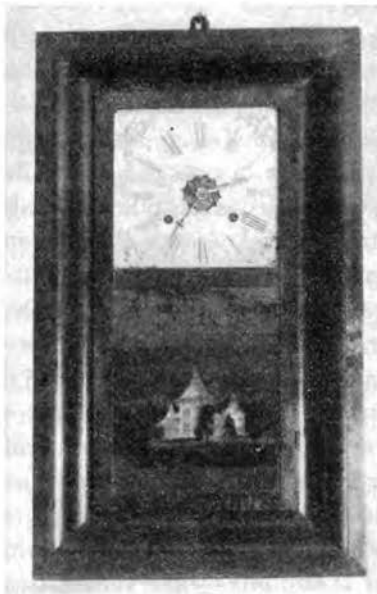

Bild 133—134. »Short shelf clock», sign. *Waterbury Clock CO.*, och droppur från *Junghans Brothers*, båda från Amerika, 1800-talet. KM: 40.276 o. 39.154.

silver, bild 67 och 68, med släta innerboetter och rikt drivna och ciselerade ytterboetter med figurala framställningar inom ramverk av rocailler, blommor och blad är signerade på verket och har utgått från *Jon Mays* (1750—88), *John Roses* (införd i Londons urmakareämbete 1748) och *Samsons* (c:a 1770) verkstäder.

Så följer en lång rad fickur av silver eller försilvrad metall med släta inner- och ytterboetter från 1700-talets mitt och senare hälft. *Thomas White* (1759—71), London, är representerad med ett silverur. Två stycken av samma metall har *Markham Markwicks* (1759—71) i London signatur, ett tidigare och ett från 1700-talets senare del. Det senare har hans signatur på verket, medan på den vitemaljerade urtavlan står *Eric Caspar Roswall*, en senare obekant mästare, som troligen satt sin signatur i samband med en reparation. Ett annat ur med ytterboett av *Charles Cabrier* (imatrikulerad i Londons urmakareämbete 1752, d. 1777) har ganska grova, svarta siffror på den vitemaljerade urtavlan. Av *D. Neverens* (omtalad 1784) i London ena ur finns endast verket och den vitemaljerade urtavlan kvar, medan ett annat är komplett med både inner- och ytterboetter. Ett ur från *George Clarks* (verksam i London 1784—1804) verkstad har både inner- och ytterboetter av försilvrad metall liksom *James Woodwards* ur. Denne senare kom i lära 1762 och drev sin verkstad i London. Av ett par bevarade fickursverk är ett med vidsittande vitemaljerad urtavla signerat: *Samson / London*. Vilken av de tre *Samuel, J. och F. Samson* det här är frågan om är svårt att avgöra, då deras verksamhetstid delvis sammanfaller och ligger mellan 1780—omkr. 1800. Det andra saknar urtavla och bär signaturen: *Le Count / London* på verket. I tiden kan det placeras till omkr. 1800 (ej i Baillies förteckning). Londonmästaren *Nicolas Linds* (1780—1825) ur har endast innerboett och torde ha tillkommit vid 1700-talets slut. Hur det förhåller sig med de tre kompletta ur och ett verk med vitemaljerad urtavla, som är signerade på urtavla och verk resp. *Bielefeld / London*, *Beefield / London*, *Beifield / London* och *G. Beifield / London* — på verket *Geo Beifield* — är inte lätt att avgöra. Baillie upptar ingen urmakare

Bild 135. Skjutur av brons, på locket planettfigur för Mars och signatur: *Johannes Will, Heidelberg, 1600-talets början*. KM: 33.379.

med dessa namn, som troligen avser en och samma mästare. Uteslutet är väl inte, att något falsarium är för handen. Det Bielefeld-signerade har en ytterboett gjord av silversmeden *Sven Ramberg* i Lund 1831. Geo Beifields ur har en ytterboett av sköldpadd med i mönster insatta silverstift.

De s. k. *wardarna*, fickur av *John Ward* (1784—99) i London, är mycket vanliga och de kännetecknas bl. a. av kraftiga, svarta timsiffror på den vitmaljerade urtavlan och erinrar, som tidigare nämnts, ej så litet om Wallerius-uren med proveniensbeteckningen Norrköping. De är i allmänhet ganska stora till formatet och Kulturens »wardare», signerad: *John Ward / London*, både på urtavla och verk, är typisk, bild 103. Av de båda *Norton*-uren i Kulturen finns av det ena endast verket med sin vitmaljerade urtavla kvar, signerad: *Norton / London*. Det torde vara *Graham Norton*, verksam under 1790-talets slut. Det andra har dubbla boetter och är på verket märkt: *Eardley Norton / London*. Hans verksamhetstid inföll mellan åren 1770—94. Med namnet *Graham* föres åter den berömda urmakarfamiljen med detta namn på tal, vars stamfader vi ovan berört

i samband med ett annat ur. Familjen var verksam fram på 1800-talets mitt. Den Graham, som signerat här ifrågavarande fickur, torde vara den *Charles Graham* i London, vilken Baillie antecknat för åren 1802—08. Det är ett enkelt ur av försilvrade metall, signerat på den vitemaljerade urtavlan: *Graham / London*, inom en förgylld oval krets, bild 131.

Tidigt 1800-tal tillhör ett par silverur, ett guldur och ett verk med urtavla till ett fickur. Det ena silveruret är på verk och urtavla signerat: *Webb & Son / London*. Baillie förtecknar ingen firma med detta namn i London men väl i *Newbury* och ifråga om tiden anger han tidigt 1800-tal. Troligen är firmorna identiska men har antagligen vid något tillfälle ändrat adress. Det andra är märkt: *Denton & Comp^e*. Baillie upptar *Denton & Fox / Hull*. Huruvida man kan sätta likhetstecken mellan dessa båda firmor är ju omöjligt att avgöra utan närmare undersökning. Gulduret är däremot signerat av *M(ichael) I(saac) Tobias* (1805—20) *Liverpool* på urtavlan och verket av *Joseph Davis / London*, verksam 1820. Fyra andra fickur, vars mästare tydligen icke är kända av Baillie, tillhör också 1800-talets början. De tre silveruren anger som sina mästare: *J. Marcetz* och *Th^s Whitt* i London, det senare med boett av *P. M. Wallengren* i Ystad (1830—), samt *R. Harlow* i *Liverpool*. Det av försilvrade mässing har också den nyssnämnde *Thomas Whitt* till mästare.

Av större klockor — utom tidigare omtalade — har Kulturen ett verk med urtavla av mässing med segmentkrön och genombrutna, gjutna hörnprydnader av samma material, som är signerat av *John Draper* i London, bild 132. Denne urmakare kom i lära 1695 och tillhörde Londons »*Clockmakers Company*» under åren 1703—26.

Amerika

När Amerika under 1500- och 1600-talen började koloniserar av europeiska stater, Spanien, Frankrike, England, Holland, Sverige, introducerade dessa imigranter också europeisk kultur i den nya världsdelen. Det har också antagits, att de, som verkställde denna kolonisation, fört med sig mekaniska tidvisare

till sitt nya land. I varje fall har tidigt mekaniska ur konstaterats i Amerika. Redan 1638 omtalas det första i Nya England. Starkast påverkat har det amerikanska urmakeriet varit av det engelska, då ju detta land med tiden tog hand om det huvudsakliga kolonisationsområdet i Amerika. Detta utesluter dock icke, att även influenser från andra europeiska stater gjort sig gällande. Då utrymmet inte tillåter oss att närmare gå in på det amerikanska urmakeriet, skall jag endast anföra ett par för detta mera säregna typer, som är företrädda i Kulturen. Det är då till att börja med den av *Eli Terry* (1772—1823) 1814 lancerade s. k. »*short shelf clock*», en väggklocka av den typ, som bild 133 visar med valnötsfanerat fodral. Det på dörrglasets nedre del i färg målade landskapet med ett slott är typiskt för amerikansk dekor i detta fall. Ofta är det en bild med historisk bakgrund och George Washingtons porträtt uppträder ofta i denna situation. Inuti på fodralets ryggsida är ett påklistrat firmatryck med namnet »*Waterbury Clock CO*» jämte en senare påsatt liten, terrakottafärgad etikett med: *C. L. Malmjö / Göteborg*, som markerar, att klockan vid något tillfälle varit till reparation på *Carl Ludvig Malmjös* (1810—91) urmakarverkstad i Göteborg. Denna museets väggklocka har också kommit från denna stad. Dessa amerikanska väggur har även, då de kommit på modet i Sverige, imiterats bland annat i värmäländskt bygdeurmakeri, som av urmakaren *Lars Olsson* (1834—1911) i Vitserud.

En variation av denna amerikanska typ visar ett annat väggur i museets samlingar. Det har brunmålade dörr- och förgyllt tavelomramning samt en på glasets baksida svartmålade urtavla med förgyllt och polykromt målade dekor.

Den andra typen är det s. k. *droppuret*, varav Kulturen har ett, bild 134, i mahognyfanerat ramverk. En tryckt etikett inuti klockan tillkännager: *Eight Day and Thirthy Haour / With extra bushed Movements / Manufactured by JUNGHANS BROTHERS*. Denna klocktyp lancerades av Amerika vid mitten av 1800-talet. På en mäsas i Göteborg 1950 hade typen åter tagits upp av det moderna urmakeriet.

Urmakarskrån

Urmakarna hade till att börja med inget eget skrå utan sorterade under något annat, vanligen klensmedernas. Så var förhållandet bl. a. i Sverige. Det tidigaste kända urmakarskrået i Europa är det som 1543 upprättades i *Annaberg* i Sachsen. Följande år lämnade Frans I sitt tillstånd åt sju då i *Paris* verkssamma urmakare att bilda ett skrå. Ända sedan 1260 hade ett ämbete för guld- och silversmeder funnits där. Ej långt efter det parisurmakarna fått sitt skrå bildades sådana i de större städerna ute i landet, vars skråbestämmelser i stort sett kopierades efter dem i Paris. De modifierades bl. a. under åren 1583, 1646, 1707 och 1719. Blois, en mycket blomstrande stad på urmakeriets område, hade i början av 1500-talet 3 eller 4 urmakare och i mitten av samma århundrade 7, 1589 8 stycken, 1610 63 och nådde 1680 sin kulmen. En samtida skriver om folket i *Blois*, att det är så uppfinningsrikt, »att när det gäller guldsmedsarbeten och ur har inte Frankrike dess make». 1597 hade urmakarna här sammanslutit sig i ett skrå, vars stadgar i flera fall påminde om pariserskråets. Sachsens praktälskande och konstintresserade kurfurste Johann Georg II (1613—89) gjorde under sin tid slut på en gammal träta mellan klensmederna och urmakarna i *Dresden* och inrättade ett särskilt ämbete för de senare, som fabricerade småur. I *Nürnberg* ansökte 1565 stadens då trenne urmakaremästare om att få bilda ett skrå för ur- och klockmakare, som också kom till stånd. Också i *Augsburg* bildade urmakarna ett skrå efter 1500, vilket år är ej bekant. Det 30-åriga kriget gav en obotlig knäck åt det tyska urmakeriet, som därefter aldrig återvann sin förra ledarställning, som under 1500-talet innehafts av *Augsburg* och *Nürnberg*.

Från 1587 omtalas ett *friesiskt* urmakarskrå.

I *England* fanns 1630 ett gille eller en sammanslutning, som kallades *Blacksmith's Company*, vars medlemmar var urmakare. Dessa urmakare förenade sig sedan med *Company of clockmakers*, då detta ämbete den 22 aug. 1631 bildades genom Karl II:s då utfärdade ståtliga stiftelsebrev på detta Londons

första urmakarskrå. Orsaken till att detta nu bildades torde ha varit, att franska urmakare under 1620-talet sökt förskaffa sig privilegier på urmarknaden i London och för att slå vakt om sitt yrke och sina rättigheter tillsatte londonurmakarna en kommitté för att undersöka förhållandet och samlade in medel för bestridande av de därmed förbundna omkostnaderna. Följden blev, att man vände sig till konungen i denna angelägenhet, vilket resulterade i ovannämnda kungliga skråbrev, som förlänade dem den privilegierade ställning de sedan kom att inneha. Skråets ledning skulle bestå av en älderman (master), tre uppsyningsmän (wardens) och åtminstone tio bisittare, som tillsammans kallades »court». Medlemmar av andra tidigare bildade urmakarsammanslutningar förenades med detta skrå som bröder. Bestämmelserna för utbildningen i ämbetet var de vanliga. Man antogs som lärling, blev gesäll och gick som sådan i allmänhet ett par år och avlade därefter sitt mästarprov. Flera av bärarna av de förnämsta namnen inom engelskt urmakeri, som *Ahasverus Fromenteel*, *Thomas Tompion*, *George Graham*, har suttit som äldermän i detta londonskrå.

Snart nog började man utom manliga lärlingar även antaga kvinnliga. Till en början anställdes dessa endast hos sina fäder, som var urmakare, eller hos en mästare och hans hustru men sedan även utan att mästarens hustru nämndes. Det var mycket få av dessa kvinnliga lärlingar, som någonsin kom in i gillet. Änkor efter mästare kunde, liksom här i Sverige och även i Frankrike, få tillstånd att fortsätta sin avlidne mans verkstad. Ur signerade med kvinnliga namn — sådana finns nämligen — är aldrig eller åtminstone mycket sällan utförda av yrkeskvinnor, utan namnet tillhör då en änka, som fortsatt makens rörelse.

Under 1600- och 1700-talen hade skrået ingen egen gilleslokal utan höll vid sina sammankomster till på värdshus eller lånade hus hos något annat mera gynnat eller välbesuttet skrå. Sedan brukade de »the City Guildhall» för detta ändamål. 1672 fick skråets medlemmar tillstånd att bära vapen och 1715 att antaga kvinnliga lärlingar, en ganska ovanlig företeelse i den tidens skråvärld. 1689 utfärdades en förordning med påbud,

att varje urmakare skulle låta gravera sitt namn i av honom fabricerade ur, för att man ej skulle saluföra underhaltigt arbete som engelsk vara, vilket tydligen hade förekommit.

Skottland fick aldrig något urmakargille utan fortsatte efter gammal sedvana att låta klockmakarna tillhöra smedskräet, fast efter hand lättnader inträdde.

1601 fick urmakarna i Genève ett eget skrå, vars artiklar uttryckligen bestämde, att skråmedlemmarna skulle signera sina arbeten. Ända ned i 1500-talet har urmakeriet i denna stad kunnat ledas, men på grund av ringa arkivaliskt material och fullkomlig brist på signaturer har kunskaperna härom blivit mycket magra. Det äldsta bevarade ur, som bär signaturen à Genève är från 1620, ett dräktur i döds-kalleform och utfört av *Martin Duboule* (1583—1639). I Genève utvecklades urindustrien mycket hastigt. 1686 fanns här 100 mästare med över 3.000 arbetare. I norra Schweiz, bl. a. i Neuchâtel, skall urmakeriet ha satts igång först 1679. I andra delar av landet var det franska flyktingar, som efter det nantesiska ediktets upphävande spreds ut över Europa och även hamnade i Schweiz och där började urmakarverksamhet, som under 1700-talet kom upp i rik blomstring. Schweizarna har emellertid huvudsakligen lagt sin verksamhet på den praktiska bogen. Ur vetenskaplig och uppfinnarsynpunkt samt ur yrkets förkovran har de alltid följt i andras fotspår.

Genom en resolution av den 12 april 1695, undertecknad av borgmästare och råd i Stockholm, blev i *Sverige* urmakarna utskilda från klensmedernas ämbete och bildade ett eget skrå. I *Danmark* skedde detta först den 18 juli 1755, då Fredrik V undertecknade skråstadgan för det nybildade urmakarämbetet.

Tidmätarna har ibland också fått tjäna som litterära motiv både i poesi och prosa. Utrymmet tillåter oss emellertid inte att närmare gå in på detta ämne. Här endast ett par exempel för att bevisa påståendet. Ett bland de tidigaste är en vers av *Carl-Gustaf Cronhjelm* (1694—1740), hovjunkare och sedermera svensk ambassadör i Paris, där han förde ett så dyrbart liv, att han för oguldna skulder en tid var insatt på byhäktet i Chatelet. Han är författare till den kände strofen:

Vad i sin period den högsta punkten sett,
 plär åter straxt därpå sitt förra intet skåda.
 Kung Karl vi nyss begrov, kung Fredrik nu vi kröna,
 så har det svenska uret nu gått från tolv till ett.

Från 1800-talets slut finner vi ett annat exempel i den kända psalmskaldinnan Lina Sandells (d. 1903) diktning. Hon hade läst den sedelärande historien om resonemanget mellan urtavlan och pendeln i ett golvur, där den senare fullständigt miss-tröstade inför sin uppgift efter att en dag ha tagit sig för att räkna alla de svängningar den skulle göra i minuten, timmen, dagen, månaden och året och ville säga upp sig. Urtavlan uppmuntrade emellertid pendeln och bad den räkna bara ett slag i sänder och inte länka på alla dem, som förestod den. Denna lilla historia gav henne inspiration till den med nummer 355 i vår nya psalmbok intagna psalmen:

Blott en dag ett ögonblick i sänder.
 O, vad tröst evad som faller på,
 Han som bär för mig en Faders hjärta
 giver ju åt varje nyfödd dag
 dess beskärda del av fröjd och smärta,
 möda, vila och behag.

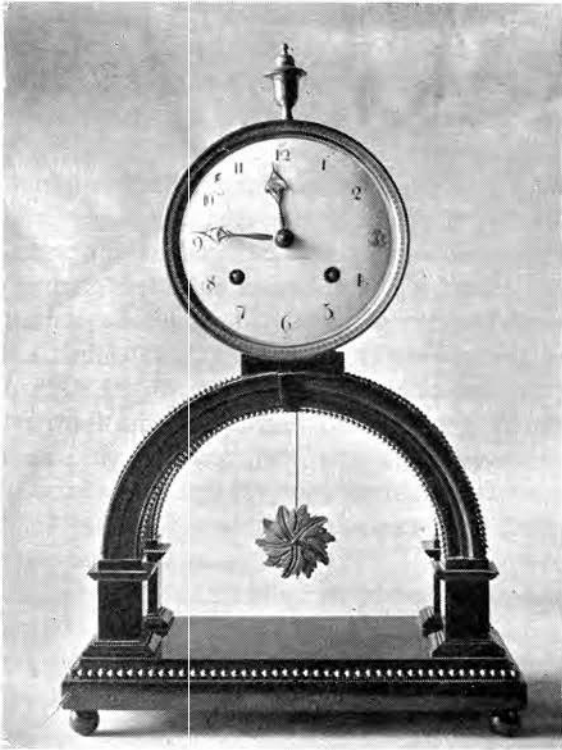

Bild 136. Bordspendyl, signerad av Per Henrik Beurling
i Stockholm, f. 1763 eller 1764, d. 1806. Privat ägo.

PERSONREGISTER.

Urmakare omnämnda i denna artikel. Kursiverad siffra anger sida, där bild finnes.

Sverige

- A. A. S., (= And. Andersson), Mora, 136, 143.
- Ahrent, E., Flädic, Skåne, i verksamhet, 147.
- Andersson, Finn Anders, sign. Finaas, Dalarna, Moraurnmakare, f. 1753, 136.
- Andersson, Johannes, Reftele (Småland), 1700-talets slut—1800-talets början, 140.
- Andersson, Krång Anders, Dalarna, Moraurnmakare, f. 1727, 136.
- Andersson, Nils, Granstorp (Värmland), 1821—1917, 136.
- Barkman, Johan, Jönköping, 1811—1840-talet, 128, 138.
- Beckman, Adolf, Göteborg, omtalad på 1790-talet, 126.
- Berg, Claes, Stockholm, omtalad 1762—82, 93, 93, 120.
- Beurling, Per Henrik, Stockholm, f. 1763 el. 64, d. 1806, 122, 176.
- Bourdillon, Augustin, Stockholm, f. 1729, d. 1799, 106, 111, 124, 129.
- Brandt, AB., J. P., Stockholm, 132.
- Brutscher (Prutscher), Melchior, Stockholm, d. 1671, 64, 115.
- Bäckvall, Paul Erik, Stockholm, 1810—35, 123.
- Cronhiört, Karl Gustaf, Oby (Småland), 1694—1777, 133.
- C. T., Skåne, 1800-talet, 143, 146.
- Dangren, Måns, Ryd (Småland), 1700-talets slut, 141.
- E. A. Q. N., Skåne, 1800-talet, 141.
- Ekegren, Nils, Karlshamn, f. 1754, d. 1826, 126, 128.
- Ekegren, Simon, Karlshamn, 1800-talets början, 126.
- Ernst, Petter, Stockholm, f. 1714, d. 1784, 64, 87, 118, 120.
- Fogelberg, Reftele (Småland), 1700-talets slut—1800-talets början, 140.
- Fredman, And., Stockholm, mästare 1712, d. 1737, 116.
- Fredman, Carl, Stockholm, f. 1716, utrest ur landet 1737, 116.
- Fredman, Johan, Stockholm, f. 1712 el. 1713, d. 1748, 87, 116.
- Fuli(?)llab, Notua, Stockholm, 1700-talets slut, 124.
- Grundin, J., Skåne, »verksam troligen i början av 1800-talet», 143, 147.
- Halda fickursfabrik, Svängsta (Blekinge), startad 1887, 133, 139.
- Hansson, Sven, Mo (Jämtland), 1800-talets förra hälft, 136.
- Helmsten, Stockholm, 1700-talets senare hälft, 122, 127.
- Helmstén(e), se: Helmsten.
- Holm, Johan Petter, Kristianstad, startade 1814 urfabrik där, 94, 94, 125.
- Holmberg, J., Lund, i Hallberättelserna 1845—46, 126.
- Hovenskiöld, d. ä., Joachim, Stockholm, 1767—1800, 123, 127.
- Howens Kold, se: Hovenskiöld.

- Hyllén, Leonard*, Gnosjö, f. 1859, d. 1945, 140.
- Höijer, Pehr*, Skåne, 1800-talet, 143, 150.
- Jucobi, Andreas*, munk i Vadstena, 1400-talet, 114.
- Jonsson-Hyllén, Nils*, Gnosjö, f. 1819, d. 1903, 140.
- Karlén, Gunnar*, Espenäs (Dalsland), 1900-talet, 137.
- Kinberg, Knut (Canutus)*, Simrishamn, 1700-talets mitt, 125.
- Klasberg*, se: *Berg, Claes*.
- Kock, Jakob*, Stockholm, urmakarrättigheter 1762, uppsade dem 1803, 118, 127.
- Lasson (Larsson), Åke*, Eljaröd (Skåne), 1800-talet, 144, 150.
- Lindén, Carl*, Lund, f. 1816, d. 1888, 126, 135.
- Lindqvist, Bryngel* (Brynolf), Lahlholm, 1766—1804, 126, 157.
- Lindqvist, Jekan*, Stockholm, 1754—79, 124.
- Ljungstedt, Växjö*, 1700-talets slut, 128.
- Ljungstedt, Samuel*, Örebro (?), 1790-talet, 128.
- Lundin, K. L.*, Linneryd, nu Nottebäck (Småland), 1900-talets förra hälft och mitt, 141.
- Lundmarck, Petter*, Stockholm, omtalas 1769—70, 122, 127.
- Läfström, Jöns*, Önnerup (Skåne), 1700-talets slut, 142.
- Malmsjö, Carl Ludvig*, Göteborg, 1810—91, 171.
- Morin, Sven Nilsson*, Gnosjö, f. 1747, d. 1813, 138, 141, 145.
- Månsson, Johan*, Tryde, Skåne, 1800-talets slut—1900-talets förra del, 95, 145.
- Månsson, Per*, Grydt (Östergötland), 1800-talets förra hälft, 137, 145.
- Nilsson, Carl*, Reftele (Småland), 1700-talets slut—1800-talets början, 140.
- Nilsson, Jon*, Gnosjö, f. 1782, d. 1840, 140.
- Nyberg d. y., Johan*, Stockholm, f. 1740, d. 1801, 82, 120.
- Nylander, Gustaf*, f. 1707, d. 1751, ledare av Stockholms Manufakturique 1743—52, 118.
- Oby manufakturique*, Småland, 1744—1740-talets slut, 133.
- Olsson, Carl*, Härstad (Västergötland), 1900-talet, 137.
- Olsson, Lars*, Vitsrud Värmland, 1834—1911, 171.
- Orbin, Carl Erik*, Stockholm, 1745—99, 122.
- Ottergren, David*, Ystad, 1816—46, 125, 134.
- Persson, Jakob Anders*, Selja (Dalarna), Moraurnmakare 1823—1908, 136.
- Petrus Astronomus*, munk i Vadstena, omkr. 1500, 114.
- Pettersson, And.*, Ekhult (Småland), 1700-talets slut, 140.
- P. N. S. Skåne*, 1800-talet, 144, 151.
- Polhammar, Kristoffer*, se: *Polhem, Kristoffer*.
- Polhem, And.*, Stjärnsund, 1746—60, 132.
- Polhem, Kristoffer*, (*Polhammar*), f. 1661, d. 1751, 114, 130.
- Printz, Pehr*, Stockholm, hovurmakare 1769, omn. senast 1789 i Karlstad, 115.
- Ramstedt, Petter (Pehr)*, Stockholm, omtalad 1770—1800, 122.
- Roli, Elin*, Väckelsesång (Småland), 1800-talets mitt och senare hälft, 141, 150.
- Roswall, Eric Caspar*, 1800-talet(?), 168.
- Runemark, Sv. L.*, Kristianstad, 1800-talets förra hälft, 125, 135.

- Ruth, Carl Adam*, Norrköping, f. 1770, d. 1819, 128, 129, 138.
- Schnack (Snack), Johan Erland*, Stockholm, 1710—62, 92, 93, 117, 118.
- Schnack (Snack), Petter*, f. 1705(?), d. 1742, 118.
- Sonn, Friedrich*, Ystad, 1750—54, 124, 125, 131.
- Stjärnsundsmanufakturen, Stjärnsund, Dalarna, 1699—1933, därefter i Långshyttan, 130, 132.
- Stockholms Manufaktur* 1729 startad av Petter Schnack, 1762 fortsatt av Petter Ernst, 118.
- Turbom, Caspar*, Stockholm, d. 1665, 115.
- Tysell, Carl Johan*, Lund, omtalad på 1820-talet, d. 1865, 126.
- Urufabriken Union-Stjärnsund*, startad 1942, 1947 flyttad till Hedemora, 132.
- Wallenius, E.*, möjligen falsarium för E. Wellenius, Norrköping, 128, 129, 138.
- Wallerius, E.*, Norrköping, 1700-talets senare hälft, 130, 139.
- Wellenius, Erik*, Norrköping, f. 1731, d. 1802, 128, 129.
- Wideman, Johan*, Stockholm, vigd 1684, d. 1717, 108, 115, 116, 119.
- Widerberg, Johan*, Kisa, f. 1780, d. 1863, 108, 119.
- Widgren, Nils*, Växjö, 1772—1826, 128.
- Zurban, Caspar*, Stockholm, 1600-t., 64.
- Danmark
- Brenner, Steffen*, Köpenhamn, 1556—1602, 61, 149.
- Charlo, Ø. Pierre*, Köpenhamn, 1700-talets mitt, 149.
- Jürgensen, Jules*, Köpenhamn, f. 1808, d. 1877, 152.
- Jürgensen, Jørgen*, Köpenhamn, f. 1748, d. 1811, 149.
- Jürgensen, Louis Urban*, Köpenhamn, f. 1806, d. 1867, 152.
- Jürgensen, Urban*, Köpenhamn, f. 1776, d. 1830, 152, 159.
- Jürgensen Sønner, Urban*, Köpenhamn, 1800-talets förra hälft och mitt, 152.
- Kaufman, Carolus*, Köpenhamn, 1772, jfr *Kaufman, C. L.*, Kristiania, 152.
- Kirkman, P. C.*, Köpenhamn, 1800-talets början, 152.
- Larpent & Jürgensen*, Köpenhamn, 1700-talets senare hälft, 149, 159.
- Larpent, Isac*, Köpenhamn, 1700-talets senare hälft, 149.
- Lebrun, Christoffer*, Köpenhamn, 1500-talets slut—1600-talets början, 96.
- Lund, Rasmus G.*, Köpenhamn, mästare 1798, 152.
- Schiwe, Peter*, Köpenhamn, 1700-talets slut, 149.
- Schlange, Jacob*, Helsingör, 1640-talets förra hälft, 149.
- Witte, Jacob Niclas*, Köpenhamn, 1700-talets början, 149.
- Norge
- Kaufman, C. L.*, Kristiania, 1700-talets slut, 152.
- Roldt, Gabriel*, Bergen, 1600-t., 64.
- Balticum
- Martin, Ludvig*, Riga, omkr. 1700, 62.
- Tyskland
- EppenPforten*, Tyskland, 1600-talet, 63, 65.
- Graupner, Paulus*, Augsburg, d. 1757, 69, 69, 153.

- Gegenreiner, Franz Xavier*, Augsburg, 1760—88, 153.
- Habrecht, Isaac*, Schaffhausen, 1500-talets slut, 149.
- Habrecht, Josias*, Schaffhausen, 1500-talets slut, 149.
- Henlein, Peter*, Nürnberg, f. c:a 1479, d. 1542, 87, 95.
- Herbstrieth, Jacob*, Hinterzarten, Schwarzwald, 157.
- Ketterer, F. A.*, Schwarzwald, 1676—1750, 156.
- Lindeman, Caspar*, München, 1700-talet, 99.
- Marquart, Baltus*, Augsburg el. Nürnberg, 1600-t., 56.
- Michael St. . . .*, Lübeck, 1500-t., 58, 59.
- Müller, Johannes Georgius*, Dresden, mästare 1670, 65.
- Picardi, Daniel*, Stettin, omkr. 1700, 62, 63.
- Poestdorffer, Johann*, Dresden, omkr. 1600, 98.
- Rost, Heinrich*, Salzburg, 1700-talets slut, 153.
- Weiss, Regaf*, Tyskland, 1641, 153, 160.
- Werr, I.*, Wetzlar, 1800-talets början, 153.
- Will, Johannes*, Heidelberg, 1600-talets början, 169.
- Tjeckoslovakien**
- Zack, Jacob*, Prag, omtalad 1518—40, 86.
- Holland**
- Ghelle, Gielis van*, Holland, omtalad 1589, 98.
- Huyghens, Christian*, Haag o. Paris, f. 1629, d. 1695, 80, 87.
- Belgien**
- Stryp, J. Bernard van*, Antwerpen, 1600-talets mitt, 80.
- Schweiz**
- Bordier et Roman*, Genève, 1800-talets början, 165.
- Chenevière, Urban*, Genève, 1700-talets förra hälft, 107, 159.
- Cougneau*, Genève, 1700-talets förra hälft, 107, 160.
- Duboule, Martin*, Genève. 1583—1639, 174.
- Dutertre*, Genève, 1800-talet, 162.
- Ekegren, Henrik*, Genève, 1800-talets mitt o. senare del, 127.
- Hando, Nicola*, Genève, 1600-talets senare hälft, 99.
- Hollner, Michael*, Schweiz(?), 159.
- Miroglio, Denis*, Genève, intagen i lära 1697, 109, 119, 158, 159.
- Moynier et Fils*, Genève, 1700-talets slut, 161.
- Richard, Daniel Jean*, Neuchâtel, 1600-talets slut—1700-talets början, 158.
- Rigaud, Pierre*, Genève, 1700-talets senare del, 101, 103, 160.
- Roux et Bordier*, Genève, 1700-talets slut, 165.
- Roux, Roman, Bordier & Comp:c*, Genève, tidigt 1800, 112, 123, 164.
- Frankrike**
- Agerons, François*, Paris, 1741—79, 162.
- Baillon, Jean Albert*, 1700-talets senare hälft före 1783, 162, 163.
- Baillon, Jean Baptiste*, Paris, d. c:a 1770, 102.
- Berthoud, Ferdinand*, Paris, f. 1727, d. 1807, 111, 121, 162.
- Berthoud, Pierre Louis*, Paris, f. 1754, d. 1813, 163.
- Breguet & fils*, Paris, 1800-talets förra hälft efter 1816, 163, 164.
- Breguet, Abraham Louis*, Paris, f. 1747, d. 1823, 102, 103, 163, 164.

- Breguet, Louis Antoine*, Paris, f. 1776, d. 1858, 164.
- Deburges, Jacob*, Paris, 1605—86, 65.
- Dunant, M.*, 1700-talets senare hälft, 111, 163.
- Grébauval, Hiérosme*, Rouen, 1600-talets förra hälft o. mitt, 98.
- Lépine, Jean Antoine*, Frankrike, f. 1720, d. 1814, 162.
- Le Roy*, urmakarfam., Paris, 1700-talet, 162.
- Le Roy, Charles David*, Paris, 1587—1635, 162.
- Le Roy et Fils*, Paris, 1800-talets mitt, 164.
- Le Roy, Julien*, Paris, f. 1686, d. 1759, 112.
- Le Senne (Le Seyne), Jean*, Paris, 1600—c:a 1635, 65.
- Moyse*, Blois, 1500-talets senare del, 99.
- Munier, Nicolas*, Paris, mästare 1741, 162.
- Nehoh, Leda*, Paris, 1700-talets förra hälft, 107, 162.
- Qvesne, R(?)v*, Paris, 1700-talet, 162.
- Robin, Robert*, Paris, f. 1742, d. 1809, 162.
- Romilly, Jean*, Paris, f. 1714, d. 1794, 162, 163.
- England
- Adeane, Henry*, London, mästare 1706—16, 117, 165.
- Barnett, John*, London, kom i lära 1697, 68, 69.
- Bartram, Simon*, London, d. 1660, 63, 98.
- Bartram, William*, London, d. 1716, 61, 63.
- Beechfield*, London, 1700-talets slut—omkr. 1800, 168.
- Beifield, G.*, London, 1700-talets slut—omkr. 1800, 168.
- Betson, Thomas*, London, c:a 1740—80, 166.
- Bielefeld*, London, 1700-talets slut—omkr. 1800, 168, 169.
- Bird, Nathanael*, London, mästare 1693, 165.
- Cabrier, Charles*, London, 1719—72, 166.
- Cabrier, Charles*, London, 1752—77, 168.
- Charleson, S. F.*, London, 1700-talets förra hälft, 110, 166.
- Clarks, George*, London 1784—1804, 168.
- Davis, James*, London, 1820, 170.
- De Chesne, Claude*, England, omtalad 1689—1750, 83.
- Denton & Compe*, Hull(?), tidigt 1800-tal, 170.
- Draper, John*, London, 1700-talets början, 167, 170.
- East, Edward*, London, d. 1693, 81, 100.
- Eijraud, Marc*, England, 1700-talet, 165.
- Finch, William*, London, mästare 1691—1715, 165.
- Fromenteel, Ahasverus*, London, 1600-talets mitt, 71, 173.
- Graham, Charles*, London, 1800-talets början, 167, 169, 170.
- Graham, George*, London, f. 1673, mästare 1695, d. 1751, 109, 117, 165, 173.
- Harlow, Robert*, London, 1747—51, 166.
- Harlow, R.*, Liverpool, 1800-talets början, 170.
- Hubert, David*, London, mästare 1743, 117, 166.
- Ireland, Henry*, Lothbury, 1654—75, 67, 68.
- Knibb, Joseph*, Oxford o. London, d. c:a 1711, 82, 86.

- Knottesford, William*, London, omtalad 1656—96, 81.
- Le Caount*, London, omkr. 1800, 168.
- Lind, Nicolas*, London, 1780—1825, 168.
- Lullin, Paul*, London, tidigt 1700-tal, 117, 165.
- Marcetz, J.*, London, 1800-talets början, 170.
- Markwick II, James*, London, mästare 1720, d. 1730, 165.
- Markwick, Markhem*, London, c:a 1725—c:a 1805, 113, 168.
- Masterman, C. G.*, London, 1700-talets slut—omkr. 1800, 103, 104.
- May, Jon*, London, 1750—88, 168.
- Miller, William*, Lancaster, 1700-talets senare hälft, 166.
- Neveren, D.*, London, omtalad 1784, 168.
- Norton, Eardley*, London, 1770—94, 169.
- Norton, Graham*, London, 1790-talets slut, 169.
- Parquot, Peter*, London, 1723, 166.
- Poy, Godfrie*, London, 1718—50, 110, 121, 166.
- Prior, Edward*, London, 1800—68, 108, 121.
- Rose, John*, London, mästare 1748, 110, 168.
- Samson*, London, c:a 1770, 110, 168.
- Samson, F.*, London, 1780—c:a 1800, 168.
- Samson, J.*, London, 1780—c:a 1800, 168.
- Style, Nathanael*, London, 1725—73, 166.
- Tobias, Michael Isaac*, Liverpool, 1805—29, 130, 170.
- Tompion, Thomas*, London, f. 1639, d. 1713, 82, 106, 173.
- Vallin, N.*, London, 1598—1640, 66.
- Ward, John*, Liverpool, 1825, 130, 139.
- Ward, John*, London, 1784—99, 169.
- Webb & Son*, London, 1800-talets början, 170.
- White, Thomas*, London, 1759—71, 168.
- Whitt, Thomas*, London, 1800-talets början, 170.
- Windmills, Joseph*, London, 1671—1723, 68, 68, 82.
- Woodward, James*, London, kom i lära 1762, 168.
- Amerika
- Junghans Brothers*, Amerika, 1800-talets mitt, 167, 171.
- Terry, Eli*, Amerika, 1772—1823, 171.
- Waterbury Clock CO*, Amerika, 1800-talets förra hälft och mitt, 167, 171.

LITTERATURFÖRTECKNING.

- D. YDE-ANDERSEN, Bornholmere og andre gamle ure. Khvn 1953.
- G. H. BAILLIE, Watchmakers and clockmakers of the world. 2. ed. London 1947.
- ERNST V. BASSERMAN-JORDAN, Die Standuhr Philipps des Guten von Burgund. I Der Kunstwanderer. Jahrg. 9. 1927.
- ERNST V. BASSERMAN-JORDAN, Uhren. Ein Handbuch für Sammler und Liebhaber. 3. vermehrte Aufl. Berlin 1922.
- T. BEHME, Schlichte deutsche Wohnmöbel. München 1928.

- H. C. BERING-LIHSBERG, Lidt af Urets Historie. I Tidsskrift for Industri. 1895.
- H. C. BERING-LIHSBERG, Urene i kunstindustriel Henseende. I Tidsskrift for Industri. 1895.
- H. CESCINSKY, A bracket clock by Ahasuerus Fromenteel. I The Burlington magazine for connoisseurs. Vol. 35. 1919.
- H. CESCINSKY, A long-case clock by Joseph Knibb. I The Burlington magazine for connoisseurs. Vol. 34.
- TH. CHIPPENDALE, The gentleman and cabinet-maker's director. London 1910.
- T. CLEMMENSEN, Danske Møbler. 2. Udg. Khvn 1946.
- H. DEDEKAM, Nordenfjeldske Kunstindustrimuseums ursamling. I Nordenfj. Kunstindustrimuseums Aarvog 1912.
- S. DE RICCI, Der Stil Louis XVI. Mobiliar und Raumkunst. Stuttgart 1913.
- E. L. EDWARDES, The grandfather clock. Altrincham 1949.
- M. ENGELMANN, Werke der letzten Blüte klösterlicher Uhrmacherei. I Der Kunstwanderer. Jahrg. 5. 1923.
- O. V. FALKE, Sammlung Graf Adelman, Köln. (Auktionskat.) Berlin 1927.
- E. FESTIN, Gamla Jämtlands-urmakare — och en efterlysning. I Jämten. 1941.
- É. GÉLIS, L'horlogerie ancienne. Paris 1949.
- F. H. GREEN, An Elisabethan clock. I The connoisseur. Vol. 91. 1933.
- H. HAMMARLUND, Urtillverkning. I Uppfinningarnas bok. 6. Sthlm 1904.
- N. HEDIN, Allmogeurmakeriet i Värmland. I Värmland förr och nu. 1928.
- F. JOHANNESON, Urmakeri på landet. I Värnamo hembygdförenings årsskrift. 1942.
- WILLIAM KARLSON, Ståt och vardag i stormaktstidens herremanshem. Lund 1945.
- M. LAGERQUIST, Pontus De la Gardies ur. I Fataburen 1942.
- O. V. LEIXNER, Einführung in die Geschichte des Mobiliars und die Möbelstile. Lpz. 1909.
- J. H. LEXOW, Bergenske empiremøbler. Bergen 1948.
- H. A. LLOYD, Chats on old clocks. London 1951.
- STEN LUNDWALL, Stjärnsundsuren. Sthlm 1949.
- STEN LUNDWALL, Solur. Fataburen 1953. s. 163—176.
- F. LUTHMER, Graveurarbeiten an Taschenuhrwerken. I Kunstgewerbeblatt. N. F. 1889.
- P. MACQUOID, A history of English furniture. London 1925—28.
- OLAUS MAGNUS, Historia om de nordiska folken. Del 1. Sthlm 1909.

- C. MARFELS, Kostbare Tischemuhren in Goldemail. I *Der Kunstwanderer*. Jahrg. 6. 1924.
- J. MAURITZON, J. P. Wiberg, Smedstorp. I *Kullabygd* 1928.
- N. H. MOORE, *The collector's manual*. New York 1935.
- NIELSEN, AXEL V., Soluret — Den sollyse dags Tidsmåler. *Den Gamle By*. 1953, s. 16—52.
- NORLIND, TOBIAS, Året och årsfesterna. *Svenska Allmogens Liv*. Sthlm 1912, s. 468—473.
- W. NUTTING, *Furniture treasury*. Vol. 2. New York 1948.
- C. NYROP, Urban Jürgensen. Nogle Meddelelser om en dansk Urmager-slægt. I *Tidsskrift for Industri*. 1905.
- Pindekompasset. *Nautisk almanack* 1954. s. 2—12.
- I. SAHLBERG, Urmakare i Åbo under hallrättens tid. I *Åbo stads Historiska museums årsskrift*. 1937.
- SVEN SANDSTRÖM, Sveriges urmakares yrkesnämnds korrespondens-kurs i urmakeri. Malmö 1935.
- E. SIDENBLADH, Ett resur och en stockholmsurmakare från midten af 1600-talet. I *Sv. slöjdföreningens tidskrift*. 1905.
- E. SIDENBLADH, Urmakare i Sverige under äldre tider. 2 uppl. Sthlm 1947.
- K. SLUYTERMAN, Huisraad en Binnenhuis in Nederland. S-Gravenhage 1918.
- H. SØGAARD, Gamle ure fra Ribe. I *Købstadmuseet »Den gamle By»*. 1952.
- D. TROTZIG, Maria kyrkas i Stockholm tornur från Stjärnsund. I *Daedalus*. 1938.
- D. TROTZIG, Urmakeriet i Mora. I *Dalarnas hembygdsbok*. 1937.
- K. ULLYETT, *British clocks and clockmakers*. London 1947.
- Urnyheter, Årg. 1946—54.
- C. VIKSTEN, Solur. *Fornvårdaren* V:3 1935, s. 295—314.
- O. WANSCHER, Engelske Møbler ca. 1680—1800. Khvn 1944.
- Victoria and Albert Museum. *Catalogue of English furniture and woodwork*. Vol. 3. London 1927.
- Victoria and Albert Museum. *Catalogue of the Jones collection*. Part I. London 1930.
- TH. WÄHLIN, Astronomiska ur i Sverige i våra dagar och i gångna. I *Finn* 1928.
- TH. WÄHLIN, *Horologium mirabile lundense*, det astronomiska uret i Lunds domkyrka, Lund 1923.

URSTÄLL OCH URDYNOR

Av MÄRTA LINDSTRÖM

Urställ och urdynor är föremål som knappt brukas numera och som många inte ens hört talas om. Ett urställ är en anordning i eller på vilken man ställer eller hänger ett fickur. Det uppträder långt tidigare än urdynan och finns kvar ännu sedan denna kommit ur bruk. Nedanstående rader vill ge en överblick av deras utveckling som den med ett par undantag avspeglas i Kulturens material.

På 15-, 16- och 1700-talen var ett »BöxsäcksUhr» en dyrbarhet som ofta utfördes och bars som ett smycke på klädedräkten. Från början var det närmast en kuriositet som man knappt rättade tiden efter. Men i början av 1700-talet hade det utvecklats så att det var något så när tillförlitligt som tidmätare. När fickuret då inte användes ställdes det gärna ut så att det var synligt — i ett ställ där det samtidigt var skyddat. Som förebild för de tidigaste urställena föll det sig ganska naturligt att ta vägguret, som hade blivit modernt under 1600-talets senare del. Det äldsta urstället i samlingen är från 1730—40-talen, ett importerat s. k. boulléarbete med inläggningar i sköldpadd, tenn och mässing, bild 1. Det står på ett stöd och bildar sålunda ett konsolur i miniatyr. Det har f. ö. en ovanlig anordning med en kraftig fjäder som trycker uret emot den runda öppningen för att hålla det på plats.

Under det följande 1700-talet uppträder den förgyllda pendylen. Bild 2 visar ett urställ från rokokon, utfört av trä och pastellage och med stark förgyllning. De tillverkades också av förgylld brons som sina förebilder. Med fajansmanufakturens starka utveckling under 1700-talet kom även klockfodral och urställ att utföras av detta material. Bland dem kan bl. a. urskil-

Bild 1—3. Urställ: boullé-arbete omkr. 1740, förgyllt pastellage omkr. 1760 och av målat papier maché från 1800-talets början. KM: 8.143, 30.681 och 30.962.

Bild 4—5. Urställ: fajans från Staffordshire, porslin från England och i form av balytt på träställ ur de Thomanderska samlingarna, alla från 1800-talet. KM: 43.831, 49.536 och 36.667.

jas en liten grupp av skåp- eller kakelugnsform varav ett exemplar från Kastrup avbildas i Kulturen 1943, sid. 59.

När stilen mot 1700-talets slut svänger över till nyklassicism följer även urställen med sina större förebilder. Liksom dessa flytta de från väggen till bordet eller cheminéen. Kolonner och lagerbegränsade urnor flankerade av draperade gestalter ur den antika sagovärlden hör nu till de vanligaste motiven, såsom urstället på bild 3. Obeliskan bestämmer dateringen till tiden efter Napoleons fälttåg i Egypten 1798—99. Figurerna skall föreställa den blinde Oidipus med sin lehdhund. Allt är gjort av papier maché och målat i vitt, svart och guld.

Allteftersom tiden led blev fickuret vanligare och kom mot slutet av 1700-talet att dagligen bäras av ståndspersoner och förmögna borgare. Över natten placerades det i ett ställ eller hängdes på en krok med en broderad dyna vid sängen. Urstället flyttade från salongen till sovrummet; samtidigt sänktes fordringarna på elegansen.

Urställ av fajans avsedda för »bedside use» tillverkades under 1800-talets förra del vid enklare verkstäder i Staffordshire och Yorkshire samt även i Skottland efter Staffordshire-typ. De föreställde Moses, skotska fiskarhustrur, hus med änglavakt m. m., bild 4, och är lätt igenkännliga på figurernas oefterhärmliga uppsyn av på samma gång sedligt allvar och väl dold humor. Från England kom också på 50—60-talen de små ställen av billigt vitt porslin i nyrokoko med herdinnor, hästar, lamm och änglar, bild 5. Vanligen var figurerna polykroma men själva klockställningen dekorerad med guld, till skillnad från de sachsiska vilka ofta dekorerades uteslutande med guld. Urställ måtte ha varit en populär present, ty i Thomanderska samlingarna från 1840—60-talen finns inte mindre än 4 st. Bland dem en ljusblå balytt med svarvad fot, bild 6, och en psalmbok av läder med glastruta.

Under 1800-talets andra hälft producerades en oändlighet av handarbeten och modejournalerna levererade arbetsbeskrivningar till urställ och urdynor. Det blev ett litet nätt pyssel för häandiga damer och lövsågningsglädje för dito skolgossar. Allt material beaktades — hattstältråd, trä, pärlor, snodder,

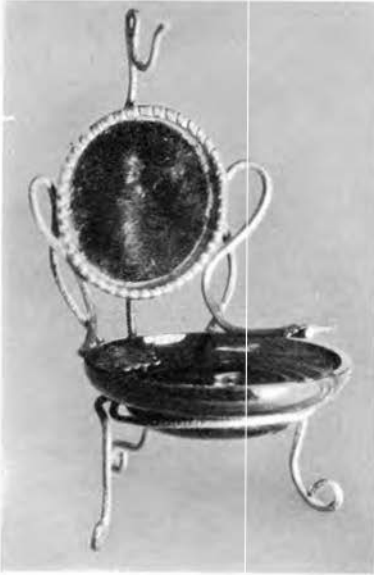

Bild 7—9. Urställ: mässingsställning med glas omkr. 1880, privat ägo; facettslipat glas med mässingslister och ljusviolett siden 1890-talet, privat ägo, samt pressad vitmetall. 1910-talet. KM: 43.274.

Bild 10—11. Urställ av allmogefillverkning, snidat och målat trä, 1800-talets förra hälft, Skåne och Gotland. KM: 7.003 och 4.989.

tygblommor, snäckor, plysch, siden m. m., vilka blev till sköldar med korsade spjut, sidenklädda korgar, upp- och nedvända hästskor, stafflier och ekbladsprydda ramar.

Industriprodukterna var inte mindre kuriösa, t. ex. små jägarhorn eller stolar med vridna mässingsben och sitsen i blått eller rött målat glas, bild 7. Små skrin av slätt eller facetterat glas med sirade mässingskanter och stoppad sidenkudde var vanligen förvaringsplats för ett damur eller ett konfirmationsur, bild 8. Urställ av finare gjutgods annonseras 1906 och ett mera renodlat exempel på jugend än »jungfrun i penscer», bild 9, går väl knappt att uppleta.

På 20-talet föreslogs urställ som lämpligt lövsågningsarbete i Allers Familjejournal, men i stort sett upphörde bruket av dem i början av 1900-talet utom på rena landsbygden. Än händer det dock på sjukhus i Stockholm att landsbor medför sitt

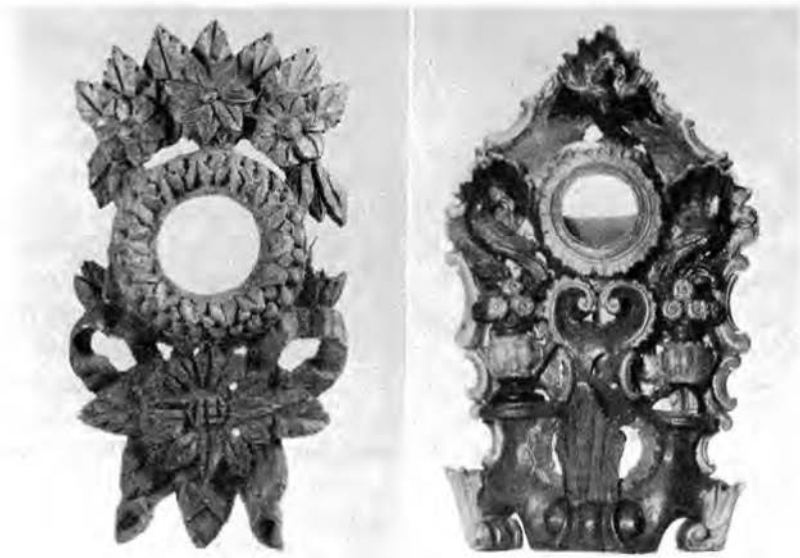

Bild 12—13. Urställ av allmogetillverkning, snidat och målat trä, 1800-talets förra hälft. Ångermanland och troligen Tyskland. KM: 13.781 och 24.039.

urställ vanligen av samma typ som de funktionella blänkande ställen från 30-talet. Sedan dess fabriceras ingenting nytt — om man inte räknar med en typ i form av en förgylld miniatyrpendyl i rokoko som lancerades för ett par år sedan men som försvann nästan lika fort som den kom.

På 1820—30-talen, i enstaka fall ännu tidigare, började de välbärgade bönderna använda »BöxsäcksUhr» och i Kulturens samling av allmogeställ härstammar alla från 1800-talets förra del. Ett av dem, bild 10, förefaller vid första påseendet vara nordtyskt. Ett antagande att det skulle kunna vara skånskt, får emellertid stöd av att bland Kulturens allmogeinventarier finns ett par stolar från Färs (1795) och Gärds (1801) härader med samma förenklade uppfattning av barockens S-formade bladslinga. Det är skuret i bok och betsat med en touche av

Bild 14. Urställ av valrossben, 1810—30, Ryssland.
KM: 11.004 a.

gult och jordgrönt. Ett annat, bild 11, däremot som förmodats vara skåniskt visar sig vara köpt i Visby.

Några urställ har så pass säkra kännemärken att man i ett fall t. o. m. vågar utpeka tillverkaren. Detta gäller stället på bild 12 från Ångermanland, som troligen är gjort av den kände Per Westman från Hemsön eller någon av hans efterföljare t. ex. Zachris Persson. Den speciella utformningen av bladen och blommorna och den veckade bandrosetten förekommer nästan alltid på Westmans »gustavianska» soffor från omkring 1800 och några årtionden framåt. Man kan inte heller ta miste på att nästa urställ, bild 14, kommer från Ryssland, från guvernementet Archangelsk. Det är utfört i valrossben med ristad dekor, målad i rött och grönt och med utskurna bårder som framhävas av guldpapper. Det är inte ovanligt att finna typen i form av små skåp och skrin, ofta gjorda för export. Tapetfodrets mönster avgränsar dateringen bakåt till

1810—20-talen även om den yttre dekoreringsstypen har gamla traditioner.

Den lantligt frodiga uppfattningen av rokokornamentets svängda linjer och bukliga ytor på urstället, bild 13, framhävs ännu mer av en färgglad dekor i rött, grönt, blått och gult. Det kan ha prytt en tysk bondstuga. Det har kanske också en grupp svarvade och snidade urställ av ben och elfenben. På många håll i Tyskland bedrevs nämligen elfenbenssnideriet som hemindustri. De kan också komma från Danmark, där elfenbenssnideriet en gång t. o. m. var ett kungligt nöje.

Mot 1800-talets mitt fick urställen gärna formen av små golvur, »dalaklockor», och som sådana finns de, blå eller röda med målade blommor ännu idag i slöjdaffärer i Lund, där de säljas till en alltmer glesnande kundkrets från landsbygden. De snäckprydda urställ av en typ som fanns beskrivna i modetidningarna på 1870-talet kunde så sent som 1920 köpas på marknaderna på Clemenstorget i Lund. Och på 1930-talet användes fortfarande i drängstugan på Dagstorp, Harjagers hd., ett urställ från 1880-talet, rikt sirat med karvsnitt och bladmönster och tillverkat av en av gårdens drängar på lediga stunder.

Urdynan uppträder omkring 1800. Dess uppgift var att skydda mot kylan och den hårda väggen eller sängstolpen, när fickuret hängdes upp för natten. Den var ända fram till 1800-talets mitt alltid en gåva till en fästman eller manlig anförvant. Damer bar inte ur under 1800-talets förra del och i Econ. Annaler 1807 s. 8 (Ber. ur Kommerskoll. 1804), finns följande notis: »Det först ibland fruntimmer mycket antagn. mode att nyttja ur har numera alldeles upphört». På Kulturen finns två urdynor sydda av samma dam med 20 års mellanrum, den första till hennes man och märkt 1821, bild 15, och den andra till hennes 18-åriga son den blivande professorn, Gustaf Ljunggren i Lund. Sonens är gjord i form av en liten toffel, bild 16.

De olika broderityperna under 1800-talet avspeglas också på urdynorna. Det börjar med de utsökta silkebroderierna i petit point och schattersöm med blombuketter och kran-

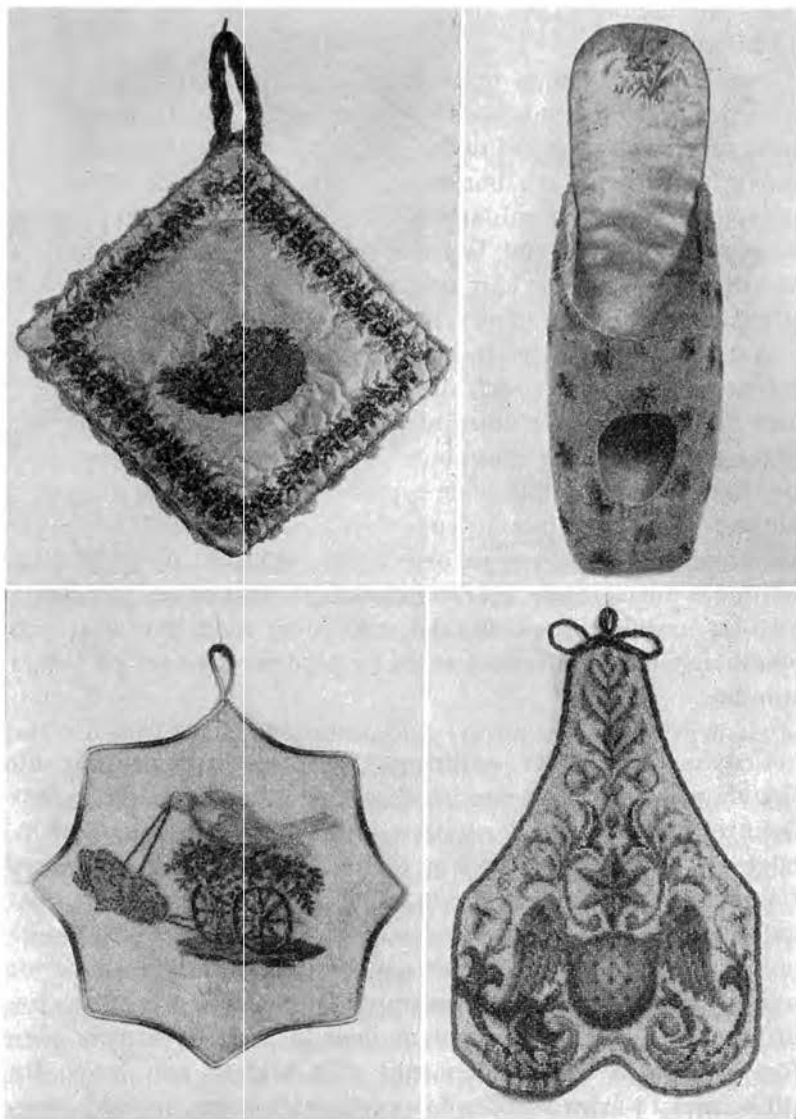

Bild 15—18. Urdynor: petit point på siden, 1821, och broderad toffelform, 1841, båda från professorsfamilj i Lund; silke på kanfas, ca 1840, och pärlbroderi, 1870-talet. KM: 35.294, 35.289, 35.799 och 40.387.

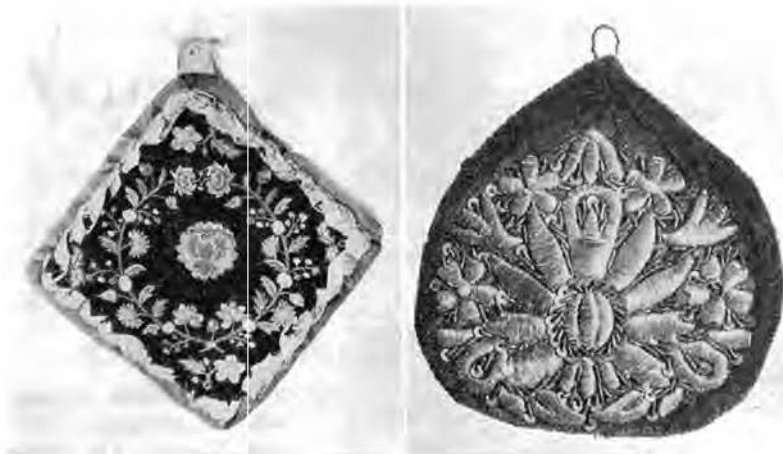

Bild 19—20. Urdynor: broderi från Nosaby, Villands hd, 1840-talet, och guld-
broderi på svart sammet, Torna hd, 1800-talets mitt. KM: 694 och 20.210.

sar, deviser och årtal sydda på vitt siden. På 30—50-talen kommer de romantiska motiven som t. ex. kuttrande duvor bland rosor, fjärl dragande fågel i blomstervagn, bild 17, eller bara rosor och förgätmigej. De utfördes i petit point med ylle eller silke på ljus, gles linneväv, kanfas. Rosenkvistar målades också på vit sammet. I början var snedrutor och fyrkanter den vanligaste formen, senare omväxlande med månghörningar, hjärtan, enkla sköldar och t. ex. en toffel.

Förebilderna togs många gånger från märkdukar och handmålade mönsterblad, som vanligen kom från Berlin. Under 1800-talets senare hälft levererades som redan nämnts mängder av beskrivningar i svenska och franska modetidningar. En liten toffel med pärlbroderi på tån presenteras i *Journal des Dames* 1861—62 som »une veritable nouveauté cette pantofle». En sidenklädd platta hade veckodagarna placerade i en lodrät rad med en krok på varje. Andra förslag var en upp- och nedvänd pensée, en palmett klippt av ylletyg i flera lager och färger m. m. Ibland förekom konstrikt virkade dynor av ullgarn. Från 70-talet finns i samlingen en urdyna eller ur-

Bild 21. Urdyna av linne och bomullslappar, 1840-talet, Bjeresjö. KM: 10.690.

hängare helt överbroderad med pärlor i ett renässansartat mönster, bild 18.

Det låg nära till hands att den skånska bondflickan tog jynnets granna blomsterkrans till förebild när hon broderade sin fästmansgåva. Hon sydde den i silke på svart sammet och kantade med röda och vita band, bild 19. Flickorna i Torna, Bara och Harjagers härader klippte ut guldbroderiet på dräkstens bröststycke och fodrade det med ylle, bild 20. Guldbroderierna köptes i Danmark, mest från Amager, och var av samma slag som den praktfulla själländska kvinnomössans nackstycke. När hustrun Anna Anders Jöns i Bjeresjö, f. 1816, sydde en dyna till sin man eller fästman, gjorde hon den fyrkantig med »duskor» i hörnen — som ett lapptäcke av »köpstytger» och hemvävt randigt och rutigt. På samma sätt såg urdynorna ut hos flera av hennes grannar i Österlen, bild 21. De tre dynorna representerar den genuint skånska allmogedynan. Senare exemplar är enklare och inte utförda med samma omsorg.

Urdynorna försvann i början av 1900-talet, tidigast i städerna. Men som ett minne från den tid då fickuret skulle hängas på sängstolpen över natten finns ännu den lilla plyschklädda dynan med sin stålkrok i våra dagars sovvagnskupé.

FÖRTECKNING ÖVER UPPSATSER I KULTURENS ÅRSBOK 1935—1954

Upprättad av WILLIAM KARLSON

I. Uppsatser omfattande mer än två sidor.

Första siffran anger årgången, andra siffran sidan.

- Althin, C. A.*, Sämskskinnsstampen från Bårevad. 1936: 129.
- Anderbjörk, Jan Erik*, Arbetsbilder från sydsvenska glasbruk. 1953: 182.
- Arbman, Holger*, Det äldsta glaset. 1953: 16.
- Axel-Nilsson, Göran*, En gammal köpmansgård i Lund. 1935: 103.
- Hur 1600-talets stenhuggare offererade sin vara. 1936: 116.
- Blomqvist, Ragnar*, Bislag. 1939: 143.
- Brunnar och vattenledningar i Lund under äldre tider. 1935: 173.
- Byamotet i Lund. Topografiska notiser. 1941: 143.
- Danmarks första dominikanerkloster. 1943: 107.
- Dekanernas residens i Lund. 1946: 60.
- En medeltida skotyp. 1945: 138.
- Falsterbohus. 1950: 142.
- Framladdningsrevolvrar. 1939: 74.
- Graverade bronsskålar. 1941: 48.
- Hirschfångare. 1939: 147.
- Hospitalet i Lund. 1949: 118.
- Blomqvist, Ragnar*, Jordfynd från Lund. 1951: 148.
- Kakel och kakeltillverkning i Lund under dansk tid. 1936: 180.
- Kammar från Lunds medeltid. 1942: 133.
- Medeltida bullås och bullåsnnycklar från Lund. 1940: 92.
- Medeltida skor i Lund. Fynden från kvarteret Apotekaren n:r 5. 1938: 189.
- Medeltida svärd, dolkar och slidor funna i Lund. 1937: 134.
- S:t Drottens kyrka i Lund. 1944: 144.
- Spännan och söljor. 1947: 120.
- Stigbyglar. 1948: 92.
- Bringéus, Nils-Arvid*, När åsbobönderna kallades åsnor. 1949: 156.
- Bødker, Laurits*, En byordning fra Gårds herred. 1945: 107.
- Christoffersson, Olof*, Dagligstugan från n:o 1 Fru Alstad. 1942: 32.
- Myntfyndet från Ståstorp. Ett minne från det stora nordiska krigets tid. 1943: 36.
- Engwall, Gustaf*, Hästskor. 1936: 87.
- Erixon, Sigurd*, En konstnärs insats som kulturhistoriker. 1936: 114.

- Fex, Elisabet*, Flaskor. 1953: 169.
- Franzén, Anne Marie*, Broderade agedynor. 1944: 119.
- Broderad stol. 1946: 14.
- Geijer, Agnes*, En medeltida altarduk i dukagångsväv. 1943: 150.
- Hald, Margarethe*, Lundavanten. 1945: 80.
- Henschen, Ingegerd*, Dukagångsdräkten i Skåne. 1936: 219.
- Jirlow, Ragnar*, Skånska plogen. 1948: 82.
- Karlson, William*, Anders Bildhuggare. 1942: 49.
- Bokbandets konsthistoria i Thomanderska biblioteket på Kulturen. 1937: 170.
- »Bondpinans» tomt, dess ägarelängd och bebyggelse. 1945: 157.
- Carl Wilhelm Stenebergs korgmakeriverkstad i Lund. 1945: 84.
- Damskor från 1700-talets senare hälft. 1939: 108.
- Dansk möbelkonst i Kulturen. 1943: 80.
- Den vandrande gesällen. 1944: 16.
- Dopfuntslock från Borgeby. 1944: 44.
- Ett sockerskrin och dess mästare. 1940: 62.
- Föremål av serpentin. 1944: 42.
- Gatubelysningen i Lund 1813—1863. 1950: 110.
- Kakelugnar. 1951: 112.
- Kalinan. 1949: 72.
- Kollektskopa och kollektihäv. 1939: 46.
- Kulturens äldsta tomt, dess ägare och bebyggelse från 1690-talet. 1938: 136.
- Matthias Stenberg. En skånsk 1700-talsskulptör och några arbeten ur hans verkstad. 1935: 119.
- Karlson, William*, Något om forna tidens svenska sockerbagare och deras alster. 1942: 112.
- Något om hus- och rescapotek. 1948: 125.
- Några svenska doktorshattar. 1940: 12.
- Sigill. 1944: 34.
- Silverkärl. 1952: 102.
- Silverskedar. 1947: 95.
- Skånska 1700-talsglas. 1944: 81.
- Stolen genom 300 år. Ett apropo till Kulturens stoltutställning 1941. 1941: 110.
- Svensk herres dräkt. 1944: 26.
- Tenn i Kulturen. 1936: 17.
- Thomanderska husef. 1946: 141.
- Ur och urmakare. 1954: 55.
- Kjellberg, Sven T.*, Att spinna. Tekniska och kulturhistoriska utvecklingslinjer. 1942: 58.
- Dansk keramik i Kulturen. 1943: 47.
- »Den lilla världen». 1951: 64.
- Devis och emblem. 1953: 160.
- En skedgömma. 1944: 96.
- Europeiskt glas. 1953: 54.
- Fransk fajans i Kulturen. 1945: 48.
- Georg J:son Karlin. Minnesord vid Kulturhist. Föreningens för södra Sverige årsmöte den 28 juni 1939. 1939: 8.
- Gnida, mangla och stryka. 1940: 68.
- Holländsk fajans i Kulturen. 1935: 18.
- Knivhakar från östra Skåne. 1944: 110.
- Malmgrytau med tre ben. 1946: 124.
- Något om vax. 1946: 42.

- Kjellberg, Sven T.*, Några götiska vapenskrin. 1944: 48.
- Ole Olsens gåva av svensk keramik. 1939: 15.
- Oljelampan. 1948: 44.
- Om djur. 1949: 42.
- Skruven. 1952: 87.
- Skåniskt 1800-tal i bild. 1954: 6.
- Spansk keramik. 1950: 38.
- »Spedekaga». 1947: 62.
- Spegeln. 1941: 54.
- Tillverkning av horn och sköldpaddosor under 1700-talet. 1940: 24.
- Tre kåsor och tre Sturedöttrar. 1936: 94.
- Ur tobakens svenska historia. 1938: 66.
- Lamm, Carl Johan*, Egyptiska dukgångsvävnader. 1936: 258.
- Landergren, Karin*, Doekskåp från 1870-talet. 1940: 30.
- Fragment av en italiensk julkrubba. 1941: 14.
- Märkdukar. 1941: 83.
- Lekholm, Carl Gustaf*, Garnredskap. 1. Nätbindning. 1948: 141.
- Garnredskap. 2. Redskapstyger. 1949: 95.
- Guldsmedsteknik. 1952: 150.
- Jakt med veltar i Skåne. 1947: 76.
- Kastgarnsfiske i Skåne. 1946: 106.
- Krukmakeri. 1951: 30.
- »Plöja med fjorton hoed forre». 1945: 125.
- Skånska träskor och träskomakare. 1950: 84.
- Tidmätning. 1954: 9.
- Lenk, Torsten*, Notiser kring några svenska flinilåsvapen i Kulturen. 1938: 118.
- Nilsson, Albert*, Kulturens Blekingegård. 1936: 70.
- Västra Vrams prästgård. 1935: 155.
- Nilsson, Harald*, Bostadsskick i Knäredstrakten. 1936: 141.
- Halmbindning i spiralteknik. 1943: 158.
- Instrumentmakare I. V. Wahl och hans verkstad. 1942: 77.
- Något om svenskt pärlfiske. 1940: 133.
- Om skvalltkvarnar. 1938: 220.
- Sydhälländska minnestavlor. 1935: 211.
- Villappa-skott. 1939: 128.
- Nilsson, Martin P:son*, De äldsta latinska låneorden i svenskan. 1935: 7.
- Persson, Erik*, En fransk medaljstämpel. 1936: 138.
- Mynt- och medaljpräglingstekniken intill omkring 1800. 1935: 75.
- Två daterbara markvikter från Lund. 1935: 232.
- Persson, Henning*, Bysmeden. 1947: 54.
- Schwerin, Hans v.*, Fredrik II:s vapenfönster från Skathults kyrka. 1935: 62.
- Stämpling* av svenskt silver. 1952: 168. Se även under småuppsatser med illustrationer: Förordningar om guld- och silverstämplar i Sverige. 1939: 20.
- Svensson, Sigfrid*, Konkurerande guldsmeder. 1950: 32.
- Skånska dräktsöljor. 1936: 7.
- Sydsvenska silversmycken. 1952: 41.
- Ugglass, Carl R.*, Griseldisdukens stilfränder. 1937: 110.
- Pysslingarna på Hesselebergadu-

ken i Kulturen. En ikonografisk kuriositet. 1941: 103.

Vide, Sten-Bertil, En götisk runstav i Kulturens samlingar. 1949: 84.

Åberg, Gustaf, Den siste lundatenn-gjutarens verkstad. 1940: 105.

II. Föremål ur Kulturens samlingar i ord och bild. Småuppsatser med illustrationer.

Anderbjörk, Jan Erik, En glasförare omkring 1700. 1953: 6.

Andersson, Aron, Ett par återfunna fragment av Fredrik II:s vapenfönster från Skarhults kyrka. 1943: 10.

Blomqvist, Ragnar, Bardisan. 1945: 24.

— Bondelira. 1947: 30.

— Bärnsten. 1942: 10.

— Dolk och dolkslidor från 1500-talet. 1939: 100.

— Dragonofficersuniform från Gustaf III:s tid. 1943: 34.

— Elfenbensplatta, funnen i Lund. 1937: 108.

— En hednisk gudabild från Lund. 1938: 48.

— En karolinsk värjmodell. 1939: 84.

— En svensk fiolmakare vid 1700-talets början. 1939: 38.

— Ett knivskaft. 1938: 50.

— Färlor. 1948: 36.

— Främling i Lund. 1948: 32.

— Greuelpropaganda på 1600-talet. 1939: 62.

— Handkanon. 1946: 40.

— Hillebarder. 1945: 16.

— Karl XII:s gunghäst. 1946: 10.

— Karolinsk ryttaruniform. 1943: 32.

— Knektutrustning. 1943: 30.

— Korsgevär. 1945: 38.

— Kultsked. 1949: 20.

— Köritz. 1943: 28.

— Medeltida sporrar från Lund. 1939: 116.

Blomqvist, Ragnar, Nyckelharpa. 1947: 34.

— Pikar. 1945: 26.

— Relikt från Lunds äldsta bebyggelse. 1939: 52.

— Silverpapegoja. 1939: 66.

— Syro-frankiskt glas funnet i Lund. 1937: 82.

— Säckpipor. 1947: 26.

— Vävbricka och svart magi. 1943: 26.

— Örslev, snidad i valrosstand. 1938: 52.

Ekblad, Britt-Marie, Fat och hjälmkanna. 1941: 20.

Fex, Elisabet, Renässanskrona från 1800-talet. 1952: 12.

Karlson, William, Allmogehandskar från 1801. 1944: 24.

— Altartavla från Bunkeflo. 1948: 24.

— Altartavla från Remmarlövs kyrka. 1939: 70.

— Altartavla och predikstol från Rengs kyrka i Skåne. 1949: 22.

— Antependium från 1740. 1937: 26.

— Barndomsporträtt av Kristina Nilsson. 1951: 28.

— Barockstol av »crown chair»-typ. 1939: 124.

— Begravningsvapen. 1939: 34.

— Bergmansyxan. 1946: 34.

— Biskopsbål. 1952: 26.

— Bordsgaffeln. 1947: 14.

— Bordsknivens utveckling. 1947: 12.

— Bordsur i gotisk stil. 1940: 54.

- Karlson, William*, Broderat bokband. 1939: 80.
- Broderi av prinsessan Sofia Albertina. 1947: 50.
- Brudkista. 1937: 36.
- Brunnsfigur av Johan Törnström. 1945: 30.
- Byrå av Niklas Korp? 1946: 16.
- Bärstol. 1940: 60.
- Carl Georg Brunius silverservis. 1953: 14.
- Christian IV:s syn på Rosenborgs slott den 8 dec. 1625. 1938: 14.
- Clavicymbal från 1618 av Johann Ruckers i Antwerpen. 1938: 64.
- Damklädning från rokokon. 1938: 34.
- Dansk dryckeskanna från 1714. 1943: 20.
- Dansk silverbägare från 1641. 1943: 16.
- Den dödes »färdeknäpp». 1944: 14.
- »Dryckeskastell». 1941: 42.
- Eldskärmar. 1941: 44.
- En gåva av kunglig nåd. 1939: 118.
- En haarlemsk damastduk från 1631. 1937: 76.
- Engelsk golvklocka med inläggningar. 1950: 24.
- En Lundagårdsgrind framför Vita Huset. 1948: 30.
- En trädgårdsprydnad från barocken. 1940: 44.
- Esaias Tegnér's tebord. 1939: 42.
- Ett bordsur från 1500-talet. 1945: 28.
- Ett danskt släktminne. 1943: 18.
- Ett krukmakarämbetes välkomma. 1951: 20.
- Ett kungligt minne från Loka brunn. 1944: 10.
- Karlson, William*, Ett Köppingglas. 1944: 30.
- Ett par pukor från Karl XII:s tid. 1939: 40.
- Ett porträtt av Per Thomasson. 1945: 10.
- Fajans från Hamburg. 1951: 26.
- Flaska med Göran Adlerstens vapen. 1949: 18.
- Flaskfoder från 1600-talet. 1941: 36.
- Fat av mässing. 1944: 38.
- Från spetskrås till slips. 1948: 40.
- Förordningar om guld- och silverstämplar i Sverige. 1939: 20. Se även under uppsatser omfattande mer än två sidor: Stämppling av svenskt silver. 1952: 168.
- »Glödfat» eller eldfat. 1946: 26.
- Gobeliner i papper. 1938: 62.
- Gotisk kyrkljuskrone. 1938: 20.
- Gustavianska skospännen. 1939: 98.
- Gåvoböcker. 1947: 8.
- Hagermanska karossen. 1948: 18.
- Handfat och handkanna. 1950: 22.
- Harpan. 1938: 46.
- Holländsk jordglob från 1600-talet. 1937: 8.
- Hörberg i Kulturens samlingar. 1947: 44.
- Jakthandske från 1600-talet. 1940: 42.
- Johan Henrik Thomanders biskopskors. 1950: 10.
- Järnugnshäll gjuten av Cort Scharpen 1572. 1937: 46.
- Kabinettsskåp från 1614. 1939: 184.
- Kaffekanna av silver. 1937: 54.
- Kakelugnsmakarfamiljen Almström i Lund. 1937: 48.
- Kalkdukar. 1939: 122.

- Karlson, William*, Karolinen Wilhelm Gideon von Lindeiners skrin. 1937: 52.
- Kinesisk vas dekorerad i lacque burgautée. 1937: 74.
- Klavikordium signerat av Olof Broman i Ronneby. 1948: 26.
- Klädsel till stolsrygg från 1779. 1937: 80.
- Koffertar från storhetstiden. 1941: 22.
- Kristianstads timmermanslags låda. 1940: 46.
- Krukmakarfamiljen Ringberg i Sölvesborg. 1951: 22.
- Likkistbeslag. 1940: 20.
- Likbår från Simrishamn. 1938: 58.
- Litofani. 1952: 22.
- Ljuskrone av glas. 1953: 8.
- Lunds murmästares ämbetslåda. 1937: 50.
- Mansdräkt från 1770-talet. 1937: 18.
- Matbestick. 1940: 34.
- Matbestick med elfenbensskulptur. 1938: 30.
- Medeltida väggskåp. 1949: 12.
- Miniaturaltare av bärnsten och elfenben. 1938: 18.
- Modern byrå omkring 1790. 1949: 28.
- Muffen. 1944: 40.
- Målad väggbeklädnad av C. L. Gernandt. 1945: 12.
- Mässhake. 1937: 24.
- Natllåda från barocken. 1944: 32.
- Nattvardskanna av tenn från 1686. 1940: 22.
- Några blad ur »Djävulens bönbok». 1939: 92.
- Om herrvästen. 1949: 36.
- Karlson, William*, Peruker och perukmod. 1940: 52.
- Plånbok från 1762. 1941: 18.
- Porträtt i olja av Matthæus Fremling. 1938: 22.
- Ramskåp från Önnestads kyrka, Skåne. 1939: 54.
- Relikgömmor från skånska kyrkor. 1939: 68.
- Renässansdörr från Tyresö. 1939: 104.
- Reseur. 1944: 12.
- Rokokobyrå med två signaturer. 1938: 36.
- Rysk bonde. Revalfajans. 1937: 70.
- Rökelsekar. 1946: 36.
- Sejdel från Pälssjö fajansfabrik. 1937: 66.
- Silkesstrumpor från 1700-talet. 1939: 112.
- Skrivschatull. 1941: 30.
- Skråsparbössa. 1944: 22.
- Skyttetalrikar. 1943: 22.
- Skåp med vasfris. 1947: 36.
- Sköldebrev i pärm. 1937: 16.
- Smedgesällernas i Sölvesborg välkomma. 1938: 32.
- Snörliv från 1700-talet. 1952: 28.
- Sofia Albertinas dockmöbel. 1941: 26.
- Solfjäder à la japonaise. 1937: 22.
- Solur. 1950: 14.
- Spegellampett. 1940: 48.
- Spötröjor. 1939: 56.
- Stofftapeter. 1939: 58.
- Stol i Chippendale-stil. 1937: 40.
- Stol med lack i kinesisk stil. 1940: 58.
- Sven Nilsson Morin och Bosebo kyrka. 1948: 11.
- Svensk tennkanna från medeltidens slut. 1946: 24.
- Tapeter av gyllenläder. 1940: 56.
- Tavla i silkebroderi. 1940: 50.

- Karlson, William*, Tavla med hår-
arbete. 1949: 38.
- Tebord från Rörstrand signerat
C E. 1952: 16.
- Tedosa med applikationsdekor
av halm. 1937: 56.
- Terrin av flintporcelain. 1951: 24.
- Till ett porträtt av »Skumpen»,
1947: 22.
- Toalettspegel från Busck &
Echtler's spegelfabrik i Göte-
borg. 1939: 82.
- Trädgårdsurna från barocken.
1941: 46.
- Tulpanställ av Sölvesborgsfaj-
ans. 1937: 64.
- Urna av äldvalsporfyr. 1941: 34.
- Urnvas av Stralsundsfajans.
1937: 68.
- Vaccinationsmedalj. 1952: 18.
- Vapenfat av kompaniporcelain.
1938: 28.
- Vy av Hofdala. 1947: 42.
- Väggspiegel. 1937: 42.
- Väktarsax. 1945: 40.
- Kjellberg, Sven T.*, Aeneas flykt från
Troja. 1951: 14.
- Albarello. 1949: 16.
- Allan Vougt. 1952: 6.
- Amor och Psyche. 1951: 12.
- Anna Karlsson. 1949: 6.
- Athena. 1951: 6.
- Att läsa till maten. 1950: 8.
- Att snyta ljuset. 1951: 10.
- Behyuling. 1949: 10.
- Blekingestol. 1937: 44.
- Bordtäckes. 1939: 50.
- Brillor. 1937: 12.
- Bror W. Olofson. 1950: 6.
- Brännvin. 1951: 16.
- Damfrisering på Gustaf III:s tid.
1937: 20.
- De europeiska faktorierna i
Kanton. 1939: 60.
- Kjellberg, Sven T.*, Egyptisk lek-
sakshäst av lera. 1952: 20.
- Eldstål. 1939: 106.
- Empirespetsar. 1942: 24.
- En 1500-talskarta över danska
riket. 1937: 10.
- En tvåtusenårig docka. 1947: 38.
- »... et Braedt ndhaenge». 1943:
24.
- Ett gammalt butiksinventarium.
1937: 90.
- Ett Gustaf II Adolfs-porträtt.
1937: 14.
- Ett medeltida kalendarium.
1941: 10.
- Ett solmikroskop. 1940: 38.
- Europa och tjuren. 1938: 40.
- Familjeporträtt i silhuett.
1945: 8.
- Flamska barockspetsar. 1942:
20.
- Flora danica-servisen. 1938: 38.
- »Fon Börje Hofpredikant». 1947:
40.
- »För berömmelig werksamhet
vid jordbruket». 1942: 8.
- Glasberget. 1946: 22.
- Graverad pokal från Kungs-
holms glasbruk. 1937: 84.
- Gueridon. 1939: 96.
- Göteborgska begravningskedar.
1939: 114.
- Historien om en förfalskning.
1942: 12.
- Holger Dansk och Burman.
1943: 8.
- Huvud-la. 1939: 78.
- Inlagt arbete med halm. 1942:
38.
- Instrumentmakare i Engelholm.
1937: 88.
- Italienska renässansspetsar.
1942: 18.

- Kjellberg, Sven T.*, Kall punsch. 1945: 44.
- Keramik med metallfatning.. 1937: 72.
- Kinesiskt gravgods. 1937: 58.
- Knapp och knapphål. 1949: 32.
- Korkskruben. 1951: 18.
- Kulturens julkalender. 1946: 8.
- Kunglig fältkikare. 1940: 38.
- Kvinnodräkt från Hedebotrakten på Själland. 1943: 12.
- Käpp och krycka. 1937: 34.
- Lerslättor. 1940: 28.
- Likkors och ellakors. 1939: 36.
- Linnepress. 1948: 22.
- Lusborsten. 1946: 28.
- Låreda-kistan. 1937: 38.
- Magnus Stenbocks käpp. 1940: 10.
- Mariebergsterrin. 1937: 62.
- Matelassé. 1937: 78.
- Medeltida fingerringar. 1939: 86.
- Missale strengnensis. 1941: 28.
- Monstrans. 1948: 16.
- Mørtlar. 1940: 36.
- Motbok för kronoskatt från 1700-talet. 1942: 16.
- Mungigan. 1947: 24.
- Möllebägare. 1949: 30.
- Narren. 1950: 26.
- Norsk »Billedvev». 1947: 16.
- Norsk kruthorn. 1941: 40.
- Nummer 1. 1940: 8.
- »Oppsatspotta» från Rörstrand. 1937: 60.
- Pilgrimsmärke från medeltiden. 1937: 28.
- Potpurrikruka från 1765. 1950: 18.
- Rokokospetsar. 1942: 22.
- Rättarsvärdet. 1937: 30.
- Schafferholz och klappholz. 1940: 18.
- Kjellberg, Sven T.*, Sejdel från Skånska glasbruket. 1937: 86.
- Skånsk folklivsbild. 1952: 10.
- Skåniskt brudbälte. 1944: 8.
- Stol från Karlshamn. 1948: 20.
- Sölslötter. 1942: 28.
- Tandnyckeln. 1945: 14.
- Tapet ur sviten De goda hjältarna. 1937: 32.
- »Tjorramien». 1947: 48.
- Tycho Brahes blossomhållare. 1946: 12.
- Utminuteringssskylt från kronobränneriernas dagar. 1947: 10.
- Vandrande scholares efter gåvor gå . . .». 1942: 26.
- Varm punsch. 1945: 42.
- Venetianska glas. 1939: 120.
- Venetianska lrädglas och nätglas. 1953: 10.
- Vifta av gåspennor. 1948: 28.
- Lamm, Carl Johan*, Heliga tappar och påfåglar. 1952: 37.
- Lekholm, C. G.*, Att bocka hjulringar. 1947: 20.
- Fiske med harka. 1938: 54.
- Flygkompassen från det första svenskybyggda aeroplanet. 1945: 46.
- Flåhacka. 1945: 36.
- Halländskt draggarn. 1937: 106.
- Hästfigurer och fruktbarhetsmagi. 1948: 34.
- Jaktfalk med huva och koppel. 1938: 16.
- Klövjesadel. 1945: 34.
- Laxmete från Halland. 1938: 56.
- Lunds stads gamla fångvagn. 1949: 26.
- Med »mansor» i Sundet. Ett fiske från 1850—60-talet. 1937: 104.
- Skånska 1700-talsharvar. 1947: 52.

- Lekholm, C. G.*, Skånsk selé. 1949:14.
- Slottskistan, en laxfiskegård från Lagan. 1937: 100.
 - Stampestövlar och ormstampa. 1945: 32.
 - Tatuering. 1948: 38.
 - Tranlampor. 1946: 38.
 - Trepanationsinstrument. 1946: 30.
 - Tvåhjulingar. 1946: 18.
 - Vahornet. 1950: 16.
 - Vargskall. 1937: 98.
- Lindström, Märta*, Dopkäpa. 1952: 24.
- »En bit af den olycklige Sturens skjorta». 1952: 32.
 - Gyllene tråd. 1952: 30.
 - Italiensk barockspets. 1950: 28.
 - Kjørtelbroderi. 1952: 14.
 - Nattsäck med korsstygnbroderi. 1950: 20.
- Nilsson, Gustaf-Adolf*, Theodor Thufvesson. 1948: 6.
- Nilsson, Harald*, Bonad och förlaga.
- 1938: 24.
 - Budkavlar från Knäred. 1938: 42.
 - »Den fattiges dagvisare». 1941: 12.
 - Dyvagnar och höbårar. 1938: 26.
 - En grupp västgötaskrin. 1941: 38.
 - En skånsk smörform. 1942: 14.
 - Fällekrattan. 1937: 92.
 - Fästmöräfsor. 1941: 52.
 - »Gå omkring med knudan». 1939: 128.
 - Havslaxöringsfiske i södra Halland. 1937: 102.
 - »Hilla får». 1937: 96.
 - Julträd. 1939: 102.
 - Mulegrimmman. 1937: 94.
 - Ostkar. 1939: 44.
 - Påskbrev. 1939: 72.
 - Serpent. 1941: 24.
 - Skjutsbricka. 1938: 60.
 - Spiritusen. 1939: 90.
 - Skällor. 1941: 32.

REDOGÖRELSE FÖR KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS FÖR SÖDRA SVERIGE VERKSAMHET ÅR 1953.

A. LEDAMÖTER, STYRELSE OCH REVISORER.

Högste beskyddare:

HANS MAJ:ET KONUNG GUSTAV VI Adolf.

Hedersledamöter: Direktör Falk Simon, Göteborg.
Hovintendent John Kroon, Malmö.
Direktör Karl Wistrand, Stockholm.
Landshövding Johan Nilsson, Kristianstad.

Ständiga ledamöter på grund av särskilda förtjänster:

Professor J. G. Andersson, Stockholm.
Disponent H. Dunker, Hälsingborg.
Direktör Th. Winborg, Stockholm.
Sekreterare Bengt Lanke, Malmö.
Kamrer Birger Grambeck, Malmö.
Sekreterare H. Henriksson, Kristianstad.
Konstsmeden Henning Persson, Lund.
Kyrkoherde Yngve Werger, Ängelholm.
Byggnadschefen Carl Erik Holmberg, Lund.

Antalet ständiga ledamöter i övrigt uppgick per den 31 december till 339 och årsbetalande till 21.566.

De senare fördelade sig på följande sätt:

Malmö	2.863	Höganäs	96
Lund	2.081	Eslöv	193
Hälsingborg	651	Simrishamn	78
Kristianstad	399	Hässleholm	166
Landskrona	213	Skanör-Falsterbo	28
Ystad	232	Skånes landsbygd	5.617
Trelleborg	245	Utanför Skåne	8.405
Ängelholm	110	Abonnenter	183

Föreningen höll årsmöte den 8 juni. Förhandlingarna leddes av vice ordföranden, professor Lauritz Weibull, som höll parentation över föreningens bortgångne ordförande, landshövding Allan Vougt.

Föreningens nya stadgar erhöll slutgillig konfirmation genom årsmötets antagande av §§ 17—19.

Årsmötet återvalde intill årsmötet 1956 de i tur avgående styrelseledamöterna redaktör Johan Nilsson, fabriksör Walfrid Nordström och friherre H. H. von Schwerin och nyvalde till suppleant byggmästare Harry Karlsson, Lund, istället för disponent J. A. S. Timberg, som undanbett sig återval.

Sedan styrelseledamöterna advokat Bertil Wickman och friherre Arvid De Geer undanbett sig återval utsåg årsmötet till styrelseledamöter intill årsmötet 1954 resp. 1955 kyrkoherde Curt Wallin, Gladsax, och greve Carl Trolle-Bonde, Trolleholm.

Till revisorer av 1953 års förvaltning utsåg årsmötet föreningens förutvarande revisorer disponenten C.-E. Borgenstierna och kassadirektören Nils Bäckman med stationsinspektoren Åke Nordenskjöld och bankdirektören David Berglund såsom suppleanter, samtliga i Lund.

Till revisorer av den Fahlbeckska kulturfonden utsåg föreningen sina sålunda valda revisorer.

Såsom Kungl. Maj:ts revisor fungerar landskamrer Sigurd Dahlrup och såsom staden Lunds revisor bankkamrer K. E. Lenntorp.

Efter förhandlingarna samlades deltagarna i den till det yttre restaurerade Bosebo kyrka, varvid intendenten gav några

glimtar ur kyrkans historia och teol. lic. Gotthard Nygren demonstrerade den iståndsatta orgeln.

Styrelsen har under året utgjorts av: landshövding Allan Vougt, K. Maj:ts ombud samt efter dennes bortgång av landshövding G. A. Widell med landssekreterare Sune Wetterlundh som suppleant, ordförande, professor Lauritz Weibull, v. ordförande, riksdagsman Rud. Anderberg, Malmöhus läns landstings ombud, greve Carl Trolle-Bonde, direktör Holger Crafoord, landstingsman Edvard Hallberg, Kristianstads läns landstings ombud, hovintendent John Kroon, redaktör Johan Nilsson, fabriker Walfrid Nordström, direktör Alfred Persson, Lunds stads ombud, folkskolinspektör K. G. Ljunghill, Lunds stads ombud, friherre fil. dr H. H. von Schwerin, major Christer Wahlgren och kyrkoherde Curt Wallin samt självskrivna ledamot intendenten, fil. dr Sven T. Kjellberg.

Suppleanter i styrelsen har varit: överläkaren med. dr Gunnar Edström, Lunds stads ombud, konsul Georg Lindström, landstingsman Per Lovén, Malmöhus läns landstings ombud, dövsstumkonsulent John Ek, Lunds stads ombud, professor Sigfrid Svensson och byggmästare Harry Karlsson.

Styrelsen har sammanträtt den 16/3, 8/6 och 20/11. Det av styrelsen tillsatta arbetsutskottet, bestående av hrr Weibull, ordf., Kjellberg, sekr., Nordström, Persson och Svensson, har sammanträtt den 12/3, 29/5 och 17/11.

B. FÖRENINGENS EKONOMI.

Anslagen till föreningen för upprätthållande av verksamheten framgår av efterföljande utdrag ur räkenskaperna. Stadsfullmäktige i Lund och Malmöhus läns landsting har höjt sina anslag för 1953 med resp. 5.000 och 2.500 kronor.

Låneskulden uppgår till ca 191.000 kronor. Styrelsen har hos Kungl. Maj:t ansökt om tilldelning ur lotterimedelsfonden med 135.000 kronor till inlösen av skuld åstadkommen genom utgifter för restaurering av museets byggnader i enlighet med den av kungl. maj:ts sakkunniga i betänkande av den 20 mars 1944 föreslagna planen.

Medlemsvärningen har även under detta år bedrivits i stor omfattning. Den totala medlemssiffran visar en ökning med 1.111 till 21.919. De influtna medlemsavgifterna utgjorde 161.175: 25 kronor, varav 7.581: 25 kronor såsom frivilliga bidrag utöver medlemsavgiften.

Årsboken har utgått i 21.500 exemplar, författarna har lämnat sina bidrag kostnadsfritt och Aktiebolaget Åkerlund & Rausing har i likhet med tidigare år ställt skyddskartonger för årsbokens förpackning kostnadsfritt till föreningens förfogande. Såsom beräknad utgift för framställning av årsbok 1953 har i räkenskaperna upptagits ett belopp av 40.000 kronor.

Skånsk Bildalmanacka 1954 har återgivit Folklivs- och folkdräktsbilder av Louis Belanger. Behållningen uppgår till 5.514: 55.

Den på initiativ av hovintendenten John Kroon utgivna faksimilreproduktionen av F. de Wit's karta över Skåneland har vid utgången av året lämnat en samlad behållning av 26.813: 36 kronor. Försäljningen fortsätter. Under året har hovintendenten Kroon för föreningens räkning utgivit Thersners »Skånska Utsigter», vars försäljning täckt utgifterna och börjat lämna utdelning.

Föreningens försäkringar är följande:

Lund:

brandförsäkr. å byggnader inom tomt 24 Kulturen S:ma Kr.	1.311.000:—
» » » » » » 1 Tegnér » »	595.000:—
» » » samlingarna och lösöre totalt » »	2.585.000:—
företagsförsäkring, personskada högst » »	150.000:—
» » » » egendomsskada högst » »	20.000:—

Östarp:

brandförsäkring å byggnader S:ma Kr.	388.800:—
» » » lösöre » »	10.000:—
Skogsbrandsförsäkring (skog i allmänhet) » »	60.000:—

Bosjöklösters mölla:

brandförsäkring S:ma Kr.	30.000:—
ansvarsförsäkring » »	320.000:—

S:ma Kronor 5.469.800:—

Samlingarnas värde har under året ökats med 12.867: 21 kronor, därav genom gåvor med 3.563 kronor.

Styrelsen frambär föreningens varma tack för dessa anslag och gåvor, genom vilka verksamheten kunnat upprätthållas och museet tillväxa.

UTDRAG UR KULTURENS RÄKENSKAPER FÖR ÅR 1953.

Tablå öfver utgifter och inkomster.

Utgifter:

Löner, pensioner och expensmedel		166.889: 77
Fastighetsutgifter	31.715: 79	
Belysning, vatten, värme och renhållning	22.060: 51	56.776: 30
Resor, frakter, porto och telefon		2.854: 55
Reklam, annonser och skrivmaterial		6.256: 20
Skatter, riks- och brandförsäkringar		3.977: 58
Trädgårdens underhåll		907: 75
Utställningar och attraktioner		265: 90
Utgifter för Konserveringsanstalten		1.561: 93
» » Östarp		18.316: 16
» » trycksaker		1.573: 36
» » fotografering		4.862: 18
» » 1952 års årsboks färdigställande och distribution		51.289: 56
» » 1953 års årsboks tillverkningskostnad (beräknad bokförd kostnad)		40.000: —
» » medlemsvärning, registrering av medlemsstocken och inkassering av förutvarande medlemmars avgifter		57.963: 81
Diverse utgifter		5.495: 06
Ränteutgifter		8.109: 10
Nedskrivning med inköpssumman av under året inköpta inventarier		1.670: —
		S:a Kronor 428.772 21

Inkomster:

Inträdesavgifter		23.913: 20
Medlemsavgifter och abonnemang å årsboken ...	153.594: —	
därutöver erlagda frivilliga avgifter	7.581: 25	161.175: 25
Hyror, naturaförmåner och arrende för kaférelsen		7.072: 50
Inkomster från Östarp		22.062: 05
» av annonser i samt försäljning av årsboken		9.195: 08
Kontanta gåvor		125: —
Nettoinkomst av Skånsk bildalmanacka		5.514: 55
Ränteinkomster		1.475: 44
Inkomster av försålda trycksaker		1.756: 55
» » » Kulturens Julkalender		4: —

Diverse inkomster	5.261: 45
Värdet av skänkta föremål till samlingarna	3.563: —
» » » » » bibliotek och arkiv	423: —
Bidrag till rörelsen från Kulturens donationsfonder	15.803: 25
Årsanslag:	
från Staten	69.100: —
» Lunds stad	25.000: —
» Malmöhus läns landsting	12.500: —
» Kristianstads läns landsting	5.000: —
Kapital-konto	59.827: 89
	S:a Kronor 428.772: 21

*Balansräkning.**Tillgångar:*

	^{31/12} 1952	^{31/12} 1953
Fastigheter i Lund och Östarp	753.000: —	753.000: —
Samlingarna	1.879.199: 28	1.892.066: 49
Bibliotek och arkiv	33.612: 98	37.565: 09
Inventarier	1: —	1: —
Varor (textilier)	3.520: —	3.520: —
Fordringar	13.285: 96	6.927: 44
Obligationer, förlagsbevis och aktier tillhöriga donationsfonderna	53.559: 77	53.559: 77
Lån till Fastighetsför. Hjorten u. p. a.	29.000: —	29.000: —
Kassa, bank och postgiro	227.903: 10	193.088: 90
	S:a Kronor 2.993.082: 09	2.968.728: 69

Skulder:

Lån hos Sparbanken i Lund enl. Kungl. Maj:ts medgivande	195.000: —	191.372: 25
Diverse skulder	78.052: 43	110.791: 53
Innehållen preliminärskatt å anställdas löner	7.188: —	7.002: —
Anslag för utgivande av arbete om skånsk textilkonst samt från Gustaf Nilssons sterb- hus för senare inrättande av butik	4.000: —	4.000: —
Kulturens 1600-talskarta	22.686: 70	26.813: 36
Gåva för bestridande av kostnader för den s. k. Lundamodellen	9.730: 30	9.990: 87
Publ. »Skånska serien»	794: 90	1.096: 40
» »Skånska Utsigter» av U. Thersner	7: 05	7: 05
Donationsfondernas sammanlagda kapitalbe- hållning	224.679: 02	226.539: 43
Kapital	2.450.943: 69	2.391.115: 80
	S:a Kronor 2.993.082: 09	2.968.728: 69

Revisionsberättelse.

Undertecknade, utsedda att granska Kulturhistoriska Föreningens för södra Sverige räkenskaper och förvaltning för år 1953, få efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Styrelsens protokoll samt föreningens räkenskaper och övriga handlingar berörande revisionen ha av oss genomgåts utan anledning till erinran.

Banktillgodohavandena och förefintliga värdehandlingar hava inventerats utan anmärkning.

Kassan har av oss uppräknats och befunnits riktig.

Försäkringarna av föreningens byggnader och samlingar synas oss vara tillfredsställande.

Särskild utsedd siffergranskare har över sin verksamhet avgivit egen berättelse.

Då någon anledning till anmärkning icke förefunnits, tillstyrka vi att ansvarsfrihet beviljas styrelsen för den tid revisionen omfattat.

Lund den 12 april 1954.

N. Bäckman

Carl-E. Borgenstierna

Utsedda av Kulturhistoriska föreningen

S. Dahlrup

K. E. Lenntorp

Utsedd av Kungl. Maj:t

Utsedd av Stadsfullmäktige i Lund

SAMMANDRAG AV STIFTELSEN KULTURFONDENS RÄKENSKAPER
FÖR ÅR 1953.

I n g å e n d e b a l a n s :

Lunds stads 3 % obl. av år 1940	3 000: —	
Stockholms stads 3 % obl. av år 1940	4 000: —	
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassas 3 ½ % obl. av år 1950	121 000: —	
Göteborgs stads 3 ½ % obl. av år 1951	5 000: —	
Innestående i Skand. Banken bok nr. 3075 ..	1 598: 73	
» » Sparbanken i Lund	2 625: 08	
Upplupna ej förfallna räntor	1 779: 58	139.003 39

Inkomster:

Ränta å Lunds stads obl.	90: —	
» » Stockholms stads obl.	120: —	
» » Sv. Stadshypotekskassas obl.	4.235: —	
» » Göteborgs stads obl.	175: —	
» » Skand. Bankens böcker	75: 53	
» » Sparbanken i Lund	82: 88	4.778: 41
Upplupna men ej förfallna räntor		1.779: 58
	Kronor	145.561: 38

Utgifter:

Kulturhistoriska Föreningen	4.327: 05	
Arvode till förvaltaren för år 1953	190: 20	4.517: 25
Upplupna ej inbetalda räntor		1.779: 58

Utgående balans:

Lunds stads 3 % obl. av år 1940	3.000: —	
Stockholms stads 3 % obl. av år 1940	4.000: —	
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av år 1950	121.000: —	
Göteborgs stads 3 1/2 % obl. av år 1951	5.000: —	
Innestående i Skand. Banken A/B	1.542: 01	
» » Sparbanken i Lund	2.942: 96	
Upplupna ej förfallna räntor	1.779: 58	139.264: 55
	Kronor	145.561: 38

För Stiftelsen Kulturfonden:

Å Drätselkammarens vägnar:

*Ivan Holmberg**(G. Paulsson*

Förestående räkenskaper granskade och godkända:

För Stadsrevisionen:

Gösta Ståhl

För Kulturhistoriska Föreningen:

C. E. Borgenstierna Nils Bäckman

C. PERSONAL OCH VERKSAMHET.

Intendent:	fil. dr Sven T. Kjellberg
Antikvarier:	fil. dr William Karlson fil. dr Ragnar Blomqvist
Amanuens:	fil. lic. Carl Gustaf Lekholm
Skattmästare:	f. bankdirektören Sven Tornborg
Ombudsman:	överste Sven Forsberg
Kanslibitråde:	fru Ulla Ekstrand
Konservatorer:	fröken Märta Lindström herr Eric Hanson
Rustmästare:	herr Wilhelm Jönsson

Utom den fasta personalen har såsom tidigare varit anställda en snickare, en gårdskar och ett par man till handräckningsarbeten vid byggnadernas reparation, en biljettkassörska, två städfruar och ett antal söndagsvakter samt ett biträde på textilavdelningen. Nattvaktstjänsten har varit uppdragen åt Malmö Nattvaks Garantiaktiebolag.

Amanuensen Lekholm har varit tjänstledig från årets början till 1/12 för inventering av kulturhistoriskt märkliga byggnader i Skåne. Fru Elisabet Eklund-Fex har under tiden 1/1—31/1, 16/3—30/4 och 18/5—31/7 tjänstgjort som e. o. amanuens, fil. stud. Ulla Andersson 13/7—10/9 och fil. stud. Eva Lis Nörgård 15/8—15/9 såsom praktikanter. På den textila konserveringsavdelningen har fröken Marie-Louise Valentin tjänstgjort under tiden 1/7—15/8. Såsom arkivarbetare har överste Konstantin Kanep under året varit anställd vid museets bibliotek.

Bosebo kyrka har under året undergått en genomgripande reparation. Yttertaken har nedtagits, takstolarna översetts och taken helt täckts med nya spån. Grundförstärkning och dränering har utförts. Golven omlagts på förstärkta och nya bolstrar. De har liksom valven isolerats för drag. Installation av elektrisk värme och belysning har ägt rum. Den gamla Fide-porten i muren mot Adelgatan har flyttats till kyrkans närhet. Under senhösten kunde kyrkan tas i bruk för gudstjänster, bröllop, högtidliga sammanträden och konserter.

Bland under året anordnade tillfälliga utställningar må omtalas: Moderna textilier, Dockor, Foton från fyra vänortsstäder, Gamla kartor och Folklivsmåleri av Ernst Gullberg.

Realkatalogiseringen av museets samlingar har fortsatt med beskrivning och fotografering i vanlig omfattning av nyförvärven samt kompletteringar. Den sedan världskriget magasinerade glassamlingen har katalogiserats i sin helhet och experiment har företagits i avsikt att få fram en god utställningsform för glaset. En översikt av samlingen har lämnats i olika uppsatser i årsboken för 1953.

Bearbetningen av under året och tidigare gjorda lundafynd har fortgått. Lundaarkivet har tillförts ett antal originaluppmätningar från årets undersökningar och c:a 450 fotografier och negativ. Från Humanistiska fonden har utgått fortsatt anslag till utarbetandet av en arkeologisk generalkarta över Lund. Tack vare detta har c:a 140 blad renritningar av uppmätningar från olika undersökningsplatser kunnat färdigställas av kartriterskan fru Astrid Sörensson.

De lundahistoriska undersökningarna har omfattat övervakning av grund- och ledningsgrävningar samt uppmätning och fotografering av utdömda byggnader. Den under 1951 påbörjade grävningsundersökningen på platsen för en planerad tillbyggnad av universitetsbiblioteket på Helgonabacken har slutförts. Årets mest givande undersökningar har gjorts vid en av Lunds stad företagen grävning för avloppsledning i Kyrkogatan. Vid denna påträffades den mur, som i gamla tider avgränsade domkyrkans område mot söder, delar av den gamla domskolan, S:t Nikolaus' kyrkas kor och en grundmur till det s. k. Härbärget norr om lilla Torg samt ett stort antal begravningar, hörande dels till domkyrkans forna område och dels till S:t Nikolaus kyrkogård. I Kattesund har undersökts en gravkista av stenhällar, belägen 3.5 meter söder om S:t Drottens kyrkas mur och sannolikt stammande från den tid (1100-talets senare del) då Trefaldighetsklostret existerade vid kyrkan.

EN KONKRET SAK

för
oss är att

våra medlemmar skänkte oss 9.000
kr. förra året genom att sätta in 10 kr.
istället för 7 kr. på vårt postgiro. Tack.

D. SAMLINGAR, BIBLIOTEK OCH ARKIV.

Samlingarna har ökats med 517 nummer, varav 436 genom gåvor, 80 genom köp och 1 genom deposition. Accessionen omfattar n:ris 48.563—49.080.

Allmogeavdelningen. Dräktsamlingen har fått ett par goda nyförvärv i en rödfärgad skinnklocka märkt K I D 1846 från Bromma i Herrestads hd samt en mansdräkt bestående av tröja och byxor av sämskskinn, Ingelstads hd. Från Albo och Ingelstads härader härstammar en samling fotställningar till bilägarugnar huggna i komstaskiffer och kalksten, daterad 1830—1847. Från Valleberga n:r 6 i sistnämnda härad kommer också en blomstermålad dörr. Antecknas bör också en träask dekorerad med karvsnitt och årtalet 1773 från Odarslöv, Torna hd, och ett kruthorn med graverad ornamentik från 1700-talet.

Högre ståndsavdelningen. Av möbler må särskilt framhållas ett skåp i boulle-stil av ebenholzpolerad björk, vit marmorskiva och förgyllda beslag, 1870-talet, vilket inköpts på auktion på Charlottenlund vid Övedskloster och säges ha tillhört familjen Ramel; ett sexkantigt skrin klätt med mässingsbleck, omkr. 1700, Holland, en mahognyfanerad taffel från 1840-talet samt ett par väggljusarmar av mässing, 1700-talet, skänkta för att uppsättas i Bosebo kyrka. — Dräktsamlingen har ökats med ett stort antal damkläder från det sista århundradet samt uniformer från Vendes artilleriregemente m. fl. Av intresse är ett täcke av vitt linne med vaddering och sticksöm från 1750-talet, tillverkat av en stubb. I samband med den tillfälliga dockutställningen förvärvades ett antal dockor och dockskåp.

I årsförvärvet till de keramiska samlingarna ingår en unik tallrik från Rörstrand, signerad STOCKHOLM d. 24 Iulii Anno 1741: Ludowicus Neijber Rörstrand. Dess egenomliga form med två uttag och en skålformad fördjupning i brädden synes vara utan motstycke liksom sammanställningen av dekorens motiv med kines och bibelspråk. — Även glassamlingen har mottagit betydande tillskott, särskilt genom förvärvet av tolv glas på Tobiesens auktion i Köpenhamn. Kollektionen

omfattade pokaler, karaffer och en skål från 1600-talets slut och 1700-talets förra del, belysande tillverkningen i Potsdam, Zechlin, Riesengebirge, Böhmen, Schlesien, och Lauenstein. Den utsökta kvaliteten har avsevärt höjt värdet av museets glas-samling.

De lundaarkeologiska samlingarna har ökats med ett mindre antal lösfynd av sedvanligt slag. Av speciellt intresse är en hörnstolpe av ek från ett skiftesverkshus, vilket saknat fot-trän, så att hörnstolparna stått direkt i marken. Detta fynd har gjorts i Storkällarens gård Stortorget 5. En dopfont av sandsten, som i många år stått som trädgårdsurna på tomten Östra Mårtensgatan 13 och som ditförts från domkyrkan av byggmästaren P. H. Lundberg, har av dennes sterbhus överlämnats till museet.

Av både hantverkshistoriskt och personhistoriskt intresse är fröken Nanna Brunius' testamentariska gåva omfattande en kaffe- och teservis av silver, ett ovalt divanbord med pelarfot och en konsollspiegel, vilka tillhört hennes farfader, professor C. G. Brunius. Servisen var en gåva 1844 av Karl XIV Johan såsom erkänsla för restaureringen av Skarhults slott. Bland personminnen må i övrigt nämnas en psalmbok i brunt skinnband, som tillhört Achatius Kahl, upprop till firande av apotekare Fredr. Montelins 70-årsdag, inbundet i silverpärmar tillverkade hos Wiwen Nilsson i Lund, brev från Per Henrik Ling. — Föreningsväsendet återspeglas i föremål sådana som en klockkedja med berlock av silver, i vilken tillsammans med en bikupa ingraverats H M F No 1, d. v. s. Hundramannaföreningen i Lund, och Zoologiska Jägaresällskapets i Lund medlemsmärke från 1860, en trumpet i silver i grönt sidenband — Museets lilla konstsamling har ökats med några oljemålningar, bland dem Manlig nakenstudie, signerad Blommér 1846, och motiv från Lund med dekanresidenset på sin gamla plats av Hedvig Skarstedt.

Biblioteket har ökats med 275 nummer, därav 129 genom byte och 99 genom gåva. Accessionen omfattar nr:ris 9.766—10.041.

DEN NORDENSTEDTSKA DONATIONEN.

Genom handlingar dagtecknade den 17 september 1953 har advokaten Rolf Nordenstedt till Rolf Nordenstedts stiftelse i enlighet med nedan återgivna stiftelseurkund bortskänkt Toppeladugårds slott jämte vissa park- och markområden och genom gåvobrev ytterligare berikat stiftelsen med ett kapital å ca 100.000 kronor i börsnoterade aktier med realvärden samt tillsammans med sin hustru, fru Karin Nordenstedt, utfäst sig att till stiftelsen såsom gåva överlämna vissa uppräknade möbler och konstföremål, som förvaras på Toppeladugårds slott. Donator har senare ökat sin gåva genom att insätta Stiftelsen såsom förmånstagare till en pensionsförsäkring å 96.000; — kronor.

Styrelsen har vid sammanträde den 20 november beslutat mottaga donationen och uttryckt föreningens djupa tacksamhet för de frikostiga gåvorna och sin uppskattande beundran av den tanke, som ligger bakom donationen, till vars förverkligande föreningen i sin mån önskar bidra.

KULTURENS TOPPELADUGÅRD. NORDENSTEDTSKA STIFTELSEN.

Stiftelseurkund.

1:o) Stiftelsen bildas genom att undertecknad, Rolf Nordenstedt, med sin hustrus, Karin Nordenstedts, född Eggertsen, godkännande härigenom till densamma som gåva bortgiver, *dels* Toppeladugårds slott med tillhörande byggnader, trädgård, sjö, park, skog och åker samt arrendeegendomen Lyngby 9¹⁰ och Prästberga 1¹, tillhoppa omfattande c:a 75 hektar, och *dels* den s. k. Risen, inklusive Toppeladugård 1⁹ (»Galtesjöhus»), Norra Kullahuset eller »Slättahus» samt »Grävlingebacken» om tillhoppa c:a 100 hektar, huvudsakligen hag- och betesmark, allt enligt med rött bläck uppdagna gränser å en av G. von Friesendorff år 1932 upprättad karta över Toppeladugård med underlydande i Genarps och Lyngby socknar av Malmöhus län och med de mindre justeringar av gränserna, som lantmätaren vid uppdelningen av egendomen må finna lämpliga, därvid han även må tillägga de skilda delarna sådana rättigheter mot varandra, som erfordras för egendomsdelarnas ändamålsenliga brukande.

Den bortskänkta egendomen övergår vid mottagandet med äganderätt å stiftelsen, som äger att därå söka lagfart så snart erforderlig lantmäteriförrättning verkställts. Kostnaderna för förrättningen liksom för dödande av inteckningar betalas av stiftaren.

Fru Karin Nordenstedt.

Advokat Rolf Nordenstedt.

Egendomen överlåtes fri från penninginteckningar. Den tillträdes efter bådas vår död eller den tidigare dag vi gemensamt eller den efterlevande av oss må bestämma. Före tillträdet skola vi äga nyttja egendomen och taga härifrån flytande avkastning men förplikta oss samtidigt att intill dess bära samtliga med innehavet förenade kostnader.

2:o) Stiftelsens huvudsakliga ändamål är att i anslutning till Kulturens verksamhet inom Toppeladugårds slott upplåta bostäder eller rum, där museimän och andra vetenskapsmän under tillfredsställande yttre betingelser skola kunna ägna sig åt vetenskaplig forskning eller mötas för vetenskapliga överläggningar.

Stiftelsen har vidare till ändamål att bereda Kulturen möjlighet att ställa lokaler och plats till förfogande för allmänt kulturella ändamål, att till fromma för bygdens folk bevara till slottet hörande park och trädgård, vilken sistnämnda finnes beskriven i »Carl von Linnés Skånska Resa», samt att även i övrigt efter förmåga skydda och befrämja de skönhetsvärden, som naturen i så rikt mått här rymmer, ej minst den s. k. Risen, och därmed tjäna allmännyttan.

3:o) Stiftelsen styres av en nämnd, som, förutom av stiftaren, som är självskriven ledamot, består av fem ledamöter, av vilka Kulturens styrelse utser tre samt landshövdingen i Malmöhus län och universitetets i Lund rektor vardera en. Mandattiden är tre år.

4:o) Stiftelsen är en självständig juridisk person. Dess räkenskaper och bokföring skall föras för sig i den ordning nämnden bestämmer samt årligen revideras av Kulturens revisorer.

5:o) Stiftelsen mottager donationer från utomstående till upprätthållande av verksamheten, dock att därigenom stiftelsens huvudsyfte icke får förändras.

6:o) Det är stiftarens avsikt att till stiftelsen som gåva överlämna ett kapital, placerat i aktier, vars avkastning till viss del skall få användas till underhåll av slottet samt till anskaffande och underhåll av dess inre inventarier.

Stiftaren avser vidare att även skänka stiftelsen vissa i slottet inrymda möbler, målningar, husgeråd m. m.

7:o) Det förutsättes, att gåvo-, arvs- eller kvarlåtenskapsskatt icke skall komma att ulgå och ej heller annan skatt än sådan avseende den fasta egendomen.

Toppeladugård, Kongsmarken den 17 september 1953.

Godkännes:

Rolf Nordenstedt.

Karin Nordenstedt.

Advokaten Rolf Nordenstedts och fru Karin Nordenstedts egenhändliga namnteckningar beviltna:

Torsten Boberg.

Olyga Andersson.

ÅRETS DONATORER.

Förteckning över dem, som skänkt föremål till museet, biblioteket och arkivet — där ej annorlunda angives är hemorten Lund.

Fröken Elisabeth Ahlgren, Akademiska Föreningen, intendent Torsten Althin, Stockholm, intendent J. E. Anderbjörk, Växjö, f. d. lantbr. Per Andersson, Kongsmarken, posttjänsteman Joh. E. G. Andersson, fru Marianne Aschan, fru Lizzie Ask, fröken Gerda Bendz' sterbhus, fröken Hilda Bengtson, juvelerare And. Bengtsson, Elsa o. Tage Bengtsson, Malmö, timmerhandl. Aug. Martin Bjerckén, Bjärsjölagård, generalkonsulinnan Ellen Bjurström, Stockholm, antikvarie Ragnar Blomqvist, disponent Carl-Eric Borgenstierna, fru Amalia Borglin, fröken Nanna Brunius, Stockholm, genom testamente, fil. doktor Arvid Bäckström, Stockholm, fru Margit Bäckström, Tingsryd, konstnären friherre Bodo von Campenhausen, fröken Betty Christensen, direktör Holger Crafoord, friherrinnan Joaquine Crafoord, major Uno Dunér, fru Britta Egardt, fru Gerhard Elfström, AB Eskilstunaboden, bokbindare Sture Falk, överläkare Carl Fürst, Höör, Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm, friherrinnan Charlotte Gyllenkrok, Svenstorp, Göteborgs Konstmuseum, Göteborg, fröken Ingrid Hanson, Malmö, konservator Eric Hanson, Malmö, fru Ingrid Hellquist, Fastighetsföreningen Hjorten, disponent Eric Holmberg, major Oswald Holmberg, Malmö, Kalmar Museum, Kalmar, antikvarie William Karlson, fru Nanna Keidser, bankvaktmästare H. Keidser, fru Greta Kjellberg, intendent Sven T. Kjellberg, prokurist Karl W. Kjellbergs sterbhus, Göteborg, Kosta Glasbruk, Kosta, hovintendent John Kroon, Malmö, Kunstindustrimuseets bibliotek, Köpenhamn, Kvalitetsauktioner, Stockholm, fröken Ingeborg Larsson, Höllviksnäs, fröken Eugenia Larssons sterbhus, amanuens C. G. Lekholm, Bjärred, Lempertz' Auktionshus, Köln, herr Åke Linnarsson, Jönköping, fröken Bertha Ljungman, civilingenjör Erik B. Lundberg, Finnhult, byggmästare P. H. Lundbergs sterbhus, Lunds Studentkårs Intressebyrå, Lunds Universitets Hist. museum, typograf A. J. Löfgren, fru preparator O. Matts-

son, fil. doktor Karl Mattisson, Malmö, fru Emma Montelins sterbhus, mål.-mästare A. P. Månssons sterbhus, direktör Frans Möller, doktor Werner Möller, fru Märta Wiwen-Nilsson, fröken Elisabeth Nilsson-Leissner, kyrkoherde Eric Nilsson, Kongsmarken, f. lantbr. O. Nilsson, stationsinspektör Åke Nordenskjöld, Norsk arkeologisk Selskap, Oslo, fru Sigrid Olofsen-Elgström, sjuksköterskan Elida Olsson, herr Gustaf Olsson, advokat Sven Palmgren, Skellefteå, fröken Gerda Pehrsson, Höör, lantbr. Nils Persson, Dagstorp, patron Gottfrid Petersson, Vomb, konsul Z. Pierides, Larnaka, telegrafkommissarie W. E. Prior, snickare Edvard Pålsson, Arne Brun Rasmussen Kunstauktioner, Köpenhamn, ingenjör Gustaf Runehammar, fru Alfhild Santessons sterbhus, Stockholm, herr Ivar Stensson, Örkeljunga, Försäkringsbolaget Skånska Brand-Hermes, herr Anton Svensson, Höör, Svensk-franska Konstgalleriet, Stockholm, fröken Selma Thorsén, Veberöd, ingenjören kapten Helge Tideström, Svedala, bankdirektör Sven Tornborg, direktör C. F. Tranchell, Malmö, museumsdirektör Kai Uldall, Köpenhamn, Urnyheternas redaktion, Malmö, A/S Valby Strømpfabrik, Valby, Iver C. Weilbach o. Co A/S, Köpenhamn, K. G. Venator, Köln, fru Elisabeth Werner, fru Selma Westergren, fru Louise Wetterberg, Malmö, professor G. Wiberg, fru Anni Widergren, fältveterinär Otto Widtschiöld, Olofstorp, fru rektor H. Wiczell, Auktionshuset Winkel o. Magnussen, Köpenhamn, fru Fritz Ögren, Karlstad.

E. BESÖK.

Av de 51.241 besökarna har 1.475 studenter och 9.581 skolungdomar varit avgiftsfria samt besökande med nedsatt avgift utgjort 10.837.

Månad	Antal fritt besökande	Antal inträdesbetalande	Summa inträdesavgifter	Antal medlemsbesök
Januari	412	1.124	793: 50	68
Februari	388	648	327: 35	47
Mars	614	1.138	842: 95	77
April	1.171	1.657	1.187: 50	85
Maj	3.411	4.352	3.059:	206

Juni	3.634	5.086	3.048: 70	175
Juli	1.201	7.139	5.680: 05	232
Augusti	547	5.915	4.410: 40	191
September	1.878	2.598	2.137: 60	136
Oktober	1.457	1.746	1.382: 80	184
November	2.037	1.789	743: 60	243
December	708	476	299: 75	48
	17.458	33.783	23.913: 20	1.692

F. ÖSTARP.

Gammelgården har hållits öppen för besökare under maj—september månader. Antalet besökare har varit 12.206, varav 861 fria och 3.075 med nedsatt avgift. Entréinkomsterna utgjorde kr. 4.390: 25.

G. KONSERVERINGSANSTALTEN.

Verksamheten har bedrivits i sedvanlig utsträckning med vård och konservering av samlingarna samt katalogisering och fotografering av nyförvärv. Samlingen av dockor, dockkläder och dockskåpsinventarier har genomgått i sin helhet. Real-katalogiseringen har huvudsakligen omfattat damastvävnader.

Lund den 16 mars 1954.

STYRELSEN

INNEHÅLL

Förord	3
Toppeladugårds slott	5, 220
SVEN T. KJELLBERG, Skånskt adertonhundratals i bild	6
C. G. LEKHOLM, Tidmätning	9
WILLIAM KARLSON, Ur & urmakare	
Bordsur	55
Resur, vagns- och sadelur	58
Lyktur	66
Golvklockor	70
Konsolur	80
Nattur	86
Bordspendyler	87
Vägghendyler	92
Fickur	95
Urmakeri i Sverige	114
Danmark och Norge	148
Tyskland	153
Schweiz	158
Frankrike	162
England	165
Amerika	170
Urmakarskrån	172
Personregister	176
Litteraturförteckning	181
MÄRTA LINDSTRÖM, Urställ och urdynor	185
WILLIAM KARLSON, Förteckning över uppsatser i Kulturens års- böcker 1935—1954	197
Redogörelse för Kulturhistoriska föreningens för födra Sverige verksamhet år 1953	206
Årsbokens donatorer	227
Fotografiska bilder, där ej annat anges, av GÖSTA HULTZÉN.	

BOKEN ÄR REDIGERAD AV SVEN T. KJELLBERG

TRYCKT AV HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI I LUND 1955

PÅ PAPPER FRÅN FINBRUKEN OCH MED

KLICHÉER FRÅN MALMÖ GRAFISKA ANSTALT

UPPLAGAN ÄR 24.000 EXEMPLAR

ÅRSBOKENS DONATORER

Akademiska Föreningen
 Akademiska Föreningens Restaurang, Lund
 AB. Allhems Förlag, Malmö
 AB. Albin & G. Andersson, Lund
 AB. Apotekarnas Mineralvattenfabrik, Lund
 AB. Bröderna Olofson, Malmö
 AB. C. O. Borgs Söners Fabriker, Lund
 AB. Eskilstunaboden Georg Lind, Lund
 AB. Färgverken, Malmö
 AB. Grahns Pappershandel, Lund
 AB. P. Håkansson, Eslöv
 AB. Lennartssons Trävaruaffär, Lund
 AB. W:m Schannong, Lund
 AB. Svenska Urdepoten, Malmö
 AB. Vatten & Värme Carl Holmberg, Lund
 AB. Åkerlund & Rausing, Lund
 Erik Dunérs Advokatbyrå, Lund
 Vice Häradshövding H. Gillbergs Advokatbyrå, Lund
 Gullan Hjelma-Elovsons Advokatbyrå, Lund
 Advokat Hans Ingemanson, Lund
 Advokat Sture Jernryd, Lund
 Advokatfirman Nelson, Lund
 Advokat Gunvor Wallin, Lund
 Advokat Olof Wellmark, Lund
 Advokatfirman Winblad och Lundius, Lund
 Beyronds AB., Malmö
 Albin Carlssons Eftr., Kafé o. Konditori, Lund
 Konditori Lundagård, Lund
 Dalby Gästgivaregård

Finbrukens Försäljnings AB., Stockholm
 Firma Ernst Frank, Lund
 Försäkringsbolaget Skånska Brand-Hermes, Lund
 Gamla Antikboden, Axel W. Jönsson, Lund
 Gamla Sparbanken, Lund
 Hennemets Journal, Malmö
 Gust. Holmbergs Eftr., Lund
 E. W. Holmstedts Möbleringsaffär, Lund
 P. Hakanssons konserver AB., Eslöv
 Karlins Konst- & Antikvitetshandel Eftr., Lund
 Kooperativa föreningen Solidar u. p. a., Malmö
 J. P. Lindéns Möbleringsaffär, Lund
 Landaortens Mejeriförening, Lund
 Handelsfirman L. J. Lundgren, Lund
 Lunds Dagblad, Lund
 Malmö Sparbank, Malmö
 Clara Nielsen, Lund
 Wiwen Nilsson, Lund
 Nya Sparbanken, Lund
 Målerifirman O. E. Olsson, Lund
 Oxie Härads Sparbank, Malmö
 Salanders Fabriks-Aktiebolag, Lund
 John Sandströms Glasmästeri, förgylleri och ramaffär, Lund
 Skandinaviska Banken
 Sparbanken Bikupan i Malmö
 Sparbanken i Christianstad
 Bleckslagerfirman Axel Sörensson AB., Lund
 Torna Sparbank, Lund
 Åhlanders Elektriska, Lund
 Åtvidabergs Försäljningskontor, Lund
 Östarps Gästgivaregård

Akademiska Föreningen

vädjar till nuvarande och förut-
varande akademiska medborgare:

Bli särskild ledamot!

Därigenom

gagnar Du Akad. Fören.,
gagnar Dig själv, och

Du förblir lundensare!

Ytterligare upplysningar ang. särskild-ledamots-
inskrifning lämnas å AF:s exp.

KLIPPAN

1573

GRYCKSBO

1740

LESSEBO

1693

Tre traditionsrika bruk med förstklassig teknisk utrustning. Genom sekler ha dessa bruk — landets äldsta — gått i spetsen för utvecklingen av finpapperstillverkningen i vårt land. Vill Ni vara säker på att få högsta kvalitet, se då till att Ni får papper från

FINBRUKEN

Konfektion Manufaktur Tricotage
Garner Gardin- o. Möbelyger
Sängutstyrslar

BORGES

I LUND

Telefon: Växel 171 80

BESÖK

*Östarps
Gästgivaregård*

NATURSKÖNT LÄGE

TRIVSAMMA LOKALER

GOTT BORD

FULLSTÄNDIGA RÄTTIGHETER

Telefon: Veberöd 229

Lundaortens Mejeriförening

U. P. A.

Grundlagd 1896

Bästa inköpskälla av förstklassiga mejeriprodukter

Telefon 175 40 växel

Solidar

**Njut den vällagade
skånska maten på
någon av de sju
Solidarrestaurangerna**

Pilgården
Ströget, Södergatan 5
Folkets Hus
Bergsgatan 20
Drottningtorget 10
Malmgården
Temperance — även hotell

Gär ett besök i **ALBIN CARLSSONS Efr.**

CAFÉ, CONDITORI och
TRÄDGÅRDSSERVERING

Mårtenstorget Tel. 122 74, 146 84

Gamla Sparbanken
Torna Sparbank
Nya Sparbanken

LUND

**TRÄVAROR och
BYGGNADSMATERIEL**
i stor sortering

LENNARTSSONS
Trävaruför A-B

LUND TEL. 173210 LIMEVÄLL

KARL XII-GAT:7

AKTIEBOLAGET

Vatten & Värme Carl Holmberg

Clemenstorget 3, Lund - Tel. 107 52, 112 13, 107 33

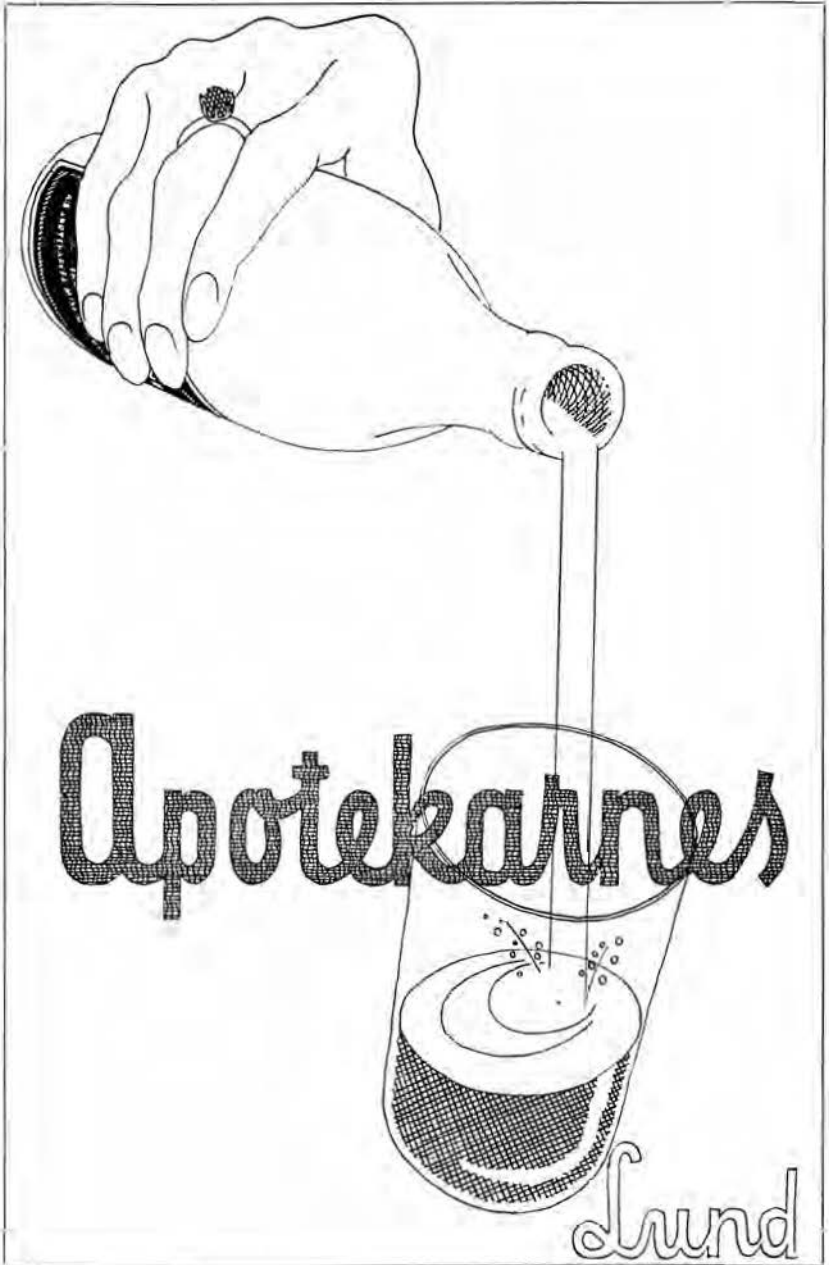
Rekommenderas för utförande av:

Värme- och sanitetstekniska installationer

Ventilationsanläggningar

Oljeeldningsinstallationer

Reparationer

Sparbankerna i Malmö

MALMÖ SPARBANK

OXIE HÄRADS SPARBANK

SPARBANKEN BIKUPAN I MALMÖ

PAPERSHANDEL

Fiskaregatan 8 - Lund
Tel. 100 91, 143 91

E. W. Holmstedt

MÖBLERINGSAFFÄR
TAPETSERAREVERKSTAD

Ö, Mårtensgatan 2
Telefon 106 45

FÖRSÄKRINGSBOLAGET

SKÅNSKA BRAND - HERMES

SIÖFÖRSÄKRINGS-AKTIEBOLAGET

SECURITAS

Tegnérplatsen 4, Lund

Tel. 17050

I våra fönster

*åt Kloster- och Kyrkogatorna finner Ni alltid
förfnämsta nyheter från in- och utlandet*

HOLMBERGS Eftr.

HERREKIPERINGSMAGASIN

1:a klass Beställningskrädderi

Telefon 10083 Lund

WIWEN NILSSON

MÖBLER MATTOR MÖBELTYGER

L. J. Lundgren

Tel. växel: 17440

(Grundad 1860) St. Södergatan 4, Lund

RESTAURANT
AKADEMISKA FÖRENINGEN

Intima, trivsamma
restaurant- och festvåningslokaler
Efter ombyggnaden södra Sveriges största
Bankettsal med plats för 800 gäster
Underhållningsmusik, dans
lördagar o. söndagar

Restauranten med traditioner - där alla trivs
»Sveriges trivsammaste krog» (ur tidn. Lundagård)

Direktion: Gunnar Ek. Telefon 17391 Lund.

BESÖK

Dalby
Gästgivaregård

Ät god mat i trivsam miljö

Beställningar:
såväl större som mindre
emottages tacksamt

Tel. Lund 50006 och 50268

Till Lund och det "Lundensiska"
hör ett besök på

MITT FÖR UNIVERSITETET

Kungl. Hovlev.

Tel. 11358

Karlins Konst- & Antikvitetshandel Efr.
A. HOLST

Köper och säljer konst och antikviteter

Bantorget 8 Lund Telefon 116 71

Clara Nielsen

TRICOT-MAGASIN

Klostergatan 2, Lund Tel. 103 44

Kyrkogatan 3, Malmö Tel. 286 28

LD

Alltsedan 1775 har Lundaborna kunnat hämta sina nyheter ur LUNDS DAGBLAD, som värdar de lokala intressena med största omsorg och objektivitet. Lundabornas anspråk att få veta vad som sker i deras hemort tillgodoses bäst i stadens egen tidning.

ANNONSERING för Lund med ömnejd blir både billig och effektiv om den koncentreras till

LUNDS DAGBLAD

Stadens enda tidning

Kristall

Porcelain

Glas

Keramik

Schannongs

Klostergatan 14, Lund

Den representativa hedersgåvan

EN FÖRGYLLD PENDYL

Stort urval i olika prislägen

AB SVENSKA URDEPOTEN

MALMÖ

STOCKHOLM

GÖTEBORG

HÄLSINGBORG

Textilvaror en-gros

AKTIEBOLAGET

BRÖDERNA OLOFSON

MALMÖ

Egen tillverkning av damkonfektion

— Varumärket BEO —

SPARBANKEN I CHRISTIANSTAD

Länets äldsta och största sparbank

GLASMÄSTERI FÖRGYLLERI RAMAFFÄR

John Sandström

Telefon 11061 St. Gråbrödersgatan 13 Lund

Rekommenderas

AB P. Håkansson, Eslöv

SALUBRIN
SPRITÄTTIKA
SE NAP

AB FELIX Eslöv

FELIX GURKOR
SAFT- och FRUKTKONSERVER

MÅLERIFIRMA

O. E. OLSSON

Grundlagd 1847

Alla slag av måleriarbeten - Förstklassigt - Moderat pris

Bantorget 6, Lund Tel. 100 76

Salanders

LUND

Tillverkare av

MATTOR

TYGER

FILTAR

GARNER

Manufakturaffärer i

LUND · ESLÖV · HÖÖR

Kjellkeritemulsionsfärg, uppblandas
med vatten. För allt invändigt
arbete.**Kjellkerol**matfärg, för allt invändigt
arbete.
Ersätter oljefärg.**AB FÄRGVERKEN**

MALMÖ

Tel. 383 75 Växel

BLECKSLAGERIFIRMAN

Axel Sörensson AB

St. Södergatan 26 Tel. 119 00

Taktäckningar - Takreparationer

Takt målningar

Advokater i Lund

LEDAMÖTER AV SVERIGES ADVOKATSÄMFUND

ERIK DUNÉRS ADVOKATBYRÅ

Erik Dunér, jur. kand. Rolf Anderson
Mårtensstorget 8. Tel. 158 00, 158 27 (växel)

H. GILLBERGS ADVOKATBYRÅ

Stig Borgh, jur. kand. Thorsten Petersen, Nils-Olof Ahlc
L:a Fiskaregatan 2. Tel. 173 25 (växel)

GULLAN HJELM-ELOVSONS ADVOKATBYRÅ

Gullan Hjelm-Elovson, jur. kand. Magnus-Chr. Christiernson
Magle St. Kyrkogata 10. Tel. 135 59

ADVOKATEN HANS INGEMANSON

Hans Ingemanson, Barbro Wallér-Agrell
Klostergatan 11. Tel. 172 20 (växel)

ADVOKATEN STURE JERNRYD

L:a Fiskaregatan 10. Tel. 141 71, 143 71

ADVOKATFIRMAN NELSON

Sture Nelson, Gunno Fries, jur. kand. P. H. Herlog, Ulf Alfredson
Klostergatan 9. Tel. 184 14, 131 10, 20 300 (växel)

GUNVOR WALLIN

Skomakaregatan 17 B. Tel. 115 34, 115 39

ADVOKATEN OLOF WELLMARK

Klostergatan 7. Tel. 184 00, 174 73

ADVOKATFIRMAN WINBLAD OCH LUNDIUS

Anders Winblad, Torsten Lundius
Klostergatan 11. Tel. 172 20 (växel)

J. P. Lindéns

Gammal välkänd
möbleringsaffär

Bytareg. 4 tel. 10858 - 10821

LUND

[AKTIEBOLAGET

Eskilstunaboden

GEORG LIND

Tel. 17300, växel
Lund

Platsens mest välsorterade

*järn- bosättnings-
färg- tapet-
och kemikaliehandel*

Franks

LUND

- Allt för herrgarderober -

Tel. 116 39, 118 75, 129 27

Växel med ankn. till avd. för:

<i>Herrkonfektion</i>	<i>Herrskrädderi</i>
<i>Gosskonfektion</i>	<i>Arbetskläder</i>
<i>Herrekipering</i>	<i>Uthyrning av</i>
<i>Hattar Skodon</i>	<i>högtidskläder</i>
Fiskaregatan 21	KONTOR
Ö. Mårtensg. 2	Fiskaregatan 23

De stora följetongernas och
de spännande novellernas tidning

Hemmets
JOURNAL

ALLHEMS FÖRLAG

MALMÖ

har bland annat utgivit dessa **7** bokverk,
som har en självskrivnen plats i
varje skånings bokhylla:

Skåneland — ett bildverk. Foto: Erik Liljeröth. Text: Anders Österling och Bror Olsson. Bildtexter: Sven T. Kjellberg. Häft. kr 29:50, klotbd 37:50, halvfr. med guldsnitt 53:—.

Lund — ett bildverk. Foto: Erik Liljeröth. Text: Bertil Wickman och Bror Olsson. Klotbd kr 28:50, halvfr. med guldsnitt 38:50.

Lunds Domkyrka. En skildring i ord och bild av Lundadomen genom tiderna. Av Erik Cinthio och Bror Olsson. Foto: Erik Liljeröth och Bertil Centerwall. Häft. kr 9:—, helklotbd 11:—.

Lunds Domkyrkas ombyggnad 1860—1880. Av Lauritz Weibull. Häft. kr 9:—.

Esaias Tegnér. En monografi i bild av Åke Eliason och Bror Olsson. Med inledning av Algot Werin. Helklotbd kr 34:50, halvfr. med guldsnitt 45:—.

Gestalter och öden. En krönika kring porträtten på Övedskloster. Av Elsbeth Funch (postumt). Praktfullt illustrerad, bl. a. med 12 målningar i färg. Häft. kr 40:—, halvfr. med guldsnitt 56:—.

Esaias Tegnér's brev. Redigerade av Nils Palmberg. Med porträtt och faksimil. Över 1000 Tegnérbrev publiceras här för första gången. Utgåvan skall omfatta c.a 12 bd jämte kommentär. Band I, II och III utkomna; band IV under tryckning.

Alla ALLHEMS böcker i närmaste bokhandel - se dem där!

Köper och säljer antikviteter

GAMLA ANTIKBODEN

LUND

Kattesund 2 Tel. 155 23 L:a Algatan 7 Bostaden tel. 159 56
Innehavare: Axel W. Jönsson Föreståndare: Carl E. Jönsson Tel. 186 08

65 års erfarenhet i branschen

Antikviteter i rikt urval finnes ständigt i lager

Tenn, Koppar, Silver, Malm, Mässing, Bronser.

Porslin och Keramik av in- och utländsk tillverkning. Textilier.

Vapen, såsom flintlåsgewär, sablar o. s. v.

Möbler i olika stilarter - renässans, barock, rokok, gustaviansk, empire,

Karl Johansstil o. s. v.

Vi utföra

Ljus- och kraftinstallationer

Svagströmsanläggningar

ÅHLANDERS ELEKTRISKA AB

Clemenslorget 4, Lund

Telefon 106 39, 151 39

BOKBINDERI

BOKTRYCKERI

REKLAM- OCH

LÄDERVARUFABRIK

Beyronds Aktiebolag

MALMÖ - TELEFON växel

**Åtvidabergs
försäljningskontor**

Klostergalan 5, Lund

Telefon 105 11

Kontorsmöbler

Skrivmaskiner

Räknemaskiner

System

Kontorsmaskinverkstad

*Kulturens publikationer***Kulturens Årsböcker:**

För medlemmar, som önska komplettera sin samling, finnas ännu följande årgångar tillgängliga till ett pris av 7:- kr pr styck: 1935, 1936, 1938-1942, 1946-1954.

Skånsk Bildalmanacka 1955:

Väggalmanacka med 24 löstagbara vykort med skånska slotts- och herrgårdsmotiv ur Ulrik Thersners »Skånska Utsigter» från tiden omkr. 1820.

Pris pr styck kr 3,50. Rabattering vid beställning av mer än 25 ex.

Restupplagan av årgångarna 1947, 1948, och 1950-1954 med skånska motiv av resp. Emil Johanson-Thor, A. Montan, Martin Emond, Pär Siegård, medeltida skånska kyrkomålningar, Frans Lindberg och Louis Belanger utförsäljas till ett pris av kr 2:- pr styck.

Beställning sker hos

KULTUREN, LUND

Telefon 169 30

